

EUSKERAZAINZA

EUSKERAREN ERRI AKADEMIA
Academia Popular de la Lengua Vasca
L'Academie Populaire de la Langue Basque

LXI Zenbakia

2008n. urtea-1

EUSKERAZAINZA.....

ERRIZ ERRI.....

ERRI-EUSKERA LANTZEN.....

EUSKARAZAINZA. Euskeraren Erri Akademia.

Z. N. A. /C. I. F. G 20/127. 759

Eusko Jaurlaritzaren Elkarte Erroldan, 1136 zenbakia.

Erri Zuduzkotasunaren Aldarrikapena (BOE 45/1981 eta EE. AA. 96/1984)

Colón de Larreategi, 14-2ª 48001 BILBAO

AURKIBIDEA

	Orr.
ATARIKOA	5
SAN ANTONIO MARIA CLARET MISIOLARI APOSTOLIKOA	6
BATZAR NAGUSI BEREIZIA	21
AUXILIARES TRANSITIVOS *EDUN Y *EZAN	22
GUDA-OSTEKO BERTSOLARIAK	55
EUSKALERRIAREN ASKATASUNA'REN EDESTIA (I)	66
EUSKALERRIAREN ASKATASUNA'REN EDESTIA (II)	71
EUSKALERRIAREN ASKATASUNAREN EDESTIA	82

EUSKERAZAINTZA

I. S. B. N. : 1132-1318

Legerako Gordetza: BI-1928-87

Konponketa: Flash Composition, S. L. - Bilbao

ATARIKOA

Irakurle ta adiskideok: Berriro ere zuen eskuetara eldu da EUSKARAZAINTZA gure aldizkaria.

Urtean birritan ateratzeko asmo degu, orduan sei illebeterik bein agertuko litzake.

Egia esan, onela zuekaz degun ar-emana labur gelditzen dala uste degu, urtean birritan gitxi dalako eta lan luzeak diranean, 100 orrialde laster beteten diralako.

Bi baiño geiago atera? Ori nai badezuten egin leiteken gauzea da. Ori nai ba'dezue, egin eskariak arren.

Bakoitxak eun orrialde baiño geiago izan dagizala? Orrek beste eragozpen ba dauka: Bidalgoa (korreo) asko garestiagoa dala neurri ori baiño aundiago atera ezkeru. Baiña zuek eskatzen ba'dezute ori ere egiteko moduko gazuea.

Zenbaki onetan lau idaz-lan oneik sartu ditugu:

LENENGOA, San Antonio M. ^a Klaret'eri buruz. Aurten ospalizonak egiten ari dira lekaide oneik eta gure artean daukagun langille on batek lan au aurkeztu dausku eta pozik agertzen degu.

BIGARRENA: Iker Joseba Laka'rena da eta gaia euskal-aditza. Iker'ek billaketa aundia egon dau eta egiten diardu arlo onetan.

Astiro irakurri bearreko lanak dira, baiña sakontasun eta zeztasun aundi-koa.

IRUGARRENA Asier Legarreta gure idazle gaztearena da eta ederto agertzen dau guda-osteko bertsolarien giroa. Lan au EUSKERAZALEAK alkarreak urtero egiten dauan Euskal-Astean egin eban izaldia da. Pozik irakurtzen da.

LAUGARRENA: gure langille aspertugabea dan Paul Atutxa'k idatzia da. Gaia Euskalerraren askatasuna noiztik asita doan galtzen da eta Paul-ek beti egiten dauan lez ura iturritik artzen dau. Orrelan luza urteten zaio. Au ere euskal Asteko itzalde XXX dago.

Beste baagerik, EUSKARAZAINTZA EUSKEREAREN ERRI-AKADEMIA'ren izenean artu egizue agurrik beroena.

**OLAZAR'tar Martin
Zuzendariak**

SAN ANTONIO MARIA CLARET MISIOLARI APOSTOLIKOA

BERBATXU BI.

Antonio Maria Claret Deunak ba dauko zer ikusia Euskalerrri ta Euskereagaz.

Euskalerrriegaz: Sasoi batean sermoiginen ibilli zalako euskal-lurraldeko erri ta uri batzuetan. Esate baterako: Donostin, Lekeition, Gazteizen. Batzuetan eleizetan, beste batzuetan konbentuetan, iñoz eskoletan be bai. Bai eta Gipuzkoako gazteen laguntzarako Cristobaldegi ta San Bartolomé izeneko erakundeak sortu euzalako.

Euskereagaz: Claretek erderaz idatzi ebazan liburu txiki batzuk, euskal idazle entzutetsu baten bidez euskeratu, argitara emon eta doan banatu ebalako. Adi bidez: Errosario Santuaren debozioa, Dontzellai abiso txit on bat, San Josen zazpi igandeak, Zeruko bide zuzena ta segurua(asko ta askotan argitaratua).

Antonio Maria Clareten jaiotzaren berreungarren(1807-2007) urtea dala ta, santuak ber berak bere bizitzako "Autobiografian" idatzitako atal batzuk(Vicente Mateu idazleak erderazko idaztiñoan dakartzanez), erri-bizkaieran imintea ta aurkeztea otu iaku urrungo lerroetan.

I NIRE BIZITZAKO LEEN URTEAK.

Famili artean. Famili ugari batean jaioa naz: 11 seme-alabakaz osatutako familian izan be. Jaio nintzan lurraldeko ainbat erritan aurkitu daikezan ezau-garri bi naguzitzat eukezan nire familiak: batetik kristau-giro apala eta zintzoa; bestetik, eguneroko eginbearra, etxean genduan eungallu txikian.

Ume nintzanetik, aparteko joerea sentitu neban errukiaren eta kristau-oituren alde. Gurasoakaz eleizean nengoanean, ez neban ia iñoz arretarik galduten eta zur-zur jarraituten neutsen mezatako ospakizunei.

Amar urtegaz Leen Jaunartzea egin neban. Oindiño be gatx egiten iat adieraztea une aretan sentidu neban poz andie. An, nire errian, al neban gutia ikasi neban. Zalantza barik, ordea, eunen ekoizpena izan zan geien menperatu neban arloa. Jaungoikoak ekintza orretarako gaitasun onak emon eustazala nago.

Oroimen sakonak. Nire lenengo oroimenen artean sakonenetakoa bost urte neukezaneke da. Sarritan galduten neban loa oian, bein eta barriz burura etorten iatan ideia bat zala-ta. Betikotasuna etorten iatan gogora: *beti... beti... beti...* Itzelezko ditzantziak irudikatzen nebazan. Orreiri beste ainbat eta ainbat geituten neutsien. Amaierara erduten ez nintzela ikustean, ikaratu egiten nintzan. Salbamena lortuteko aukerarik ez eben zorigaiztoko pertsonengan pentsetan neban, batez be: betirako kondenatuko ziran pertsona areingan, ain zuzen.

Denbora areik gogoratuz, Ama Birjiñaganako sentiduten neban devoziño sakona da zirrara andiz gordeten dodan beste oroimen bat. Umetxua nintzala errosario bat oparitu eustien, eta sarriten egiten neban otoi aregaz. Konfiantza ta Fede andiz egiten neban otoi, eta ziur nengoa Ama Birjiñak entzun egiten eustela. Errezatu al izango baneu orain garai aretako konfiantza berberagaz!

Gogoan geratu iataz betiko Rosa arrabeak eta biok Ama Birjiñari sarritan egiten geuntsozan bisitak: Fusimanyako baseleiza txikira ioaten giñan, erritik bost kilometrora. Ezin dot berbaz azaldu santutegi aretan sentiduten neban devoziñoa. Ama Birjiñaren iduri a biotzean daroat beti.

Bartzelonako urteak.— Atzean geratu ziran umearoko urte eder areik. Neure burua gaudituteko gogo bizia neban. Geiago sakondu nai neban eungintzan. Erria txiki geratu iatala sentidu nebanean, Bartzelonara ioateko baimena eskatu neutson aitari. Erraldoi izaten asi zan uri andi aretan asko aldatu zan nire egoerea. Bartzelonan, nik neuk irabazten neban jateko, jantziteko, ikasteko eta neure gastuetarako bear neban dirua. Alantxik izan zan 18 urte nebazanetik 22 urte bete nebazan arte. Onartu bearra daukat Bartzelonan gauzak oso ondo atara iatazala. Bertan bizitako esperientzi ta ikasketek eungintzarako prestakuntza sendoa emon eustien. Denboreak aurrera egin ala, uri guztitik zabaldu zan nire trebeziaren ospea, eta ezagututen ninduen ainbat personek elkarte osatutea ta empresa propioa sortutea proposatu eustien. Empresa barriaren zuzendari ni izatea gure eben. Pertsona orreik aita konbentzitu eben eta onek niri egin eustan proposamena. Bizitzan lenengoz, ordea, ez neutsen aitaren aolkueri jarraitu. Aitzakia ugari emon neutsozan: ondiño gaztea nintzela, beargiñen aurrean ez nebala bear zan adin indarrik eukiko, eta beste ainbat arrazoi. Alan da be, benetako arrazoia ostantzekoa zan: eungintzaren mundu orrek ez ninduan erabat asetuten. Ainbat arrakasta lortu arren eta aurrean etorkizun aparta izan arren, ziur nengoen Jaungoikoak beste zeozer ezkatuten eustela. Bestaldetik, onartu bear dot axe zala atsegin iatan giroa. Izan be, beti nenbillen proiektu, ideia ta aukera barriak asmetan. Gai ori benetako obsesiñoa biurtu zan niretzat.

Errastue egiten dauen esperientziak.— Garai aretan nire bizitzaren nora-bidea erabat aldatuko eben gertakizun garrantzitsuak bizi izan nebazan.

Lenengoa lagun batzukaz Bartzelonetako ondartzara bañatzera ioan nintzanean gertatu zan.

Uretan nengoala, olatu erraldoi batek itxas barrura eroan nindun. Inderbarik sentitu nintzan itsasoaren inadarraren aurrean. Neure burua ilzorian ikusi neban. Lagunek be iltzat jo ninduen. Estutasunez betetako egoera aretan Ama Birjiñak olatu artetik atara ta ondartzaraño onik eroan ninduela sentitu neban.

Bigarren gertakizunak diruagaz dauko zer-ikusia. Nire gastu guztiak ordainduteko bear beste diru irabazten nebanez, aurrezten asi nintzan. Nire lagunetako batek ba ekian orren barri, eta dirua ixteko eskatu eustan, eta ainbeste bider iasoten dana gertatu zan orduan be: laguna ta dirua biak desagertu zirala.

Irugarren gertakizuna lagun baten etxean gertatu zan. Etxera joan nintzaion billa, baña une aretan ez egoan etxean. Emazteak artu ninduan: emakume gazte ta erakargarri ak etxean itxoiteko esan eustan, senarra eltzeaz egoala atxakia artuta. Denbora batez itxoin ostean, emakume orren gonbidapenaren benetako arrazoiak ulertu neuzan: ni limurtu gurean asi zan, berbaz

ta egitez. Egoera ikusirik, beingo batean alde egin neban eta ez nintzan itzuli. Olan ikusi neban posible dala gizakion maitasunari traiziñoa egitea. Jaungoikoak, barriz, beti maite gaitu eta beti leiala iagoku.

Laugarren gertakizunak erabat desegin eban eungintzarako bokaziñoa. Nire bitzita aldatu zan barru. barruraño sartu iatazan ebajelioko berba batzuk entzun neuzanean: “Zetarako dau gizakiak mundu guztia irabaztea, bere bizia galduten ba dau?”. (Mt 16, 26). Nire betiko giroan arrotz sentitzen asi nintzan. Bartzelonan egoteak ez eban iñolango zentzurik dagoeneko.

Erabagi garrantzitsua. Bartzelonara aukera onenen billa eldu nintzan arren, alde egiteko eta bakardadean egoteko gogoa sentitu neban, kartusiar(cartujo) fraideen komentu batean. Ordura arte nai izan nebazan gauza guztiak bein betiko atzean isteko modurik onena axe zala iduritu iatan.

Alan be, pauso gogor bat emon bear neban oraindik: gurasoei nire erabagiaren barri emotea, alegia. Banekian guztiz gogorra izango zala eurentzat, batez be aitarentzat, itxaropen ugari ebazan da nigan iminita.

Aitagaz berba egin nebanean, erabat atsekabeturik gelditu zan. Nire erabagia aldarazteko egiñalak egin ebazan, millaka arrazoin emonaz. Ezin ninduan ulertu. Bañan kartusiar fraide izan gure nebala esan neutsonean, are ta gitxiago ulertu eban.

Gizon ona neban aita, eta ez eban nire bidea oztopotu gure. Luze berba egin ostean, erabagia arinegi ez artuteko eskatu eustan, besterik ez. Abade bategaz berba egiteko ta orren ostean erabagia onartuko ebala esan eustan. Edozelan be, aitak naiago eban ni Elizbarrutiko abade izatea kartusiar fraide baño.

Aitaren esanari iarraituz, San Felipe Neriren Otoiztegira ioan nintzan, abade bategaz berba egiteko. Abadeak arretaz eta adeitasunez entzun eustan eta poz artu eban artu neban erabagiagatik. Alan da be, zenbait ikasgai ikasteko gomendatu eustan beste ezer egin aurretik. Eta alantxe egin neban.

Orduan ulertu neban aurretik euki neban krisia, eta nire bitzita barriro bideratuten asi nintzan apurka apurka. Gero ta argiago ikusten neban orixe zala niri iagoatan bidea.

II NIRE BOKASIÑO A ARGITUTEKO AUSNARKETEA.

VIC URIAN. Olan, lau urte igaro ta, Bartzelonatik atara nintzan nire bizitzari norabide barria emoteko asmoz.

Irailla zan. Atsedeen-egun batzuk igaro nebazan etxeokakaz eta illaren amaieran, Vic-eko seminarioan sartuteko izenpideak egiten asi giñan. 1829ko iraillearen 29an, San Migel egunean, Vic-era joan nintzan gurasoakaz, neure burua Gatzain Jaunari aurkestera. Olan asi zan nire abadegai-bitzita.

Egia esan, Vic uriak esanai apartekoa izan dau beti niretzat. Nire bigarren sorlekua da, ainbat arrasoiarengatik. Garai aretan, 12. 000 bistanle inguru bizi ziran bertan, eta erlijio-giroa zan nagusi. Eun abade inguru egoazan parroketan, katedralean eta seminarioan, erlijiosoen komentuak kontuan artu barik.

Ogei eleiza baño geiago egoazan bertan, baita katedral bikaña be. Abadekutsuko uri orretan giro bitxia sumatuten zan, eta bokaziñoak ugariak ziran bertan. Guzti orrek uri lebitar baten kutsua emon deusto Vic uriari.

Bertan ainbat santu, fundatzaile eta jakinzale jaio ta bizi ziran. Orrez gain, uriari arro egoteko arrazoi asko emon daikez.

ABADE-GAI BIZITZA Ikasten asi nintzanean, ia milla abadegai giñan Eleizbarrutian. Gitxi batzuk barruko ikasle ziran seminarioan. Beste guztiak familien etxean bizi giñan Ni be seminariotik kanpora bizi nintzan. Tortades izeneko etxean artu neban ostatu Forian Bres jaunagaz- asko estimetan ninduen abade on bat- bearrezko lanetan laguntzaren truke. Alkarregaz egiten genduan otoi, mai berean jaten genduan, eta solasaldi gozoak izaten genduzan. Nire egitekoa benetako oparia zan: Eucaristia ospatuten lagundu bear neban goizoro. Olan, ikasturtez ikasturte, aurrera egin neban nire abade-ibilbidean. Abadegai-urte areitan iru une garrantzitsu aipatu gura neukez, nire bizitzan euki dabezan ondorio garrantzitsuak dirala-ta.

KARTUSIAR IZATEKO GOGOA. Filosofiako leen ikasturte zear, buru-belarri ibilli nintzan ikasten eta Elizeagaz lotutako zeregiñak egiten. Alan da be, iñoz eneban aitzu kartusiar izateko gogo. Nire ikasketa-mai gañean San Bruno kartusiarren fundatzailearen iduria neban, eta ak gogorazten eustan etenbarik gogo ori.

Kartusiako(Cartuja) Aita Priorari idatzi eutson nire zuzendari espiritualak eta eurengana ioango nintzala adostu eben. Poz-pozik abiatu nintzan Bartzelonatik Monte Alegreko kartusiarren konbenturantz; bidearen erdian, ekaitz ikaragarria sortu zan. Beingo baten asi nintzan euri-zaparradatik iges, eta sekulako itolarria eta estualdia sentitu nebazan nekearen eta lur legorretik ataratan zan lurrunagaitik.

Egoera orretan nengoala, bear bada Jainkoaren borondatea izango zala pentsatu neban. Ideia orrek benetan aztoratu ninduan, eta eneban aurkitu bideari iarraituteko indarririk. Vic-era itzuli nintzan. Deia aldi baterako baño ez zala izan ulertu neban.

AMA BIRJIÑA LAGUN IZAN NEBAN. Urrengo urtean, neguan zear, katarro andia izan neban, eta oian sartuta egon nintzan egun batzutan. Orretariko egun batean, goizeko amarrak eta erdiak aldera, kastitatearen aurkako tentaziño andia sentiduten asi nintzan. Ama Birjiña ta santu guztieri egin neutsien otoi. Nire irudimena beste gauza batzuekaz betetan saiatu nintzan. Al neban guztia eginarren, ezinezkoa iatan tentaziñoa aldentzea. Oian beste gorputz- egoera bat artuten saiatu nintzan eta jiretan asteen, Ama Birjiñaren presentzia sentitu neban, eskuetan lore-sorta ederra eukala. Ama Birjiñak auxe esan eustan: "Antonio, koro au zurea izango da tentaziñoa garaitu eskeroz". Ni zur ta lur nengoean une aretan sentiduten neban guztiaren aurrean eta, areago, Ama Birjiñak eskuartean ekarren lore-sorta buru gañean ipinten eustela ikusita. Egoera orretan, nire lo-gelak burruka-eremu baten antza eukan: batetik, santu-talde batek otoi egiten eban nik tentaziñoa gainditu negian; bestetik, infernuko armada andi bat burrukarako prest egoan. Erabat arrituta nengoan. Ezin neban ulertu guzti ori. Amaitu zanean barriz, tentaziñotik aske sentidu neban neure burua.

Sarritan itaundu deusot neure buruari ori guztia ez ote zan amets utsa edo sukarraren eragiña. Gauza bakarra dakit: une aretan enengoala lo, eneukala zorabiorik, ez eta olangorik asmetako gogorik. Au dala-ta ziur sinisten dot gertatutakoa benetakoa izan zala eta kastitatearen tentaziñoa Ama Birjiñari esker gainditu nebala. Ordutik ona, ez dot iñoz beste tentaziño arrastorik sentidu. Et argi ta garbi ikusi neban zelan gaindituten dauan Jaungoakoak gizakia Ama Birjiñaren bitartez.

DIAKONO IZATEKO ORDENAZIÑO.– Diakono izateko ordenaziño eguna 1834ko abenduaren 21 ean izan zan. Ordenaziño-erritoan, Gotzaiñak San Paulo apostoluaren berbak esan ebazan: “Ez dogu aragiaren eta odolaren aurka egin bear bakarrik, printzeen, boteretsuen eta illunpe auetako buruzagien aurka baño”. Berba orreik entzutean, Ama Birjiñak bere besoaren indar guztiaz bultza egiten eustela sentitu neban, bere esku indartsuan ipiñitako gezi bat izango banintz lez. Une aretatik aurrera, nire bokaziñoa kristoren misiolari izateko erabat argitu ta sendotu zan.

ABADE ORDENATU NINDUEN. Eleizbarrutian abadegaiak karrerean amaitu ostean abadetuteko oitura egoan; au da, teologiako seigarren mailla amaitutean. 1835eko ekainillaren 13an, Abade ordenatu nindun Gotzaiñak, Solsonan. Nire santu zaindariaren eguna zan. Teologiako irugarren mailla amaituta nengoan eta 27 urte neukazan. Nire lenengo Meza Sallenteko Parrokian emon neban, ille bereko 21 ean, San Luis egunean. Oso egun pozgarria izan zan a; ez bakarrik niretzat eta nire familiarentzat, bai ta erri guztiantzat be.

MOSEN ANTÓN CLARET.– Abade naz ba, ta Mosen Anton deituten deustie danak. Gizarte-korapillotsua zan, errialdea anai-arteko gerran murgilduta egoalako. Fernando VII a. erregea il baño urte bi lenago karlistek eta liberalek burrukeari ekin eutsoen koroaren ondorengotza zala-ta. Erlijioaren eraso izan zan gerraren ezaugarrietako bat. Ikasleei debekatu egin eutsien seminarioan alkartutea eta orregaitik, ikasketa-sistema goitik bera antolatu bear izan eben. Nire erriko parrokoak ez eban laguntzaillerik, eta ori dana ikusirik, Bikarioak ni bialdu nindun eginbear orretarako, ikasketak nire kontura egiteko aginduagaz. Ikasturte bakoitzaren amaieran, epaimai batek Vic-en egiten eustan azterketea, eta olan egiztatuten eben nire lana ta gaitasuna. Gauzak alan, ikasketek eta pastoraltza egiteak nire bizitza guztia betetan eben.

GERRA-GIROAN.– 1835 eko uztailean, basatikeria itzelak egin euriezan Bartzelonan: gau bakar baten ainbat komentu suntsitu, arpillatu ta ustu euriezan. Etxeak, eleizak, liburutegiak, artxiboak... guztia birrindu eban iraultzearen sumiñak. Karlistak be eraso ta il egin euriezan eta orrek mendeku odoltsuak eragin ebazan kontrako alderdian. Soroetan, mendietan eta errietan ainbat burruka egin zan, eta amorruez zigortuten euriezan arerioak. Botatako odolak eta igarotako urteek ezin izan eben baretu egoera ikaragarri a. Andik gitxira, iraultzea bera gobernu maillan be sartuten asi zan: armen gatazkeagaz batera, erlijio-persekusiño basatia asi zan orduan. Orren ostean Espainiako Ordenak ezabatuteko Dekretoa onartu eben Gorteen 1835 an.

ERLIJIO –JAZARPENA.– Erlijio Ordenak ezabatzeko Dekretuaren ondorioz, jesuitak kanporatu eta amabi kide baño gitxiagoko komentu ta komunitate guztiak itxi euriezan. Orixe izan zan Dekretu orren lenengo neurria. 1836. urtearen asieran salgai ipiñi ziran erlijiosoen ondasunak. Urte bereko martxoan bein betiko ezabatu ziran fraideen komentu guztiak; mojen konbentuen kopurua be asko murriztu zan. Eleizbarrutiko abadeek antzeko egoerak bizi izan ebezan. Eleizbarrutien erdia gotzain barik egoan edo, ostantzean, gotzaña kartzelan edo erbestean euken. Abadeen ordenaziñoak debekatuta egon ziranez, abadegaiak Frantziara edo Italiara ioan bear izan eben.

Eraso orren beste pauso bat Eleizearen ondasun eta jabegoaren desamortizaziñoa izan zan; egoera orren oatea, benetan gatxa egin zan abadeen mantenua bermatzea. Zalantza barik, zazpi urteko burrukea benetan latza

izan zan. Lurrak eta aberestasonak suntsitu ez ezik, ondorio larriagoak be eragin ebazan: pertsonen eriotzak, familien, errien eta eskualdeen zatiketak... non nai agertu ziran gorrotoaren, mendekuaren, suntsipenaren eta erioztaren arrastoak. Gerra orretan Katalunia garrantzi andiko kokalekua izan zan.

ASIERA GATXA IZAN ZAN.– Nik oso urtean euki nebazan gertakari guzti orreik. Erasoak ni abadetu ta illabetera asi ziran. Karliten aldekoek kuartel biurtu eben Vic-eko seminarioa; gobernu aldekoek, barriz, ornidura-biltegi lez erabilten eben eraikiña. Ez zan bape lan erreza izan. Asiera-asieratik neutraltasun polítiko zorrotzari eusten alegindu nintzan. Jakina, nik beneukezan neure sinismen eta sentimientu politikuak, baña, nire ustez, abadeek guztion esanetara egon bear dabe.

Sallenten egon nintzan lau urteetan zear zuertasunez, errespetoz eta zuzentasunez jokatu neban udal-buru eta agintari militarraz. Alan da be, nire jokabide pertsonala alangoa izan zan arren, pastoraltza-eginbearra oztopatuten eben ainbat egoera txarrak agertu iatazan.

Edozein modutara be, gogor eutsi neutsien ikasketei, otoiari eta Gogo Iñarkunei (Ejercicio Espiritualei). Izan be, ausnarketea egiteko eta fedea barrizuteko aukerea emoten eustien Gogo Iñarkunek.

Pastoraltzan ekitearen bidez, gaxo ta beartsuekaz arduratuten nintzan, eta ebanjelioaren zabaldudea, katekesia eta sakarmentuak landuten nebazan. Garizuman, laguntza eskatuten neutsien alboko errietako beste abade batzueri. Zailtasunak zailtasun, al neban indar eta ilusiño andienagaz bear egiten neban beti.

Kristau-elkartean be egoera etzan bape eroso. Jendeak alkarren kontra sentimentuak ebazan, eta kristau-giroa motelduz ioan zan apurka gizar-tean. Erljio-ordenak kendu euriezanean, arazoa larriago biurtu zan. Bisorkuntza espiritualaren bide bi desagertu ziran; au da, erlijio-bizitzaren testigantza eta Ebanjelioaren zabalkundea. Liskarren ostean, ebanjelioaren zabalkundea guztiz zokoratuta gelditu zan, erlijiosoen esku egoalako neurri andi batean.

Egoera tamalgarri orrek itzelezko larritasuna eragin eustan.

PROFETAK LEGEZ BIDALDUA.– Aldi aretan, etenbarik itaunduten neutsion neure buruari zer egin bear neban eta zelan jokatu nire lagun urkoak salbetako. Jesusi eta Mariari egiten neutsien otoi eta neure burua eskeinduten neutsien eginkizun orretarako.

Nire irakurketak-santuen bizitzak, batez be-asko lagunduten eustien. Alan be Biblia zan irakurketarik interesgarriena niretzat. Izan be, zenbat pasartek itzelean unkituten ninduen, eta niretzat idatziak zirala zirudien.

Bibliako ainbat ataletan Jaungoikoaren abotsa niri deika entzuten neban: Ebanjelioa entzunazteko dei egiten eustan. Gauza bera sentiduten neban otoi egiterakoan.

ERROMATIK MUNDU OSORA. Nire misiolari-bokaziñoa gero ta argiago eta sendoago ikusten neban arren, oindiño eneukan argi zelan egin bear neban lan ori.

Pauso batzuk emoten alegindu nintzan, baña eneban emaitza onik lortu. Abade-talde bat alkartu nai izan neban misio-lanetan ibilteko, baña laster konturatu nintzan aldi aretako gerra-giroan eziñezkoa zala alangorik egitea. Orregaitik garrantzi andiko erabagia artu neban: parrokia itxi ta neure burua Aita Santuari eskeindutea. Prest nengoan premi andienak egoazan lekueta-

ra ioateko, munduko edozein leku izanda be. Orretarako, Erromara ioatea eta errien Ebanjelizaziñorako Kongregaziñoaren esanetara egotea pentsatu neban. Zailtasun ugari gainditu izan bear nebazan, errikideek eta Gotzaindegiak ainbat eragozpen ipiñi eustiezalako. Alan da be nire asmoa aurrera ataratea lortu neban azkenean, Jaunaren laguntzaz. 1839 ko ekainilla zan.

Biotza misio-ametsez beterik neukala ekin neutson Erromako bidaiari. Ez zan bape bidaia erreza izan, garai aretako egoera gogorra zala eta. Marseillara oiñez ioan bear izan neban. Ain bide luzearen nekea alan edo olan gainditu eta ainbat bidelapur be saiestu bear izan nebazan. Marseillan Erromaraño eroango ninduan itasontzia artu neban. Itsasontzia urperatuteko zorian egon zan ekaitz ikaragarri baten ostean. Ainbeste oiñaze artean, barriz, zoriotsu sentitu nintzan, Jesusek be, Erreinua aldarrikatuten ibilli zanean, antzekoak bizi izan ebazala pentsatuz.

Nire ilusiñoa irmoa ta sendoa zan eta Jauna ondoan neban, zalantza barik. Arrosarioaren Andra Mari egunean Erromara eldu nintzan.

JESUSEN LAGUNDIA. Errien Ebanjelizaziñorako Kongregaziñoaren Kardinal buruagaz berba egiteko irrikan nengoan, baña une orretan ezin ninduan artu. Gauzak orrelan, Gogo Iñarkunak egitea erabagi neban Jesuiten etxe batean. Bertan ezusteko bat gordeta eukan Jaunak niretzat.

Munduko edozein lekutara misiolari lez ioateko neban asmoa iakin ebeanean, Jesusen Lagundia eginkizun ori betetako ezin ohea zala esan eustien. Jesuita izanik, mundu askotan ebizan ainbat jesuitakaz batera garatu al izango neban nire misio bokasiñoa. Ideia ikaragarri gustatu iatan eta, alantxe, Jesuitakaz bat egin neban 1839ko azaroaren leen egunetan.

Denbora gitxi igaro neban Jesusen Lagundian, baña ainbat esperientzia garrantzitsu izan nebazan bertan. Jesuitekin bat egin eta lau illabetera gaxotasun bitxi bat sortu iatan eskoiaiko ankan. Elbarri geratuko nintzala be pentsatu eben. Ezbear ori Jainkoaren borondatearen seño bat zala eta beste zeozer eskatuten eustala interpretatu genduan. Denborak aurrera egin ala, jesuiten Aita Nagusiaren iritzia Jainkoaren benetako inspiraziñoa izan zala aitu neban. Niri ostean, olan esan eustan zalantza barik: ” *Jainkoaren naia da zu lenbaitlen Espaniara ioatea. Ez euki bildurrik; izan adoretzu*”.

Esperientzia orrek arrasto sakona itzi eban nigan, bertan ikasitakoa oso erabilgarria izan iatalako nire misioñogintzan. Laster ikasi neban Gogo Iñarkunak San Inazio Loiolakoaren erara emoten eta zuzenduten, bai eta Jesusen ebanjelioa aren ereduari jarraituz zabalduen. Jesuitek erakutsi eustien katekesia ta autortzak ondo ta probetxuz emoten. Orduan ulertu neban Eleizaren eta nire bokaziñoaren zentsu unibersala: argi eta garbi ikusi neban nire bokaziñoak ezin ebala erri edo eskualde jakin baten mugen artean geratu. Elkarre-bizitzak apostolu-ekintzan dauen garrantzia be ulertu neban. Asken baten, bizitzan zear guztiz erabilgarriak izan iatazan ainbat gauza ikasi nebazan ille-bete areitan.

Asmo argi bategaz egin neban Erromarako bide a, nire apostolu-bokaziñoa sakonago errotuteko balio izan iatan.

PARROKO, SENDAGILLE ETA MISIOLARI LEGEZ LANEAN. 1840 ko martxoaren erdialdean Kataluñara itzuli nintzan Erromatik. Maiatzaren 13 an Viladraun(Girona) nengoan dagoeneko, eta bertako parrokiako buru izendatu ninduen. Bertan sendatu zan erabat nire ankea.

Viladrau erri illa zan. Gerraren ostean, bertako ainbat biztanlek alde egin eben. Jende xumeena baño ezan errian geratu. Nik alik eta ondoen egin

neban neure parroko-lana erri aretan. Alan da be, nire lana ez zan pastoral-tza- alorrera mugatu. Osagillerik ez egoanez, bertakoen gorputz –osasune-gaz be arduratuten asi nintzan. Ainbat motatako sendabideak erabilli neba-zan: senda belarrak, ezagututen neuzan botikak eta kasu bakoitzean aztertu bear izan nebazan sandagai barriak. Nik jendea osatuten nebala zabaldu zan inguruan, eta ainbat lekutatik etorten asi ziran, sendatuteko itxaropenagaz.

Vilaudrako parrokian Erri-Misiñoen ekin neutsien; laster urreko errietara be zabldu neban ekite ori. Errian ba zan beste abade bat eta, ni kanpoan nintza-nean, ark artuten eban parrokiako ardurea.

Alan be, Viladrauko bistanleek ez eben nai nik erritik alde egitea. Egoera ori ikusita, bein betiko aztertu bear izan neban nire misio-bokaziñoa. Guzti orregaitik parrokiako lanetatik libre geldituteko eskatu neutsan Gotzaiñari eta, barriro be, aren esanetara nengoala gogorazi neutson edozein lekutara joa-teko.

Gotzaiñak argi eta garbi ulertu eban nire eskaerea, eta parrokiako lanetatik askatu nenduan.

Bartzelonan atsedeen-egun batzuk artu ostean, Vic-era eldu nintzan 1841 ko otsaillearen 1 an. Erri au izan zan, ainbat urtetan zear nire misio-lanen gune nagusia.

III MISIOLARI APOSTOLIKOA

Misiolari, Jesusen antzera, maitasunez beteta. Azkenean, eldu iatan Jesusen pausoei jarraituteko garaia. Misiolariak apostoluen antzeko, maitasunez betetako persona izan bear dau. Misiolari izatea maitatseko modu sutua da. Misiolaria maitasun barik geratzen bada, gañerako ezaugarri guz-toiak alperrikakoak izango dauz.

Misiolari, Jesusen antzera, Aitak bialdua. Kristoren errukiak bultzatu egiten ninduala sentiduten neban. Jaunaren Espiritua nigan eta nire misio-griñan egoala sentiduten neban. Orregaitik oso grrrantzitsua zan Gotzaiñak berak bialdutea, eta prest nengoala arek esandako edonora ioateko.

Misiolari, Jesusen antzera, bizitza eredugarria. Misio-serbitzuan dabil-tzan personek benetako bizitza apostolikoa bizi bear dabe. Uste dot Misiola-ri Apostolikoa doain guztien eredu izan bear dau: misiolariak doaia bera isla-tu ta agertu bear dau.

Neure misiolari- estilo propioa. 1841 eko uztaillaren 9 an *Misiolari Apostolikoa* ren titulua emon eustan Ebanjelizaziñorako Kongregaziñoak, nik alan eskatuta. *Apostoliko* berbearen esangurea beti dago, nire ustez, apostoloe-kin lotuta; izan be Jesusen lagun izateko eta Barri Ona munduko bastar guz-tietara eroateko deia artu eben.

Kataluniako bideetan zear. Zazpi urtez ibilli nintzan Katalunian zear alda-rrikatuten: guztira eun eta berrogeita amar erritan baño geiagotan izan nin-tzan urte areitan. Urte baktxean ze erritara ioan bear neban iakiteko, Gotzai-ñak emondako irizpideari iarraitu neutson beti. Zazpi urte areitan erriz erri ioaten nintzan oñez. Geienetan bakarrik. Kataluniako mapa bat eroaten neban nigaz, eta orren bidez zuzentzen nintzan leku batetik bestera. Mapa aretan ditzantziak neurtu ta ostatuak marketan nebazan. Goizetan bost ordu-ko ibilaldiak egiten nebazan, eta beste ainbeste arrastietan. Batzuetan euria edo edurra nituen bidelagun; udan, barriz, eguzki kiskalgarria. Axe zan,

zalantza barik, geien sufriazoten eustan eguraldia. Gañera, babak egiten iatazan oñetan eta ezin neban bear zan moduen ibilli.

Zailtasunak eta jazarpinak. (Arriskuak eta persekusiñoak). Beroa, otza, edurra, lupetza, basa, euria eta aizea ez ziran nire arerio bakarrak izan. Deabrua be sarritan neban atzean, ni arrapatu gurean. Atsekabeai ez neutsen bizkarrik emoten; atsegiñez onartu ta maitatu egiten nebazan. Jesukristogaitik il gure neban. Ospitale batean beartsu baten antzera, urkamendi batean martiri baten antzera edo fedea zaintzeagaitik erailda iltea izan da beti nire ametsa.

Olan egiten neban lan. Ebanjelioa zabalduen neban errietan bistanle guztieri berba egiten neutsien, baña batez be abadeai, ikasleei, erlijiosoei, ospitaleetako gaxoeri eta kartzeletako presoeri. Jesusek Ebanjelioan erakusten deuskun lan-estiloa izan zan asieratik nik landu nai izan nebana: au da, soiltasuna ta argitasuna. Orretarako, konparaketa, antzeskotasunak, adibideak, kontakizun istoriko laburrak eta abar erabilten nebazan. Beti aleginduten nintzan besteak zoriontsu egiten eta euren bizitzari zentsua emoten.

Maria, Ama eta Irakasle. Mariaren Biotz Garbia izan da nire indarraren iturburu eta orrek erakutsi izan deust beti bidea. Mariak erakutsi deust daki-dan guztia, eta bera da niretzat garrantzitsuena, Jesusen ostean. Maria, betiko Ama, Biotz amaibakoa.

Nire esku egoazan bitarteko guztiak erabilten nebazan. Ona emen garrantzitsuenak: **Otoitza *Umeentzako eta elduentzako katekesia. * Gogo Jardunak. * Sermoiak. * Erri Misiñoak * Liburu ta orri txikiak * Familia arteko alkar berbaldiak. *Erljio gaiak.*

Neure bizitzaren lekukotasuna. Nik bene-benetan sinisten neban Jaiakoagan. Neure bizitzaren lekukotasuna be bitarteko nausi ta eraginkorra zan. Olan, esaten eta aldarrikatuten nebana bizitzen aleginduten nintzan. Ori dala-ta, onako arlo auek erabili gure izan nebazan: ** Umiltasuna * Pobrezia. *Apaltasuna. *Xumetasuna * Mortifikaziñoa.*

Nire gogorik sakonena Jesús Misiolariaren antza artutea zan. Jesusen antzera tratatu gure neban jendea, aren antzera iokatu eta, aren antzera, umeen, beartsuen, gaxoen eta pekatarien laguna izan.

Ebanjelizaziño-eginkizunetarako laikoak. Denbora geiago igaroteko aukera neban errietan eta parroketan (Misiño Errikoiak, Bederatziurrunak eta abar zirala-ta) eleiztar taldeak antolatu neuzan, guztiak be inguruko Kongregaziñoakaz eta Elkarrekeakaz lotuak. Laikoz osatutako eunka ebanjelizaziño-talde zuzendu genduzan Kataluniako ainbat errietan.

Lekaimeak beren etxeetan. Nire ibilbide apostolikoan zear, erlijio bizitzarako bokaziñoa daben ainbat emakume gazte ezagutu izan dodaz. Baña, olango emakume askorentzat gatxa zan beren gogoa betetea, bai Gobernuak ez ebalako profesia barririk onartuten, bai familien bizi eben egoeragaitik. Orduan lenengo pausoa emoteko asmoz, liburu labor bat idatzi neban 1850 urtean: *Las Religiosas en sus casas edo Las hijas del Corazón de María.* Liburu onek ez eban babes andirik euki ta amts utsean geratu zan.

Kanarietan. Sasoi onetan Ebanjelioa Kanarietan zabalduetako deia artu neban. Nire Gatzaiñaren oniritzia jakin ostean, bidaiari ekin neutson. 1848 ko martxoaren 11 n Santa Cruz de Tenerifera eldu nintzan. Gran Canaria uartea bere istoriako unerik larrienetariko biziten egoan garai aretan. Gosearen amesgaizto itzela oindiño guztiz gaintduta ez egoanean, sukar oriak oñazez eta doluz bete zituan uarteko baztar guztiak.

“**El Padrito**”. Gran Canariako uartean egin neban nik lan, batez be. Sarritan plazatan aldarrikatu bear izaten neban ebanjelioa, eleizetan ez egoalako lekuri fededun guztientzat. Misiñoa amaituta, erritar guztiak nigaz etorten ziran beste erriko biztanleak bidera etorri arte. Bertan, *Padrito Claret* izena emon eustien. Lanzaroteko uartean be izan nintzan denporaldi batez.

1849 ko maiatzaren asieran amaitu nebazan Kanarietan eginbearreko lanak. Angoen artean gelditu zan nire biotzaren zati bat.

Misiolarien Kongregaziñoa. Maiatzaren erdian Bartzelonan nengoan. Egun gitxi batzuk igaro ostean, Vic-era eldu nintzan. Bertan, aspalditik buruan nerabilen ebanjelizaziño-egitasmo bat abian ipinteko azken zeastasunak gauzatueteari ekin neutson: ondo landuta neukan urtenbide baten bidez, Misiolarien Kongregaziño bat sortu ta Mariaren Biotz Garbiaren Semeak deitutea. Adiskideei emon neutsen asmo orren barri ta asko be asko gustatu iakien. Vic-eko Gotzañak be onartu eban eta eskeñi euskuzan Seminarioko instalaziñoak.

Lan andi bat astera doa gaur. Uztaillaren(julioaren) 16 an, Vic-eko Seminarioko Gela batean alkartu giñan ados gengozan abadekideak. Arrastiko iru eta erdietan, 22 Salmoaren berbak gogorazo neutsiezan lenengo berbaldien: “Zure artzain-makillak lagunduten nau”. Gurutze Santuarengan eta Maria Santearengan euki bear dogun konfiantza gogoratu neutsien. Gogo Iñarkun orreik amaitu ostean, Mariaren Biotz Garbiaren Seme Misiolarien leen Alkar-te aretako Nagusi izendatu ninduen.

Kongregaziñoaren izaera. Congregaziño barriaren bereizgarri nagusi misio-izaera zan. Misio-izaera orrek onako ezaugarri nagusiak daukoz Kongregaziñoan: * *Ebanjelizaiziño ibiltaria* * *Beartsutasun apostolikoa*. * *Anai arteko bizitza*.

Nik neure buruari esaten deutsot. “Mariaren Biotz Semeak errukia bizi-bizian daukien eta baztarrak maitasunez kiskalduten dabezana pertsonak dira; maitasunaren jaungoikozko sua mundu zabalean biztuten aleginduten dira. Ezek be ez dauz izututen; ez eukian gozatu egiten dabe; bearrari ez deutoe bizkar egiten; sakrifizioak gogoz artuten dabez; irañak pozez artu ta nekealdietan poztuteko arrazoiak aurkituten dabez. Jesukristori jarraitutea besterik ez dabe gogoan, aren antzera lan egiteko, sufriduteko eta Jaungoikoaren aintza eta arimen salbamena lortuteko”.

IV MISIOLARI NAZ, BESTE EZER BAÑO LENAGO.

Santiago de Cubako artzapezpiku. Urte artako abustuan (1849), Seminarioan abadeei emoten neutsezana Gogo Iñarkunak amaitzean, Gotzaiñak deitu eustan. Arengana ioan nintzanean, Santiago de Cubako Artzapezpiku izateko errege-izendapena emon eustan. Ni zur ta lur gelditu nintzan. Eze-gaitik be ezin nebala onartu esan neutson Gotzaiñari. Alan da be izendapen ori on artuteko agindu eustan. Agindu orrek dardarka itzi ninduan. Azkenean, 1849 ko urriaren 4 an, Santiago de Cubako Artzapezpiku izatea onartu neban.

Lan andiko urtea. Nire apezpiku-sagarapenerako betekizun guztiak egiten ziran bitartean nik eutsi neutson nire misiño-langintzari: inguruko abadeentzako, erlijiosoentzako ta laikoentzako Gogo Iñarkunak, Erlijio Liburutegia indartu esku liburu, orri txiki eta liburuak idatziz eta orreik oso merke ta doanez

emonaz. Beste eginkizun garrantzitsu bateri ekin neutson: Misiolarien Kongregazio sortu barriari sendotuten saiatureari. Baita Santiago de Cubako Eleizbarrutiko apostolu langintzarako pertsona –talde egoki bat aukeratu neban. 1850 ko urriaren 6 an izan zan nire apezpiku-sagarapena, Vic-eko katedralean. Antxe egon ziran nire aita ta senideak, unkiturik eta pozez beterik.

Kuban. Olangoetan protokoloak eskatuten dauzan bisita guztiak egin ostean eta nire jaioterrira ainbat laguni eta lekuri agur esatera itzuli ostean, urte bereko aabenduen 28 an itsazontzi bat artu neban Bartzelonako portuan, Jaunak nire esku itzi gura ebazan urrineko lur areitara ioateko. Misiñobidaia izan zan: Malagan iru eguneko geldialdian hamabost sermoi emon nebazan eta *Nueva Teresa Cubana* itsasontziaren bizkarrean emon neban Misiño izan zan gertakaririk esanguratsuen. Bidaiari guztiek eta tripulaziño-koak entzun euriezan nire sermoiak eta oso gustura gelditu ziran.

1851 ko otsaillaren 16 an Kubara eldu giñan. Urrengo egunean sarrera nagusia egin neban eta amabost egun buruan, El Cobre urira ioan nintzan Kubako zaindari dan Errukiaren Ama Birjina ikustera. “Ama Birjiña Santua izango da beti nire artzaiña. Nire aginduteko modua Arek erkusten deustana izango da”. Asiera asieratik konturatu nintzan Eleizbarruti artako egoera tamalgarriaz. Beingoan ulertu neban bearleku gatxa izango zala. Lurralde oso zabala zan eta komunkabideak, eskasak.

Misiolari Artzapezpikua. Aurrean neukan eginkizuna ikaragarria zan. Apirillaren 2 an egin neban lenengo bisita pastoralara Santiago de Cubara. Pastoral- bisitak familiekaz egoteko eta Jaungoikoak nire esku itzi eban erria ebajelizatuteko aukerak ziran, batez be. Lenengo urte bitan zear artzapezpiku-barrutiko parrokia guztietara ioan nintzan. Orrez gain, ainbat pastoral-tza-gutun be idatzi neuzan, bertakoen arazoen urtenbideak konponduteko asmoz.

Nire Misio-eginkizuna. Kuban igaro nebazan sei urtetan zear lau bider egin neban pastoraltza- bisita parrokia baxotxean. Ona emen Kuban aurkitu nebazan arazorik larrienak:

**Baltzen eta mulatoen aurkako arrazismoa:* zenbait legeren bidez, baltzei ta mulatoei uketu egiten eutsiezan eskubide iakin batzuk. * *Esklabotasuna:* oso ezaguna zan tabako-lur sailletan, baita azukre-kanaberako lur sailletan. **Tensiño politikoak eta ioera sezesionista:* errealitate orrengaitik, atentatuak, atxiloketak eta ilketak sarritan egiten ziran. **Atxillotuak:* oneintzat espetxeetan tallerak sortzen alegindu nintzan, lanbideren bat ikasteko aukera emonaz. * *Bakarrik bizi ziran umeak:* eziketa eskolak egiteko agindu neban. **Gaxoak:* sasoi aretan gaxo asko egoan Kuban, eta ez egoan beste osagille ta sendagairik guzti orreik bear zan moduan sendadatuteko. * *Langabezia:* Lanbide eziketarako basarri-eskola ipiñi neban eginbidean. Egunean, basarrien ordubetez bear eginda, gazteeri iatekoa lortu eta diru apur bat aurrezteko aukerea emoten iakien. * *Baliabiderik eza eta dirua galduteko arriskua* zuzenduteko, Aurrezki-kutxa sortu neban Elizbarrutian, beartsueri lagunduteko elburuagaz.

Elkartearen Misio-indarra. Espaniatik Kubara nigaz ioan ziran amaika abadeak eta laikoak eta nik, elkarte bat osatu genduan. Gure elkarte erlauntz baten antzekoa zan: batzuk sartu ta beste batzuk urten egiten eben aurreikusitako egitekoak ziran araberan.

Maria Sortzez Garbiaren Ikaimeak. Antonia Paris Tarragonan ezagu neban eta nire Elizbarrutira etorteko eskatu neutson. Eta beingoan etorri zan

beste lau emakume gazteekaz. 1852 ko maiatzaren 26 an eldu ziran Santiago de Kubara. 1855 eko abustuaren 25 ean kongregaziño barri baten fundaziño-agiria sinatu eurien: *Mariaren Garbiaren Lekaiameak*. Egun bi geroago lekaiame izateko botoak egin euriezan.

Nire bizitzaren aurkako eraso. Nire lana etenbakoa zan, bai malla espiritualean, bai mailla materialean. Eta ebanjelioa zabalduteak dakarren emaitza lez, ainbat guzur eta eraso asmatu euriezan nire aurka ta nire laguntzalleen aurka be bai. Esanguretsuena Holginen izan zan 1856 ko otsaillearen 1 ean. Ama Birjiñearen Garbikundearen buruzko sermoia egin barri neban. Etxerako bidean noala, gizon bat urreratu iatan gotzain-eraztunean musu emoteko keiñua egiñez. Geiago urreratu zanean, besoa iaso eta bizerra kenduteko labana eroiala ikusi neban. Inder andiz eraso eustan: masalla guztia zearkatu eta eskoiako besoa zauritu eustan. Ezin dot azaldu une artan sentitu neban poza, nire odola Jesenganako eta Mariarenganako maitasunagaitik ixuri nebala ikusteaz. Susperraldian zear San Migelen Academia sortuteko ideia garatu neban: literatoak, artistak eta zientzia-naiz kultura-munduko petsoanak bilduko dauzan alkarte, gizarte ta Eliza ebanjelizatuteko asmoagaz.

Kubatik ioan nintzanean. 1857 ko marxoaren 18 an nire bizitzako nora-bidea barriro aldatuko eustan Errege agindu bat artu neban Erregiñaren aitorle izateko, Madriler a ioateko eskatuz. Ez usteko izendapen onek arrituta itzi ninduan baña naiago neban Jaungoikoaren borondateari iarraitu, Santiago de Kuban iarraitutea baño. Biotz min andiegaz agurtu nebazan nire laguntzaille ta kubatar guztiek. Jendea triste egoan nik Kubatik ioan bear nebalako. Andik lau egunera Santiagotik La Habanarantza abiatu nintzan eta, aprilaren 12 an, Kubatik alde egin neban betiko.

Madrilgo Gortean. Ainbat goraberaen ostean, 1857ko ekaiñaren lenengo egunetan Madrillera eldu nintzan. Laister konturatu nintzan Madrilgo gortean egoan egoera korapillotsuaz: errege-erregiñaren arteko arazo personalak, arlo politikoa egoazan aspijokoak, elizaren egoera larria legeak ondasun ugariak kendu eutsozala-ta eta abar. Erregiñari iru gauza eskatu neutsozan: jeuregitik at bizitzea, entzunaldien aurretik itxoin bear ez izatea ta ebajelizatuteko erabateko askatasuna.

Misiolari izateko beste modu bat. Erregiñaren aitorlea nintzanez, ezin neban Madrildik urten. Egoera onetan ikusi neban alde onari etekiñik andiena atarateko alegindu nintzan. Erregiña-erregeekaz batera penintsula guztian zear ibilteko aukerea izan neban. Eta bete bear zan protokoloa lenbañolen amaituz Ebanjelioa zabalduteari ekiten neutson. Olan leku askotan egon nintzan: Valentzian, Galizian, Asturiasen, Katalunian, Aragoian, Euskal Probintzietan, Gastela, Extremaduran, eta benetan oroimen aztueziñak gordeta deukodaz.

1862 an, Andaluzian egon nintzan erregiñeagaz. Berrogeita zortzi egunez, Jaungoikoaren Berbea aldarrikatu neban eta era guztietako pertsonen aurrean. Egun areitan 205 sermoi egin nebazan, guztira.

Escorialeko Presidente nintzan aldetik, abade barrien prestakuntza barriztuten saiatu nintzan; orrez gain, bitarteko material pedagogico eta bibliografiko barriez ornitu neban seminarioa. Sasoi aretan idatzitakoak dira *El Colegial* eta *El seminarista instruido liburuak*. Abadegaien gustukoak izan ziran biak, baita askorentzat oso lagungarriak be. Misiolari Apostolikoaren antzera ez neban iñolako luxurik gure izan, ez otorduetan, ez bizilekuan, ez jantzietan, ez beste erosotasunetan. Nire logela soila ta apala zan. Ez neban guru-

tzerik edo domiñarik eroan gure soñean, etiketa –ospakizunek alan eskatuten ebenean ezik.

San Migel Akademiak sortu eban irakurketa zaletasunari legunduteko, erri eta parrokia-liburutegia ugari sustatu nebazan. Ainbat laikok parte artu eban bearleku andi orretan. Tamalez, urte areitan Madrilen sortutako ekimen orreik eta beste batzuk auldu edo desagertu ziran, 1868 ko iraultzaren ostean.

Egunero biziteko era. Egitasmo bat sortu neban, eta egitasmo ori alik eta oberen betetan alegindu naz.

Oso goiz jagiten nintzan. Lau orduz egiten neban otoitz, Ofizioa errezatu, gogoeta egin eta Biblia irakurten neban. Ostean, Meza Santua ospatuten neban: nire elizkizunetan denpora asko artuten neban Jaungoikoari eskerrak emonaz. Goizeko amaikak arte jendea aitortutera ioaten nintzan. Goizeko amaiketatik eguerdiko amabietara berba egin nai ebenak artu eta arei entzuten neutsien. Goiza amaituteko, bazkaldu eta atsedean artuten neban denbora labur batez. Arrastietan ainbat gauza egiten nebazan: gaxoak, presoak edo karitate-erakundeetako jendea ikustera ioan eta bide batez ainbat liburu, eta orri ariñak idatzi ta banandu. Afaldu aurretik otoi egiten neban barriro, eta gaueko amarretan oeratu egiten nintzan. Orrez gain sarritan beste ez usteko zenbait ekitaldi: esaterako, abadeei, lekaimeei, ta laikoei Gogoiñarkunakk,; bederatzurrunekeo edo Ama Birjiñaren edo Santuen jaietan emon beran ziran sermoiak...

Guzurrak eta erasoak. Madrilen be egun guztiz garratzak eta gatxak euki neuzan. Nire liburu batzuk faltsutu euriezan, baita neure izenean beste liburu lizun batzuk idatzi be. Bestalde, ainbat guzur asmatu euriezan Erregiñaren eta nire arteko arremanari buruz, baita Erregiñaren adizkide ziran lekaimeen eta nire arteko ar emonari buruz be. Koplak, karikaturak eta beste zenbait lizunkeri sortu euriezan; poxpolo kaxez be baliatu ziran batzuk nire aurkako irudi mingarriak zabalduetekeo.

Nire aurka zenbait eraso prestatu euriezan, sastakaieen, suzko armen eta abarren bidez. Sufrimendu orren guztiaren erdian nik eskerrak emoten neutzozan Jaungoikoari eta bedeinkapena eskatuten neutson nire aurka ibiltzen ziran guztientzat.

Lagun artean jaunagaz. Jesusen presentzia sakontasun andiz biziten neban Eukaristian, Mezaren ospakisunean eta Jesus Sagaratu gurtuteaz. 1861 eko abustuaren 26an, arrastiko zazpiretan, otoi egiten nengoan Segoviako Rosario de La Granja izeneko Elizan. Orduan, Jaunak sakramentuzko espeziek gordetako ta zainduteko doain mistikoa emon eustan.

Misiolarien Kongregaziñoaren bideari iarraituten. Urte areitan alegin andiak egin nebazan 1849 ko uztailaren 16 an ilusio andiz sortu neban Kongregaziñoa sendotu ta indartuten. Pozez ikusi neuzan penintsulan eta ameriketan egin ziran etxe barriak. 1865 ko abenduaren 22 a egun pozgarria eta esanguratsua izan zan, Pio IX. a Aita Santuak ontzat artu euzalako Kongregaziñoaren Konztituzioak, gure misiolari-karisma autortuz. Era berean onartu eban Kongregaziñoaren ekintza, ezkuntza-arloro eroatea.

V JAUNGOIKOAREN BERBEA EZ DA IÑOZ AMATETAN.

Erbeste bidean. Alantxe igaro ziran egunak hamaika urte luzez. 1868 ko uda etorri zan. Beste urte batzuetan lez, Donostian igaro genduan uda zati bat,

errege-erregiñagaz eta euren familiarrakaz batera. Madriler a itzuliteko gengo- zala, etxera ioateko agindu euskuen. Alan gomendatu eban Barne Ministroak Madriletik. Egoerea, asko larriagotu zan eta, urrungo eguenan, Frantziara ioa- teko agindua artu genduan. Errege-erregiñaren trenean eldu giñan Frantziara. Bost aste igaro genduzan Pauen eta, ostean, Parisera ioan giñan.

Vatikanoko I. Kontzilioa. 1869 martxoaren 30 an Erromarantz abiatu nin- tzan. 1869 ko Maria Sortzez Garbiaren jai-egunean Pio IX. a Aita santuak asi eban Vaticano I. Konzilio Ekumenikoa. Aita santuaren utsezintasunari buruz esaten ebena entzun ostean nire fedearen-testigantzaren barri emotea eraba- gi neban. Gogo biziz aldarrikatu neban nire ustea: alegia, aita santua utsezilña dala fede-egiak adierazten dauzanean. Danen aurrean autortu neban, ganera, nire azken odol-tanta be ixuriteko prest negoala egi ori zainduteagaitk.

Azken egunak. 1870. urtearen asierean nire osasuna aulduten asi zan apurka apurka. Mariaren Biotz Sortzez Garbiaren Kongregaziñoko Nausia Erromara etorri zan ni Pradesa(Frantzia) eroateko asmoz. Uztaillaren 23 an Misiolarien egoitzara eldu nintzan. Laster obero egin neban osunean. Alan da be zezerk esaten eustan eriotza urrean egoala. Egun gitxi igaro ta, atxilotu egin gure ninduela iakin neban. Abustuaren 3 an, iges egin bear nebala jaki- nazi eustien kartzelara sartuteko asmoagaz etozala ta. Narbonatik ur dagoan Fonfroideko Abatetxeko Zistetar monjeek atsegiñez artu ninduen monaste- rioan. Bi illebe inguru egon nintzan bake-oasi aretan, mojen bizimodu bera egiñez. Baña nire osasunak okerrera egin eban urriko len egunetan. Nire bizi- tzaren amaiera ur egoan. Fraileakaz batera, Kongregaziñoko buru ziranak neure ondoan neukezana. Prest sentitzen nintzan nire bitza Jaungoikoaren eskuetan iminteko.

1870 eko urriaren 24 an Antonio Maria Klaret Mariaren Biotz Garbiaren Seme Misiolaria il zan. Au ipiñi eben aren ilarrian: *“Justizia maitatu neban, eta bidegabekeria gorrotatu: orregaitik il nintzan erbestean”*.

Ainbat urte igaro ostean kanonizatu eben Claret, 1950 eko maiatzaren 7 an. Pio XII aita santu zala.

AZKEN ATALA

CLARETEN AZTARNAK IARRAIUZ

Jaungoikoak San Antonio M. Clareti emondako espirituaren doaiak bizirik dagoz Eleizan. Munduko ainbat gizon-emakumek ainbat modutara jarraituten dautse aren pausoei gaur egun. Guzti orrean artean, *Klaretar Sendia deritzo- na* ikusten da geien, alkarte erara batuten diralako.

* **Mariaren Biotz Garbiaren Misiolarien Kongregaziñoa.** (Klaretar Misio- lariai) Antonio Maria Claret, 1849-07-16 Vic-en sortua. Mezadun, anai laguntzalle ta ikaslek osatuten dabe. 3. 000 anakide dira. Bost kontinentako 50 errialdetan lanean dabil.

* **Maria Sortzez Garbiaren Iekaiameak.** San Antonio Maria Claret eta Antonia Paris Amak 1855 abustuaren 24 ean sortutako Institua Santiago de Cuban.

* *Filiación Cordimariana institutua.* San Antonio Maria Clareten senaren bidetik 1973 ko azaroaren 21 ean Pontífice Zuzenbideko Institutuko secular gisa onartua izan zan.

* **Klaretar laikoen mugimendua.** 1988ko jorraillearen 20an, Laikoentzako Pontífice Batzordeak” Fededunen zuzenbide pribatuko Nazioarteko Elkar-te gisa onartua izan zan.

* **Maria Sortzez Garbiaren emakume misiolariak.** 1909ko urriaren 7 an sortu zan Afrikako erlijio –institua, Mariaren Biotzaren Semeen eta Sorkunde Garbiaren Misiolarien babespean.

* **Mariaren Biotzaren misiolariak (Misioneras Cordimarianas)** Carmen Serrano Rugada eta Julian Collel (C. M. F.) 1921eko martxoaren 19an sortu eben Mexikon, erlijio-erakunde legez.

* **Klaretar Erakundearen Emakume Misiolariak.** 1951ko maiatzaren 28an Aita Luis Pujol Torderak, M. Dolores Sola Carol Amaren laguntzagaz Vic-en sortu eban.

* **San Antonio M. Clareten Emakume Misiolariak.** 1958ko martxoaren 19an Parana-Brasilgo Londrinan Geraldo Fernández Londrinako Artzapezpi-kuak eta Leonia Milito Amaren artean sortu eben erlijio –institua.

Barroeta ta Amorrortu'tar Klaudio

BATZAR NAGUSI BEREIZIA

Eguna: 2008-05-31

Ordua: 1. º deia: 10 1/2'etan.

2n. deia: 11'tan

Gaia: Gure araudia, Jaurlearitzaren aginduek eskatzen daben lez, egokitu eta onartzea.

Aldakuntzarik aundiena auxe izango da:

Lengoa: 44n. araua: Alkartea azkenduta gero, erabagia artu dauan Batzar Orokorrak, kitapen-batzordea izendatuko dau. Batzorde ori Zuxendaritzako Batzordekideak osotuko dabe eta dagoan diruagaz eta ondareagaz, bazkideak eta gaiñerantzakoak euki daikezan zorrak ordaindu-ondoren, geratu leiteken ondarea Akademi onen elburuan dituan Erakunde bateri emongo jako, edo besla, orrelan ebagiten ba'da, onegintasun alkatte bateri.

ORAINGOA: 44n. araua: Alkartea azkentzen danean, erabagia artu dauan batzar orokorrak, kipapen-batzordea izandatuko dau. Batzorde ori Zuzendaritzako batzordekideak osotuko dabe eta dagoan diruagaz eta ondareagaz, bazkideak ega gaiñerantzakoak euki daikezan zorrak ordaindu ondoren, geratu leiteken odarea, EUSKERAZALEAK EUSKERA ERABILTEAREN ALDEKO ALKARTEA'rentzat izango da eta au ezin ba'da, Gotzaindegiko Erakundea dan Labayru Ikastegiari emongo jako.

Bilbao'n, 2008n. urteko urterillaren 29n. egunean.

OLAZAR'tar Martin Lendakariak

AUXILIARES TRANSITIVOS

*EDUN Y *EZAN

Han sido citados estos verbos en anteriores artículos pero vamos a intentar exponer la gran semejanza existente entre ambos, a pesar de que **edun* es auxiliar transitivo para el indicativo y **ezan* para el subjuntivo, imperativo, etc.

Las flexiones actuales de **edun* son del tipo *nau, nauk/n, nauzu, aut, augu, aute*, Biz. *dau*, Biz. *dogu* (de *daugu*), Biz. *dozu* (de *dauzu*), *gaitu, gaituzu, zaitu, zaitugu, ditu, ditut*, etc. etc. Se usan mucho las variantes Biz. como *naue/nabe, daue/dabe, dauz, gauz, zauz*, etc. Nuestro estudio pretende hallar las formas originarias y primitivas y, en cualquier caso, las más antiguas, por lo que señalamos *dau, daugu, dauzu*, etc. como tales y no las del tipo *du, dugu, duzu*, etc. Además, también otros verbos empiezan con *da-* como *da-tor, da-kar, da-roa, da-rama, da-bil*, etc. y como manifiestan los titulados en filología vasca, la flexión más antigua de **edun* debió ser **dadu* a la que eliminando la *-d-* entre vocales como dicen, nos queda *da-u* del Biz. como la más antigua, aunque los sabios de nuestro tiempo no tengan en cuenta la flexión más antigua, que la hablan casi medio millón de bizkaitarras, concediéndole todo el protagonismo a la más moderna *du*.

Como hemos propuesto en anteriores artículos al tratar el pasivismo original de la conjugación euskérica, estas formas actuales tuvieron su origen en las primitivas **na-(iza)-u, *a-(iza)-u, *da-(iza)-u, *ga-itza-u, *za-itza-u, *d-itza-u*, etc., es decir, una primera parte se construye con el verbo auxiliar *izan* conjugado como **na-iza, *a-iza, *da-iza, *ga-itza, *za-itza, *d-itza*, agregando simplemente la raíz *-u-* de **edun*.

Es relativamente fácil defender que **ga-itza-u* ha producido *ga-it-u, *za-itza-u > za-it-u* y **d-itza-u > d-it-u*. Sorprende más que *na-u* proceda de **na-iza-u, a-u* de **a-iza-u* y *da-u* de **da-iza-u*. Pero si las flexiones plurales se crearon, como todos los verbos vascos, con ayuda de *izan* y en pasiva, dichas flexiones singulares no pudieron crearse de otra manera distinta. Ha ocurrido que a las formas singulares no les ha quedado ningún vestigio del verbo *izan*, como tampoco en *na-kar, na-roa*, etc. No tiene nada de extraño que se elimine la raíz *-iza-* de *izan* del singular *na(iza)-u*, etc., por principios de economía que decía Astarloa, porque, evidentemente, son las flexiones plurales las que deben distinguir su pluralidad en todo momento con la raíz plural *-itza-* de *izan* o algún resto de ella, como en este caso es *-it-*. De todos modos, más adelante, cuando comparemos las semejanzas entre **edun* y **ezan*, se verá mucho más claramente nuestra propuesta.

La *-it-* que se observa en *ga-it-u, za-it-u, d-it-u*, llamada partícula pluralizadora de origen desconocido hasta ahora, ha dado mucho que hablar a los estudiosos del euskera, pero al no hallar una explicación satisfactoria, ha resultado ser una partícula incómoda y hasta odiada.

Dicha *-it-* pluralizadora, tan denostada por muchos vascólogos, no es ninguna cosa rara ni perjudicial para el euskera ni tampoco una mala adquisición de alguna otra lengua. Al contrario, es uno de los testimonios más

fehacientes de la creación original de nuestra lengua conservado en su conjugación. Así y todo, Van Eys decía que se usa en algunos auxiliares y que es inútil. Orixe, que no hace de pluralizador u otra función gramatical ninguna, sino de relleno perturbador. Que es uno de tantos verrugones de la conjugación euskérica. (El escribió **ga-it-iezu**, tripersonal, de su cosecha). Bahr decía que es un pluralizador pleonástico y a Azkue le repugnaba, etc. Hay quienes han dicho que solamente se usa con ***edun** y R. L. Trask que aparece en un “puñado”(?) de verbos en “algunas” (?) circunstancias, sin concretar más.

Por el único motivo de no haber sabido “reconocerla”, por no haber sido capaces de “entenderla”, no es legítimo proclamar a los cuatro vientos tanto desprecio ni insultar a la indefensa “particulita” **-it-** que es, aunque les pese a algunos, uno de los mayores tesoros que ha conservado la conjugación euskérica.

De hecho, nuestros estudios y trabajos ininterrumpidos durante cuarenta años, intentando la reconstrucción interna de la conjugación euskérica, se deben, precisamente, a la semejanza observada en las flexiones **ga-it-u** del supuesto ***edun** transitivo y **ga-it-zako**, indirecta o datival de **izan** intransitivo. En aquellos momentos, nuestra cultura euskaldun, aparte de ser nativo, era menos que cero, por no haber visto jamás una gramática vasca hasta entonces. Nuestros conocimientos eran completamente nulos. Pero, a veces, ocurren estas cosas, gracias a la providencial **-it-**, nos llamó mucho la atención dicha semejanza y se puede decir que este tema se apoderó de nosotros sin poder apartarlo nunca. Desde entonces se acabó la, relativamente, vida tranquila porque empezamos a indagar a partir del cero absoluto.

Es mucho tiempo estudiando el posible origen del euskera pero así seguiremos hasta acabar nuestros días o hasta que alguien nos demuestre, con argumentos correctos, claro, que estamos equivocados, pero ese alguien no aparece por ninguna parte, por ahora. Para nuestro modesto pero leal saber y entender, la supervivencia de la partícula **-it-** es la primera llave, (hay muchas más), que abre de par en par la puerta principal del conocimiento del origen primitivo de la conjugación euskérica.

Y ya que estamos en ello, exponemos a continuación las teorías de algunos vascólogos que dicen que **-it-** solamente se usa con ***edun**, cuando está a la vista que se usa también con ***ezan**, ***edin** y, cómo no, con **izan**, como saben todos los niños de las ikastolas. No se pueden decir semejantes majaderías faltando claramente a la verdad

Miren Azkarate y Patxi Altuna, eminentes académicos de Euskaltzaindia, en “Euskal morfologiaren historia” p. 215, dicen que **-it-** aparece solamente en ***edun**, y se supone que así habrán enseñado a sus alumnos. Mencionan a Heath quien propuso que ***-iC + du > -itu**.

Leemos en “On the origin of the finite forms of the basque verb” (1995), de R. Gómez y K. Sainz, en la pag. 256, que **-it-** aparece solamente en formas del verbo ***edun** y citan también a Heath que indicó que ***-iC > -it**. En la pag. 250, (14) exponen la evolución de **gaituzu**, **zaitugu**, como sigue:

a.- ***gu-da-it-du-zu > gw-a-it-u-zu > ga-it-u-zu**

b.- ***zu-da-it-du-gu > zw-a-it-u-gu > za-it-u-gu**

No somos los únicos que hacemos puzzles con los verbos, pero en este caso, es muy rebuscado y retorcido situar **-da-** detrás de **gu-** y **zu**. ¿Se le quiere asignar el supuesto signo temporal de presente? Si es así es un tre-

mendo error. En nuestro artículo “Marcas de las flexiones verbales de las terceras personas”, publicado en el núm LIX de la revista Euskerazaintza, demostramos la falsedad de las teorías de los Sres. Rijk y Trask que sostenían que la **da-** inicial era el distintivo temporal de las flexiones del presente, teorías que aceptaron la inmensa mayoría de los profesionales titulados.

Después viene la partícula **-it-** que se acepta como un simple signo independiente de plural creado expresamente para el caso. El primer signo de plural de la conjugación euskérica fue el reforzamiento de la raíz **-iza-** de **izan** para el singular e **-itza-** para el plural. Nos parece más directo, claro, sencillo, real, menos rebuscado, etc. nuestra teoría de **ga-itza + u > ga-it-u**. El euskera no “inventó” ningún signo de plural especial para su conjugación porque **-it-** procede de una adecuación o matización de algo que ya existía, la raíz **-iza-**, indefinida, de **izan**, pero que había que concretar más para formar plurales y se reforzó en **-itza-**. La misma **-z-** pluralizadora debe provenir de la misma raíz **-itza-** plural de **izan**, como probamos en nuestro artículo “Origen y desarrollo de la primitiva conjugación euskérica”, publicado en el núm LVIII de la revista Euskerazaintza. Nos ayudan algunos verbos sintéticos: de **ibili: gabilta**, en Gip. Lab. Sul. ANs., en Cegama, **gabilte**, en Irun **gabilz**, en Biz. **gabiz**. Partimos de la base de que **gabilta** es metátesis de la original ***gaitzabil**, como se puede comprobar por las alocutivas **natxabillek, gatxabilzak**, etc. etc. siempre mucho mejor conservadas que las cortesas. Con este mismo verbo tenemos: **zabilta** en los mismos euskalkis que **gabilta** anterior; **zabilz** en Legazpia e Irun, **zabiz** en Biz.; **dabilta**, igual que **zabilta, dabilte** en Cegama e Irun, **dabilz** en Legazpia, Mutiloa, **dabiz** en Biz. De **ioan: goatza** en Gip. Sul, **goatze** en Cegama, **goatz** en Legazpia, Mutiloa, **goazi** en Lab, **goaz** en Biz.; **zoatza** en Gip., **zoatze** en Cegama, **zoatz** en Cegama, Gabiria, Legazpia, **zoaza** en Sul., **zoazi** en Lab., **zoaz** en Biz.; **doatza** en Lab. Sul., **dijootze** en Cegama, **dijootz** en Legazpia, Mutiloa, **dijoaz** en Gip., **dijuazte** en ANs, **doaz** en Biz. De **etorri: gatotz** en Cegama, **gatozi** en Lab, **gatoz** en Gip. Biz. ANs; **zatoz** en Cegama, **zatozi** en Lab., **zatoz** en Gip. Biz. Lab. ANs.; **datoritze**, en Cegama, **datoritz** en Mutiloa, **datozi** en Lab., **datoz** en Gip. Biz. ANs.

Podemos probar también con los transitivos. De **eraman: garamatza, zaramatza, daramatza** procedentes de ***ga-itza-rama, *za-itza-rama, *d-itza-rama**, como **ga-it-u** de ***ga-itza-u**. De este tipo de verbos han salido otros como **dauzka** y **daukaz, dabilz, dabiz, dakitz, dazki, dakiz**. Queremos suponer que ha quedado probado que la actual **-z-** pluralizadora se debió crear a partir de la raíz plural de **izan** y no fue necesario que se reunieran los “expertos” de hace 5. 000, 10. 000, 20. 000 años para “inventar” un signo de plural de la que carecían.

Hay más. En nuestro libro “Apéndices a la Reconstrucción de la Conjugación Euskérica”, entre las pag. 165 a 179, ofrecemos un estudio sobre la **-k-** activa (o ergativa) y la llamada **-k-** plural, llegando a la conclusión de que en los pronombres demostrativos primitivos no existió dicha **-k-** plural y tampoco en nuestros días, excepto las formas especiales y secundarias del Lab. Comoquiera que de los demostrativos salieron los artículos determinados sufijados a los nombres, adjetivos, etc., resulta que los pronombres, nombres, adjetivos, etc., no tuvieron ni tienen, en sí, ningún signo especial de plural, creado expresamente para ello. Nos explicamos.

Duvoisin, en “Declinaison basque”, pag. 21, presenta para el Lab, **hekiek** ‘ellos’ y sus variantes **hek**, **hekik**. Es decir, una **-k-** se toma como la **-k-** activa, como la de **areek ekarri dabe** y la otra se interpreta como signo de plural. Así empezó esta historia.

Bonaparte, en “Remarques... a Hovelacque”, pag. 14, concluye que el plural activo de **arriak**, debe ser **arriak-ek**, que **arrien**, genitivo plural, debe ser **arriak-en**, y **arriei**, dativo plural, debe ser **arriak-i**, porque son los sufijos regulares y primitivos que se emplean en Irun y Hondarribia. Siguió Van Eys admitiendo las propuestas de los anteriores y añadió que el Biz **areek** proviene de **ar + k + k** o **arekek**. Que el Biz ha perdido la **-k-** de **onekek** quedando en **oneek**. Champion, en su gramática, se muestra de acuerdo con Bon. Schuchardt repite prácticamente lo mismo. Nuestro gran Azkue decía que se debe decir **gizonakek** por **gizonek** y **gizonaken** por **gizonen**. Uhlenbeck, en Riev-2, dice que como la **-c-** del íbero y la **-k-** del vasco son iguales, en euskera el genitivo debe ser **-ken**, el dativo **-(k)ki** y el activo **-kek**, para que sean prácticamente iguales a los casos del íbero. Gavel, en Riev-12, propone, siguiendo una teoría de A. Léon, que **-ak**, marca de nominativo plural, procede de **-ag** del sufijo **-aga** y que **-ag > -ak**. De Rijk, va por el mismo camino. A. Irigoyen también. Karmele Rotaetxe sigue a todos ellos y hace unos juegos de magia con **gixonag = ren > gixonageren > gixonaeen** y **andrag = ren > andrageren > andraeen**. P. Goenaga les acompaña también. Los ilustres miembros de Euskaltzaindia, M. Azkarate y P. Altuna, igualmente deben estar en esta lista. En el fondo todos ellos proponen una **-k-** de agente y otra **-k-** de plural.

Mitxelena, en “Apellidos vascos” p. 36, dice: “-aga ‘sufijo muerto que denota lugar’ (Azk)” Explica que A. Léon supone que puede haber identidad entre **-aga** que expresa una idea de abundancia y **-ak** del nom. plural. Que **-ak** vendrá de ***-ag**. Cita el artículo de Gavel que anotado antes. Que Azkue no veía ninguna pluralidad en **-aga**. Para probarlo, dice que **Arespacochaga** (Viz. 1468) de **bak(h)oitx**, **bak(h)otx**, tiene sentido de único, solitario. En FHV, p. 238, repite que el valor plural de **-aga** aparece muy oscurecido en algunos nombres de lugar. Que en ANs de Irun se dice todavía **-aken** ‘de los’ etc. en el plural de los nombres, y que es una innovación introducida cuando todavía se percibía el sentido de la alternancia **-ak/*-a(g)en**. Aunque hemos visto que muchos vascólogos proponen la doble **-k-**, una de ellas como marca de plural, Michelena no estaba de acuerdo porque **Arespacochaga** señala algo único y **-aga**, por tanto, no refleja pluralidad y que **-aken**, de Irún, es una innovación.

Por nuestra parte, queremos indicar que está admitido que el euskera primitivo era indefinido: **gizon**, **mendi**, **etxe**, **on**, **txar**, **aundi**, etc. Todo es indefinido. En esa época no aparece ninguna marca de plural. Los mismos demostrativos son indefinidos y son los que con el tiempo asumirán las función de artículos determinados. Ignoramos cuánto se tardó entre lo primero y lo segundo pero seguramente mucho. Es de suponer que en ese intervalo, los demostrativos, como tales aún, servirían de ayuda a los nombres, pronombres, adjetivos, etc., para lograr una mayor definición, hasta que, una vez bien desarrollados, llegaron a adoptar la función de artículos. Hoy mismo, tenemos **ber-a** que, considerando la **-a** final como demostrativo, forma un intensivo y, por el contrario, si la **-a** final es artículo, es el pronombre personal de tercera persona singular en Biz.

En tanto que ocurrían estas evoluciones y como quiera que se dice que el empleo de los artículos puede tener mil años de antigüedad a lo sumo, para entonces la conjugación euskérica se hallaba en pleno desarrollo. Opinamos que la función del artículo en euskera es mucho más antiguo que un milenio, pero lo que sí es muy probable es que la *-k-* activa o marca de sujeto agente es muy anterior a la creación de los artículos.

El Sr. de Rijk señalaba que la marca ergativa o de agente es solamente *-k* y no *-ek* como en *nor-k*, *zer-k*, *asko-k*, *gutxi-k*. Añadamos nosotros los pronombres personales activos, *neur-k*, (Larramendi, Lazarraga), *eur-k* (Lazarraga), *geur-txeo-k*, (Lazarraga), *zeur-k* (Lazarraga, Axular, Mitxelena, Iztueta, Pouvreau). Los demostrativos *one-k* (de *aur-neu-k*), *orre-k* (de *aur-eu-k*), *a-k* (de *aur-k > ar-k*). Los intensivos que, como es natural, presentan las mismas terminaciones que los demostrativos que los componen: *neur-one-k*, *eur-orre-k*, *geur-one-k*, *zeur-orre-k*, *beur-one-k*, *beur-orre-k* *beur-a-k*. En las variantes más modernas de intensivos: *ni-haur-k*, *i-haur-k*. En BN. *gu-haur-e-k*, *zu-haur-e-k*, donde se puede observar claramente la aparición de la *-e-* epentética. En Sul. *gi-haur-k*, *zi-haur-k*. Los demostrativos *one-k*, *orre-k*, *a-k*, al ser indefinidos representan el singular y plural al mismo tiempo. Los intensivos *beur-one-k*, *beur-orre-k*, *beur-a-k*, cuya segunda parte son los demostrativos citados, también indefinidos servían, en origen, para singular/plural indistintamente. Pero *neur-one-k* y *geur-one-k*, indefinidos también y finalizando igual, se distingue como singular el que lleva *neur* y es plural el que presenta *geur*. Lo mismo pasa con *eur* y *zeur*. Obsérvese que todavía no ha aparecido ningún signo especial de plural ni la *-k-* plural que propugnan.

Entendemos que se han basado en un error de principio los autores que han partido su estudio desde *gizonakek*, *arriakek*. En una etapa en que todo estaba indefinido, incluso los demostrativos que se iban a convertir en artículos determinados que son los que verdaderamente señalarían el número singular o plural, muy lejos estaban aún *gizon* y *arri* de distinguir el número. Y cometieron otro error gravísimo que, desgraciadamente, se comete demasiadas veces en los estudios del euskera. Todo lo que venga de Iparralde es correcto y perfecto y al bizkaiera ni se le mira y al gipuzkerá sólo de pasada. No nos resistimos a preguntarnos cuantos son los euskaldunes que se valen de *gizonakek*, *arriakek*, es decir, con dos *-k-*, ¿50.000 personas? En ese caso, habrá más o menos 1.000.000 de euskaldunes que no usan más que una *-k-*. Recuérdese que P. Altuna fue nombrado por Euskaltzaindia para que propusiera a la misma un estudio sobre los demostrativos para incorporar al batua. La revista Euskera XXIV-1978-2 recoge su propuesta donde el autor dice que ha elegido seis escritores para apoyo de su labor. Son: Etxepare, Axular, Oihenart, Leizarraga, Larramendi y Lardizabal. Cuatro de Iparralde, dos gipuzkoanos y ninguno bizkaino. Dedicó nueve pag. al estudio y explicaciones de los cuatro de Iparralde y una pag. escasa a los dos gipuzkoanos. Para que queden contentos unos 50.000 euskaldunes de Iparralde que en principio nos parece muy bien, nos han "tocado el cuerno" a casi 1.000.000 de Gip. y Biz. Esta es nuestra bonita historia. En reparación de este agravio, vamos a estudiar los demostrativos de ese millón de euskaldunes que no se tuvieron en cuenta. Tenemos:

	<i>Pasivo</i>	<i>Activo</i>	<i>Pasivo</i>	<i>Activo</i>	<i>Pasivo</i>	<i>Activo</i>
Biz. Singular	au(ni)		auri			
Biz. Singular	au	onék	ori	orrék	a (r)	a(r)k/arék
Biz. Plural	ónek	ónek	órrek	órrek	árek	árek
Biz. Hay otras variantes						
Gip. Singular	au	onek	ori	orrek	a/ura	ark/arek
Gip. Plural	auk	auék	oik	oiek	aik	aiek
Gip. Hay otras variantes						

Como decía Azkue, en muchas zonas de Biz. el número singular o plural se distingue por el acento, como en **onék, orrék, arék**, que son singulares y **ónek, órrek, árek**, que son plurales, tanto activos como pasivos. Hay variantes plurales como **oneek, orreek, areek**, evolucionados a **oneik, orreik, areik**. La doble **-ee-** de **on-ee-k** hace recordar a las dos **-z-** de **-i-zz-a-** > **-ítza-**.

Hacemos notar que el demostrativo de primer grado ***au(r)ne(ur)-k** > **on-e-k** y el de segundo grado ***aur-e(ur)-k** > **orr-e-k**, activos ambos, presentan una **-e-** orgánica que pronto se convertiría en la famosísima **-e-** epentética como hemos visto en **guhaur-e-k** y **zuhaur-e-k** de BN. Lógicamente, el primero que le copió sería, por analogía, el demostrativo de tercer grado, por lo que sus originales ***aur-k, ar-k**, sobre todo este último, tomó la **-e-** orgánica de **on-e-k** y **orr-e-k** y se crearía de esa forma el primer demostrativo con la **-e-** epentética, es decir, **ar-e-k** activo, nada más y nada menos, que el que iba a ser, con el tiempo, el artículo más importante del euskera

Defendemos que **aurneur** > **aurneu** > **auni** > **oni** > **au**. Por lo tanto, **au** es la etapa evolutiva más moderna del absoluto de primer grado, por lo que el plural **auk**, pasivo, y **auék** activo, del Gip. deben ser posteriores a **ónek**, pasivo y activo del Biz. porque los componentes están más completos.

Desconocemos en qué época se creó el modelo pluralizador Biz. mediante el salto del acento de **arék**, singular, a **árek**, plural, pero existe actualmente un caso similar con **gizonák**, singular activo y **gizonak**, plural pasivo y en Egoalde también activo. La distinción del Lab., **gizonak**, pasivo plural y **gizon-*nek***, activo plural, es muy interesante, proceda de donde proceda. El Biz. distingue **mutillák**, singular activo, y **mutíllak**, plural pasivo y activo, **berák** y **éurak, alabák** y **alábak, beronék** y **éurok**, etc.

El modelo pluralizador Biz. no ha necesitado ninguna marca especial de plural, sólo el cambio de lugar del acento. Las **-k** finales que vemos en las plurales corresponden todas a la **-k** activa. Hasta ahora tampoco ha aparecido ninguna **-k** pluralizadora ni ningún otro signo pluralizador especial. Solamente se añade un pequeño matiz a lo que ya existe.

En el modelo pluralizador Gip. se observa claramente un artificio para la distinción del número. Las singulares **onek, orrek, arek**, son activas singulares por la **-k** final y las activas plurales **auék, oiek, aiek**, lo son por la **-e-** intercalada porque cuando se la elimina, las formas se convierten en las pasivas plurales **auk, oik, aik**. Así, las activas singulares se distinguen por la **-k** de sujeto agente o ergativa y las activas plurales por la **-e-** intercalar, asumiendo dicha **-k** activa en el plural pasivo **auk** el rol usurpado de pluralizador. También un pequeño matiz

Después de repasar los demostrativos de Biz. y Gip. seguimos sin disponer, hasta ahora, de una marca especial para plurales y por consiguiente la

-k llamada de plural no es representante original de plural porque, en algunos casos en los que aparece como tal, es la misma **-k** activa usurpada para funciones pluralizadoras. Así se explica la gran casualidad de una misma **-k** con un único origen pero con funciones tan distintas, peleándose por quedarse con la única plaza que hay al final de las flexiones activas y plurales.

La distinción de número se tuvo que dar solamente en los demostrativos hasta que llegaron a ser artículos determinados. No parece acertado que **ar** 'él', con **-r** final como se demuestra por **ark**, tomara **-ag(a) > ak** para plural haciendo **ar + ak > *arrak** 'ellos', plural pasivo, y agregando la **-k** activa, ***arrak-ek > *arrakek**. Lo mismo que 'este' **au + ak + k > *auakek** y 'ese' **ori + ak + k > *oriakek**.

Cuando surgió el tema de estudiar las formas Lab. **hekiek, hek, hekik, hekien, hekin, hekiei, heki; arriakek, arriaken, arriaki**, de Bon. y **gizona-ken, gizonaki**, de Irún y Hondarribia, todos los vascólogos han dado por hecho que ese modelo es el auténtico, el original, imposible que haya otro que valga la pena. Se ha llegado a citar la declinación ibérica expuesta por Uhlenbeck, que tiene desinencias semejantes a este modelo Lab y no a otros dialectos, cuando la relación vasco-ibérica no está demostrada sino todo lo contrario por las noticias que leemos en los últimos tiempos. Opinamos, si se nos permite, que hubiera sido mucho mejor, en primera instancia, optar por la reconstrucción interna sondeando "todos" los dialectos del euskera, el Biz. y el Gip. también, por supuesto antes que el ibero, con todos los respetos.

Tenemos que lamentar, como tantas veces, el ninguneo sufrido por el Biz. y Gip. en los estudios de la vascolología y también en el caso que nos ocupa. Ninguno de los autores citados, expertos en demostrativos, según parece, ha mencionado siquiera estos dos hermosos y extensos dialectos, por lo que tenemos que pellizcarnos porque esto es increíble

Veamos los genitivos. Se forman desde el indefinido agregando, en genitivo, el artículo singular o plural: **gizon - aren**, sing., **gizon - (ai)en**, plu., y que este último haya contraído **(ai)en > en**, no altera lo que decimos. Los datos que nos ofrece el euskera en su conjunto deslegitima que **gizon - a**, sing., y **gizon - ak**, plu., tomen los genitivos de los artículos porque serían, de entrada, ***gizon - a - aren**, y ***gizon - ak - aien**. El euskera no presenta esos indicios. Por otra parte, si queremos formar un genitivo plural en euskera, no es preciso partir del nominativo plural **gizónak + (ai)en > gizona-ken** porque tan plural como **gizónak** es el indefinido **gizon** como sabían muy bien nuestros aitonas de hace algunos milenios. En castellano y francés, sin embargo, tienen que decir en plural 'de los hombres'. El euskera no tiene por qué copiarles. Por tanto, siempre debió ser **gizon + aien**. Por lo visto, los vascos de hace milenios, por sentido común, eran mejores gramáticos que nosotros.

	<i>sing.</i>	<i>plural</i>	<i>sing.</i>	<i>plural</i>	<i>sing.</i>	<i>plural</i>
Biz.	onén	ónen	orrén	órren	arén	áren
Biz. var.		oneen		orreen		areen
Gip.	onen	auen	orren	oien	aren	aien

Se puede observar que el Biz. sigue sirviéndose del salto del acento y el Gip. se apaña con la **-e-** epentética creada en **ar-e-k** que sirve igualmente

para **aren** y con una **-i-**, posible alternancia de **-e-**, que le da carácter plural, previa eliminación de la **-r-** presente en el singular.

Los dativos se forman también añadiendo al indefinido el artículo sing. o plural, en dativo:

	<i>sing.</i>	<i>plu.</i>	<i>sing.</i>	<i>plu.</i>	<i>sing.</i>	<i>plu.</i>
Biz.	onéi	ónei	orréi	órrei	aréi	árei
Gip.	oni	aei	orri	oiei	ari	aiei

Estamos terminando y no hemos hallado aún ningún signo especial de plural y mucho menos la **-k** plural que dicen algunos profesionales. Sobre todo, la concordancia de los demostrativos con los nombres, adjetivos, etc. siempre ha sido y es, para activos, en Biz., **gizon onék**, singular, y **gizon ónek**, plural, y en Gip. **gizon onek**, singular, **gizon auek**, plural, y también, en Biz. **gizon arék**, singular, **gizon árek**, plural, y en Gip. **gizon arek**, singular, **gizon aiek**, plural. De la misma manera que se usaron los demostrativos tuvieron que pasar a ser artículos determinados. Cómo se puede decir que estas frases se pudieron convertir en **gizonak-auek**, **gizonak-aiek** de la noche a la mañana. El paso de los demostrativos a artículos no se llevó a cabo por un decreto o un bando, sino que se hizo paulatinamente pero con las mismas herramientas que venían usándose y de la misma forma que se utilizaban cuando eran demostrativos.

Podríamos preguntar si el Lab. cumple siempre sus modelos de plural, incluso, p. e., en los intensivos: **geronek** o **geronekek**, **zerorrek** o **zerorrekek**, **geronen** o **geroneken**, **zeronen** o **zzoneken**, **geroneri** o **geronekeri**, **geroni** o **geroneki**, **beraurek** o **beaurekek**, **berauen** o **beraueken**, **berauei** o **berauekei**, **beroiiek** o **beroiiekek**, **beroiien** o **beroiieken**, **beroriei** o **beroiieki**, **beraiek** o **beraiekek**, **beraiien** o **beraieken**, **beraiei** o **beraiekei**. A ver si existen **beroiiekentzat**, **beroiiekekin**, **beroiiekengatik**, **beroiiekengan**, **beroiiekenganaiño**, etc. Estos oblicuos se forman desde el genitivo: **neureztat**, **neure-kin**, **neure-gatik**, **neure-gana**, etc. Lo decimos por **gizonakentzat**. Antes hemos probado que la **-z-** plural viene de **-itza-** reforzada de **izan**. Vemos ahora que los demostrativos no han tenido ni tienen marca especial plural, por tanto, los nombres tampoco. Va a ser que **-it-** tampoco es marca especial plural.

José Fernando Domene Verdú, acaba de publicar un artículo “El origen del afijo verbal de plural **-it-**”, en el número de FLV, el 104, pag. 33 y siguientes. Hemos quedado muy sorprendidos con dicho trabajo.. Comienza en dicha pag. diciendo que “...**-it-** presenta una posición singular e inusual en el verbo vasco”. No es cierto porque, por el contrario, se usa muchísimo (más adelante daremos detalles de su extraordinario uso) y además es el primer y más legítimo pluralizador del verbo vasco porque pluraliza directamente, situándose justo a su lado, al sujeto paciente o al absoluto de los ergativistas. Por ejemplo, en **ekarri ga-it-uk** ‘nos has traído tu’ pluraliza a **-ga-**, o sea, ‘nosotros’, que es a quienes nos has traído tu, porque se creó en pasiva, con **ga-itza** de **izan** y **-u-** de ***edun**. Schuchardt y Lafon, ambos pasivistas, coincidían en que el lugar natural del signo de plural es inmediatamente después de la marca personal del sujeto paciente, como en **d-it-u-t**. Según Domene, Mitxelena también defendió **-it-**. Si nos empecinamos en negar la

mas mínima posibilidad a la concepción inicial de la conjugación con la intervención de **izan** conjugado y añadiendo simplemente la raíz de cualquier otro verbo, sólo se conseguirá proclamar disparates sin solucionar nada.

Sigue en la misma pag. diciendo: “**-it-** también presenta una distribución morfológica singular, ya que es específico del verbo **ukan**, si bien existe también en el verbo **izan** cuando se utiliza como auxiliar transitivo para indicar los modos imperativo, subjuntivo y potencial” y que “en **izan** se utiliza por analogía con **ukan** al ser ambos verbos los únicos auxiliares transitivos”. También dice que “**-it-**, originalmente, es específico del verbo **ukan** en exclusiva”. Toda la conjugación euskérica es muy singular. Que **-it-** se creó en el verbo **ukan**, pero que también existe en el verbo **izan** cuando se utiliza como auxiliar transitivo para los modos citados. Eso es falso porque hemos demostrado, y seguiremos demostrando, que **-it-** es resto de **-itza-** raíz reforzada de **izan**, para plural. ¿Quiere decir que **ditzan**, **bitza**, **ditzake** son flexiones de **izan** en funciones transitivas y no del hipotético verbo ***ezan**? Si es así, nos alegramos mucho porque confirma nuestra teoría pasivista. El verbo **izan** es intransitivo y tiene sus flexiones con **-it-** en **ga-it-tzako**, **za-it-zaizkigu**, etc. del presente y **z-it-zaion**, **z-it-za-iz-kion**, etc. del pretérito. De acuerdo que **ditzan**, **bitza**, **ditzake**, son formas de **izan** porque ***ezan** es el mismísimo **izan**, pero dichas formas, en origen al menos, eran intransitivas por ser de **izan** precisamente y, para formar una frase transitiva, iban acompañadas de la raíz **-u-** de ***edun** que ha sufrido un desgaste casi total. Hay testigos vivos de lo que decimos y más de lo que algunos piensan. Volveremos sobre ello al tratar de ***ezan**.

En cuanto a que **izan** ha tomado **-it-** por analogía con **ukan** por ser ambos los únicos auxiliares transitivos, ha resultado un argumento muy falso porque **egin** cumple la misma misión que **izan** en el subjuntivo e imperativo y no ha tomado **-it-** que se tenga constancia. Esto quiere decir, por tanto, que cuando **izan** pasó al subjuntivo acompañado de la raíz **-u-** de ***edun** ya llevaba la **-it-** consigo desde el indicativo.

Es totalmente falso que **-it-** se haya creado en **ukan** y prestado al subjuntivo de **izan** o ***ezan** y que no lo lleva ningún otro verbo. Acabamos de citar las derivadas de **izan** intransitivo en indirectas o de dativo de indicativo con **-it-**. Por otra parte, qué hacemos con **ga-it-e(ze)n**, **za-it-e(ze)n**, **d-it-e(ze)n**, del supuesto verbo hipotético ***edin**, llamado también **it-en** por algunos gramáticos? ¿No son del euskera? ¿Se nos va a contestar acaso que proceden de **ga-d-it-en**, **za-d-it-en**, **di-d-it-en**? ¿Nos pueden decir quien ha probado esto o al menos lo ha intentado? Y si fuera así, también aparecería **-it-** que hay que explicar. Suponemos que no se recurrirá a la **-te** del sujeto agente o ergativo de **darama-te**, **beza-te**, etc. Si estas tres flexiones fueran plurales de **nadin**, **adin**, **dadin**, serían **gadizen**, **zadizen**, **dadizen**.

Es muy curioso para nosotros que también este autor, al igual que los anteriores, cita a J. Heath(1977) y dice que se “limitó a considerar que el afijo **-it-** procede de un primitivo afijo ***-iC-** formado por una /i/ seguida de una consonante desconocida, probablemente una oclusiva”. En la pag. 37, que **-it-** sólo existe en **ukan** aunque también se ha añadido al verbo **ezan** para subjuntivo, imperativo y potencial, por analogía con **ukan**, o sea, el verbo que antes señalaba como **izan** en funciones transitivas y no indicativas, ahora ya lo indica como **ezan**.

En la pag. 50 dice que “esto explica que la flexión de 3ª persona plural de **ukan** con afijo **-it-** no tenga el infijo temporal **-a-** en ningún dialecto, ya que

no existía en la flexión de 3ª persona singular *itu* (por ej. *d-i-tu*) y que, en cambio, sí que existe *-a-* en las flexiones de 1ª y 2ª persona plural de nominativo de todos los dialectos, (por ej. *g-a-it-u*). No se da cuenta el Sr. Dome-ne Verdú que, además de la 3ª persona plural de *ukan* o **edun*, tampoco tiene dicha *-a-* la 3ª plural de *izan*, *d-i-ra*, la 3ª plural del hipotético **edin*, *d-it-e(ze)n*, y su imperativo intransitivo *b-it-e-z*, la 3ª plural de *izan* transitivado para el subjuntivo o del hipotético **ezan*, la flexión *ditzan* y su imperativo *b-it-za*. Pobre argumento el esgrimido por el autor en su intento de distinguir a *ukan* como verbo especial e importante porque cree que ha engendrado *-it-*, pues también ocurre lo mismo con otros tres verbos que son *izan* y los hipotéticos **edin* y **ezan*. A ninguno de ellos se les conoce ningún testimonio en ninguna época actual, pasada o primitiva en que aparezca dicha *-a-* entre la marca de sujeto de 3ª plural y el plural *-it-*. Opinamos, además, que *-a-* no es ningún distintivo especial del presente porque este tiempo no necesita de características distintivas porque son el pretérito y el futuro los que se tienen que distinguir, por razón de economía de esfuerzo como proclamaba Astarloa, el olvidado. Un árbol le ha impedido ver el bosque.

Por último, después de innumerables citas a la “Fonética Vasca” de Michelena afirma que hubo un verbo antiguo *itu* ‘tener’, distinto de *ukan*, porque son bastante frecuentes las sustituciones de las flexiones de verbos auxiliares por otras flexiones de otros verbos distintos con el fin de diferenciar las flexiones de 3ª persona. Nos gustaría que detallara esta frecuencia de sustituciones entre diferentes verbos. Se agarra al clavo ardiendo de Refranes, 383: *dakienak bildur ituten*, *dakike gizon izaten* ‘quien sabe tener miedo, sabe ser hombre’ y dice que *ituten* viene de un verbo **itu* o **itun*. Si hemos entendido bien, quiere decir que una flexión de 3ª singular de *itu* fue tomado por *ukan* para 3ª persona plural. Por tanto, al ser utilizada su flexión de 3ª persona singular de nominativo como 3ª persona singular de nominativo de *ukan* como una forma arcaica de expresión de plural, se quedó *ukan* con la *-it-* de *itu*. Por lo visto, el verbo *itu* ha sido conservado exclusivamente por el autor de RyS porque, que sepamos, es el único que lo ha usado y una sola vez. Michelena decía de dicho autor que tenía muchas carencias y le corregía constantemente. Ya conocen nuestros lectores nuestra opinión sobre *ituten*. No hubo nunca jamás un verbo *itu* o *itun* que diera *ituten* y en consecuencia *ditu*, *gaitu*, etc. Al contrario, han sido *ditu*, *gaitu*, *zaitu*, los que han hecho crear *ituten* al autor de refranes e *itu/itun* al Sr. Domene porque son infinitivos deducidos por dichos autores. También Van Eys bautizó **edin* y **ezan* como infinitivos de *nadin*, *adin*, *dadin*, el primero, y *dezan*, *dezadan*, etc. el segundo. Por cierto, ambos verbos representan de modo muy incorrecto a los respectivos plurales, *gaitezen*, *zaitezen*, *ditezen*, por una parte, y *gaitzan*, *zaitzan*, *ditzan*, por otra. Algo de esto observó aquel que “inventó” un infinitivo **iten* más apropiado para las formas plurales de **edin*, como hemos observado en varias gramáticas, y se pudo crear **editen* por el supuesto **ga-di-te-n*. Habrá faltado un tris para que alguien haya propuesto un infinitivo **edila* por aquello de *ala izan dedilla* ‘así sea’ o ‘amén y otro verbo **ezala* por *dezala*, etc. de **ezan*. También era posible un verbo **iz* por *ala biz* ‘así sea’. A Van Eys no se le ocurrió afortunadamente crear un infinitivo **itzan* para las plurales de **ezan*. Leemos en Iñaki Camino, el infinitivo **erazan* creado desde *drazaguzu*, etc. ¿De dónde sale el mismísimo **edun*? Si *-d-* pertenece a la raíz que en el presente no aparece pero si en el pre-

térito en *nin-du-zun*, etc. ¿qué explicación tiene la **-d-** de *gin-d-erama-zun*, *gin-d-ekar-zun*, etc.? El infinitivo **edun* ha salido de vocablos como *edutea* y las teorías de que *daut* debe proceder de *da-du-t*, porque sí, y por tanto es otro infinitivo inventado. También sospechamos del mismo *ukan* porque su raíz debería ser *-uka-* por lo que no ha podido producir las formas *gaitu*, *zaitu*, *ditu*, porque son de **e(d)un*. Podría ser una variante de *euki*? Nosotros, al menos, ignoramos si un infinitivo verdadero **iron* ha producido las flexiones de Iparralde *nirok*, *dirot*, *liro*, etc. o ha sido justamente lo contrario. Hemos observado a insignes lingüistas o filólogos escribir el infinito *eradun* pomposamente, confundiendo lastimosamente un infijo prelativo como complemento de la raíz de **edun*. Parece que se quiere demostrar continuamente quién manda aquí relegando a un segundo plano la búsqueda de la posible verdad.

Pierre D'Urte, en su "Grammaire Cantabrique Basque", en la pag. 315, registra *baçintçakharquedan*, y en la pag. siguiente, también formas con *baçintça...* inicial, lo mismo que en la 317, es decir, con *çintça...* de *izan* conjugado y la raíz *khar* de *ekarri*. Desde la pag. 297 hasta 315, ofrece muchas variantes como *baçindaramatçadan* y *baçignaramatçadan*, es decir, *çinda...* y *çigna...* procedentes de *çintça...* de *izan* conjugado y la raíz de *eraman* en este caso. Igualmente, en la pag. 317 trae flexiones como *baguintçakharkete* con la forma *guintça...* pretérito conjugado de *izan* y la raíz *khar* de *ekarri*. En la pag. 304, nos ofrece *baguindaramatçaten* y *baguignaramatçaten*, o sea *guinda...* y *guigna...* procedentes de *guintça...* conjugado de *izan* y la raíz de *eraman*. Hay multitud de ejemplos de este tipo. Suponemos que está claro que la flexión primitiva *gintza...* de *izan* ha evolucionado a *ginda...* y *gina/giña...* secundarias. Lo mismo desde la primitiva *zintza...* En otro momento, aparecerán las variantes *ginta...*, *zinta...* Además, Bonaparte decía que *za/tza* intransitivas se convierten a menudo en **-d-** y ponía como ejemplo BNoc. *hin-tza-kon* y BNor. *hin-da-kon*. A ello hay que añadir que en BNor. conviven *nin-tza-kon* e *hin-da-kon*, con alternancia evidente de *tza > da*.

Por supuesto, no podemos olvidar "las joyas de la corona" Biz. *nin-tz-o-an*, *gin-tz-o-azan* familiares que gozan de muy buena salud y que proceden de *nintza-u-an*, *gintza-u-azan*, En otros dialectos se han convertido en *nin-du-an*, *gindu-an/gintu-an*.

En estos ejemplos se ve claramente de dónde ha salido la **-d-** de *nindu-zun*. Sin ninguna duda de la **-tza-** de *izan*. Lo mismo ocurre con *onen-tza-ko* de Lardizabal, *hun-en-ta-ko* de Chaho y *onen-da-ko* de Inchauspe.

Por otra parte, muy escasos se debe andar de argumentos más consistentes cuando se aferra a un huérfano como *ituten* que solamente ha aparecido una vez y escrito por alguien en el que Michelena no tenía excesiva confianza. Esto no es ningún soporte para nada. Aquí no hay cimientos para proponer la mas ínfima teoría sobre nada. Llevamos casi cuarenta años intentando probar que la originaria flexión de 3ª persona, singular y plural, del pretérito de *izan*, la actual *zan*, debió ser *dinzan* o *dintzan*, como bien saben nuestros amables lectores, y hemos expuesto nuestra teoría basándonos en la expresión *baldin bada*. Hace unos veinte años que encontramos en el "El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino" de Juan Mateo de Zavala, en la pag. 65, al principio de la segunda columna: *ibilten izango dintzan* 'habría solido andar'. Antes que esta frase, al final de la primera columna trae otras

frases como: **eguiten izan dot** 'lo he solido hacer' (yo); **artuten izan evan** 'lo acostumbró tomarlo' (él); **etorten izango da** 'habrá solido venir' (él). Teníamos motivos suficientes para opinar que **dintzan** de la primera frase pudiera referirse a (él) y no a (yo) que en la traducción castellana servía para ambos. En erratas no aparece. Pensamos de todo pero no se nos ocurrió valernos de un solo vocablo que vimos una sola vez sobre el papel en un tema tan serio, desconociendo por qué aparece ahí ni nada. Nos interesaba sobremanera dicha flexión pero no hemos querido usarla para nada. Sinceramente, opinamos que **ituten** no tiene ningún valor probatorio.

Nos ha parecido que de tanto citar las diversas leyes fonéticas del euskera ha subordinado el origen y las evoluciones de los verbos casi exclusivamente al campo de las leyes fonéticas. Pero se le ha escapado una de las teorías fonéticas más importantes de Michelena, que para esta ocasión le hubiera venido muy bien, como que las consonantes **-d-** y **-t-** no son originarias del euskera. Por lo tanto, el supuesto verbo **itu(n)**, en el sentido que a nosotros nos interesa para probar la extraordinaria antigüedad de la lengua euskérica, nunca pudo existir en los orígenes de la conjugación euskérica, en el caso de que haya existido, que lo dudamos por no haberse probado su existencia. Nos ha ofrecido una montaña de cálculos de probabilidades o posibilidades del origen de **-it-**, comparándolos con ecuaciones matemáticas y basándose en leyes fonéticas vascas. Lamentamos que, después del intenso trabajo realizado, ninguna de sus posibilidades haya acertado que **-it-** es parte integrante de **-itza-**, raíz reforzada de **izan** para plurales. Sentimos mucho que el Director del Consejo de Redacción de FLV no le haya podido aconsejar mejor porque no está preparado en estos temas.

Ahora, como hemos prometido anteriormente, vamos a detallar el prolífico uso que se hace de **-it-** y de **-itza-**, raíz plural de **izan** de la que es parte.

Presente de subjuntivo, intransitivas. Son **ga-it-e(ze)n**, **za-it-e(ze)n**, **d-it-e(ze)n**, usados en todos los dialectos sin excepción. En el pretérito **z-it-e(ze)n**.

En el imperativo **za-it-e(z)**, **b-it-e(z)**, en todos los dialectos.

En el *potencial, futuro-presente*, **ga-it-ezke**, **za-it-ezke**, **d-it-ezke**, con variaciones dialectales acostumbradas pero existen en todos ellos.

También **baga-it-ez**, **baza-it-ez**, **bad-it-ez** del *supositivo del potencial*, en Biz. Lab. Sul.

Los condicionales del Biz., **l-it-za-tekez**, Aez., **l-it-za-tezke**, Lab. **l-it-ezke**. En el condicional pasado, Gip. **z-it-za-tekean**, Biz. **l-it-za-tekezan**, Lab. **z-it-ezken**, Aez. **ze-it-ezke**

En el *supositivo del condicional*, **bal-it-z**, en todos los dialectos, y además **bal-it-za-z**, plural del Biz.

El *potencial condicional, futuro-presente*, **l-it-ezke**, con sus variaciones normales en cada dialecto. En el futuro-pasado, **za-it-ezkean** y variantes.

El supositivo **bal-it-ez** en todos los dialectos.

El presente de indicativo, familiares, en las que flexiones de ***edun** toman las plazas de las formas cortesés de **izan**, **ga-it-uk**, **d-it-uk**.

El presente de subjuntivo, familiar, según los cuadros de Bon., aunque ignoramos si se pudo admitir familiares en el subjuntivo. Son **ga-it-ekan-nan**, **d-it-ezkan-nan**, en Gip., **gaja-it-ezan-nazan**, **ga-it-ezan-nazan**, en Biz., **ga-it-ian-nan**, **da-it-ian-nan**, en Lab., **ga-it-eken-nen**, **da-it-eken-nen**, en ANm.

El pretérito de indicativo, familiar, **(z)-it-u-kan-nan** con las consabidas variantes.

El pretérito de subjuntivo, familiar, Gip. **z-it-ezekan-nan**, Biz. **j-it-iazan**, **j-it-enazan**, Lab. **le-it-ian-nan**, ANm. **za-it-eken-nen**.

El futuro indicativo, familiar, Lab. **g-it-uzkek-n**, **d-it-uzkek-n**, Sul. **g-ut-ukek-n-zu**, **d-ut-ukek-n-zu**.

El imperativo, familiar, Biz. **beje-it-ezak-n**, ANm. **be-it-ek-n**.

Potencial, futuro-presente, familiares. Gip. **ga-it-ezkek-n**, **d-it-ezkek-n**, Biz. **gaja-it-ezak-n**, **ja-it-ezak-n** y variantes del Lab. Sul y resto de los dialectos.

Supositivo del potencial, familiar, Gip. **baga-it-ek-n**, **bad-it-ek-n**, Biz. **bagaja-it-ezak-n**, **baja-it-ezak-n**, Lab. **baga-it-ik-**, **bada-it-ik**.

Condicional presente, familiar, entre **l-it-za-ketek-n** del Gip. y **l-it-uzkek** del Lab. Variante del Biz. **l-it-zo-kezak**.

Condicional pasado, familiar, Gip. **z-it-za-tekekan**, Lab. **z-it-ukeian**.

Supositivo del condicional, presente, familiar, Gip. **bal-it-za-tek**, Biz. **bal-it-zo-zak**, Lab **bal-it-uk**, ANm, **bal-it-uta**.

Potencial condicional, familiar, **l-it-tezkek** y similares en el futuro-presente y **z-it-ezkekan** y similares en el futuro-pasado.

Supositivo del potencial condicional, futuro, familiar, **bal-it-ek** y similares.

Presente de indicativo, indirectas, cortés de **izan**. Gip. **ga-it-za-izkio**, **ga-it-za-io**, **ga-it-za-ko**, **ga-it-ze-ko**, **ga-it-ze-kio**, Sul. **g-it-za-itzo**, **g-it-za-io**, BNor. y BNoc. **g-it-za-zko**, Gip. **ga-it-ze-zu**, Lab. **g-it-za-u-zu**, Sul. **g-it-za-izu**, ANs. **g-it-zi-tzu**, Gip. **ga-it-ze-te**, Sul. **g-it-za-ie**. Gip. **za-it-ze-ko**, Sul. **z-it-za-itzo**, **z-it-za-io**, BNor, BNoc. **z-it-za-zko**, Gip. **za-it-ze-ku**, Lab. **z-it-za-uku**. Sul. **z-it-za-iku**, BNor. **z-it-za-iku**, BNoc. **z-it-za-u-kiu**. Sul. **z. it-ze-itze**, **z-it-za-ie**, BNor. **z-it-ze-e**, **z-it-za-ie**, BNoc. **z-it-ze-e**

Las formas **ga-it-za-ko** 'nosotros le somos a él' y **za-it-ze-ko** 'Vd. le es a él' y sus variantes, deberían ser derivadas de las flexiones del presente **gara**, **zara**, respectivamente. Pero como es imposible que de estas últimas procedan aquellas, como decía Azkue, se puede afirmar que **ga-it-za**, **za-it-za**, son las auténticas formas originales de **izan**, siendo **gara**, **zara**, muy modernas comparativamente. De paso, se confirma que **-it-** no pudo crearse en ***itun** o **ukan** porque ya se había creado en **izan**.

Presente de subjuntivo, dativales, Sul. **g-it-akeia-ña**, **g-it-za-kion**, **g-it-za-kezun**, **g-it-za-kien**, BNor. **g-it-za-zkion**, **g-it-za-u-zkitzun**, **g-it-ze-zkien**. Las gramáticas dicen que estas indirectas deben ser del tipo **nakion**, **nakizun**, **dakion**, **dakigun**, **gakizkion**, etc. y en los cuadros de Bon. son los que más aparecen. Pero estas últimas, tal como están, no pueden pertenecer al verbo ***edin** sino a **ekin**. Se registran también las formas citadas al principio y algunas más, que pertenecen a **izan**, por lo que por ese camino podría aclararse este misterio.

En las *indirectas o dativales del pretérito de indicativo* hay flexiones con **g-it...** y **z-it...** pero no sirven para este caso porque aparecen así por haber perdido la **-n-** intercalar. Sí existen formas de 3ª persona, **z-it-za-ion**, **z-it-za-ien** y variantes. Las plurales **z-it-za-zkion**, **z-it-za-zkien** y variantes. Formas similares de otros dativos.

La flexión **gin-tza-izkion** es la datival del pretérito **giñan** pero no puede proceder de esta, sino de una anterior y original **gintzan**. Exactamente lo mismo ocurre entre **ziñan** y su presunto derivado datival **zin-tza-izkoen**. Excepcionalmente, Pierre D'Urt registra las variantes Lab. **gi-ña-izkon**, **zi-ña-izkon** procedentes de **giñan**, **ziñan**, en una etapa mucho más moderna. Suponemos se admitirá que **gintzan**, **zintzan**, formas vivas de gran parte de Biz., son las origi-

nales auténticas, y, por lo que parece, no tuvieron **-it-** o **-itza-** ni en su creación, ni nunca, porque pasaron directamente de los componentes **geu-en-izan** a **gentzan > gintzan**.

Indirectas del pretérito de subjuntivo, BNor. **z-it-za-kian, z-it-a-u-kian, z-it-za-zkian, z-it-za-u-zkiun**, Lab. **z-it-azkidan, z-it-azkion, z-it-akigun, z-it-azkitzun, z-it-azkioten**.

En este caso, las gramáticas establecen flexiones como **nenkion, nenkizun, zekion, zekigun, genkizkion, zenkion**, etc., formas que Bon. también registra en sus cuadros. Tampoco pueden pertenecer al verbo ***edin** sino a **ekin**. Otro misterio. En este caso, sin embargo, son innumerables las flexiones que aparecen con raíces de **izan**.

Futuro indicativo de dativales, Sul. **g-it-za-ikek-n, g-it-za-iko, g-it-za-ikezu, g-it-za-ike y z-it-za-iket, z-it-za-iko, z-it-za-ikegu, z-it-za-ike**.

Indirectas de imperativo, BNor. **b-it-za-utzu, b-it-za-utzie**.

Indirectas del potencial-futuro, Sul. **d-it-akidat, d-it-akik-n, d-it-akio, d-it-akigu, d-it-akizu; g-it-akik-n, g-it-akio, g-it-akizu, g-it-akie; z-it-akit, z-it-akio, z-it-akigu, z-it-akie; d-it-akiztat, d-it-za-kitzak-n, d-it-akitzo, d-it-akizgu, d-it-akitzu, d-it-akitze.**; BNor. **d-it-akiat, d-it-akio, d-it-a-u-kiu, d-it-za-u-kezu. d-it-ekee, d-it-azkiat, d-it-azkio, d-it-auzkiu, d-it-za-u-zketzu, d-it-ezkee**. Lab. **g-it-azkio, z-it-azkiok**

Condicional presente, indirectas. Son del tipo **l-it-za-idake, l-it-za-ikek-n, l-it-za-ioke, l-it-za-iguke, l-it-za-ikezu, l-it-za-ieke**, sus variantes y correspondientes plurales.

Condicional pasado, indirectas. Son del tipo **z-it-akion, z-it-za-ukiun, z-it-za-ieken**, sus variantes y plurales.

Supositivo del condicional, presente, indirectas o dativales. Son como **bal-it-za-it, bal-it-za-ko, bal-it-za-uki, bal-it-za-u-tzu, bal-it-ze-e**, variantes y plurales.

Potencial condicional, futuro-presente, indirectas. Gip. Aez. Sal. son del tipo **l-it-za-idake, l-it-za-ioke, l-it-za-iguke, l-it-za-ikezu, l-it-za-ieke**, más variantes y plurales.

Potencial condicional, futuro-pasado, indirectas, similar al anterior pero cambiando la **l-** inicial por **z-**

Presente del indicativo, indirectas, familiares. Sal. **n-it-zo-k, n-it-ze-k, z-it-ak, g-it-zo-k, g-it-ze-k, z-it-zo-k, z-it-ze-k**, Aez. **n-it-xa-iek, g-it-xa-izkiok, g-it-xa-iek**, BNor. **n-it-zi-ezu, g-it-zi-azkotzu, g-it-zi-etzu**.

Pretérito de indicativo, indirectas, familiar. **Z-it-za-idakan-nan, z-it-za-iokan-nan, z-it-za-ikukan-nan, z-it-za-iotekan-nan**, más variantes y plurales.

Futuro indicativo, indirectas, familiar. Sul. **n-it-zi-kok, n-it-zi-kek, g-it-zi-kok, g-it-zi-kek**

Potencial presente, indirectas, familiar. Sul. **n-it-akiok, n-it-akiek, d-it-akidat, d-it-akiok, d-it-akiguk, d-it-akiek, g-it-akiok, d-it-akiztat, d-it-akizok, d-it-akizkuk, d-it-akitzek**.

BNor. **n-it-akiozu, n-it-ekeezu, d-it-akiazu, d-it-akiozu, d-it-aukiuzu, d-it-ekeezu, g-it-za-zkiotzu, g-it-ezkeetzu, d-it-azkiatzu, d-it-azkiotzu, d-it-aukiutzu, d-it-ezkeetzu**

Condicional presente, indirectas, familiar. Son del tipo **l-it-za-idakek, l-it-za-iokek, l-it-za-igukek, l-it-za-iekek**, más variantes y plurales.

Condicional pasado, indirectas, familiar. Como las anteriores cambiando la **l-** inicial por **z-**.

Supositivo del condicional, presente, indirectas, familiar, **bal-it-za-idak**, **bal-it-za-iok**, **bal-it-za-iguk**, **bal-it-za-iotek**, más variantes y plurales.

Potencial condicional, futuro-presente, indirectas, familiar. Gip. **I-it-za-idakek**, **I-it-za-iokek**, **I-it-za-igukek**, **I-it-za-iotekek**, Aez. muy similares, BNor **I-it-za-ikiukezu**, **I-it-ze-ikeezu**. Variantes de Inchauspe para Sul. **I-it-ikidak**, **I-it-akiok**, **I-it-ikiguk**, **I-it-akiek**, **I-it-akitzie**

Potencial condicional, futuro-pasado, indirectas, familiar. Gip. Aez. BNor, ofrecen el tipo **z-it-za...** y el Sul. **z-it-a...**

Presente de indicativo, transitivas, de objeto directo. Ahora entra ***edun** con sus **ga-it-u-zu**, **za-it-u-gu**, **d-it-u-t** y todas las combinaciones que se pueden dar y que son muy conocidas.

Presente de subjuntivo, transitivas, directas. Aquí le corresponde participar a ***ezan** con sus **ga-it-za-n**, **za-it-za-n**, **d-it-za-n** y resto de las combinaciones posibles.

Pretérito de indicativo, transitivas, directas. Son de ***edun**. Tenemos flexiones del tipo **z-it-uen**, **z-it-uzten** con algunas variaciones. El correspondiente pretérito del presente **ga-it-uzu** 'él nos ha', es **ginduen** 'él nos hubo' por lo que no hay variantes que lleven **-it-** o **-itza-** de **izan**. El pretérito más usado de **izan** es **giñan**, pero en Biz. se usa mucho **gintzan** y **gintzazan**. También **gintzan** en Sal. y **gintzen** en Ron. Hemos expuesto y explicado en nuestro trabajo "Origen y desarrollo de la primitiva conjugación euskérica", editado en el núm. LVIII de la revista Euskerazaintza, que el pretérito se formó de esta manera: ***geu(r) + (l)en + izan** que evolucionó primero a ***ge-n-tzan** y después al Biz. **gi-n-tzan**. Se supone que aquí no hubo ni pudo haber ni **-itza-** plural de **izan** ni su resto **-it-**. Si presentamos ahora el auxiliar transitivo según nuestra teoría de la participación de **izan** en la conjugación de todos los verbos euskéricos, tendremos: **gintzan** (de **izan** conjugado) + **-u-** (simplemente raíz de ***edun**), resulta **gintza(n) + u > gintza-u-n**. Por lo tanto, no es que la **-it-** llamada simple pluralizadora, haya desaparecido de **ginduen**, sino que no la tuvo nunca jamás la flexión original del pretérito de **izan**, **gintzan**. Por eso, no puede haber **-it-** en **ginduen**, **ginduzun**, **ginduten**, ni en **zinduen**, **zindugun**, **zinduten**. Además, teniendo en cuenta que **gintzan**, **zintzan** han producido **gindan**, **ginden** y **zindan**, **zinden**, es lógico, y se prueba, que **gintza-u-zu-n** ha dado **gind-u-zu-n**. Hemos llegado a un punto en que nuestras teorías se justifican mutuamente. ¿Qué mejor señal? Y como **gindan**, **zindan**, han evolucionado a **giñan**, **ziñan**, también **ninduzun** evoluciona a **niñuzun**.

Otra buena demostración de lo que decimos son las flexiones Biz. de Zigoitia, testimonios vivos de la joya que es la conjugación vasca. Tenemos **giña-u-ezan** 'tu nos habías', **giña-u-ezan** 'él nos había', **giña-u-zuzan (ginduzun)** 'Vd. nos había', **giña-u-diezan** 'ellos nos habían'. Estas formidables flexiones confirman que **gintzan + -u-**, al principio, **gindan + -u-**, después, y **giñan + -u-** más tarde, han formado **ginduen > giñuen**. Tenemos también **ziña-u-edazan** 'yo le había a Vd', **ziña-u-ezan** 'él le había a Vd', **ziña-u-eguzan** 'nosotros le habíamos a Vd.', **ziña-u-diezan** 'ellos le habían a Vd'. Hay muchos más ejemplos de este tipo.

Disponemos, además, de unas perlas conservadas providencialmente en el Biz. que se han citado anteriormente y que son las formas allocutivas **nin-tzo-an/nin-tzu-an** 'yo era (a ti hombre)' y **gin-tzo-a-zan/gin-tzu-a-zan** 'nosotros éramos (a ti hombre)' que deben descomponerse en **nintzan+u+a+n > nintza(n)-u-a-n > nintza-u-a-n** y de aquí procede el citado **nintzoan/nintzuan** del Biz, (por **a-u>o** y **a-u>u**) y **ninduan** de otros dialectos, y en **gintzan+u+a+zan > gin-**

tza(n)-u-a-zan > gintza-u-a-zan > gintzoazan/gintzuazan del Biz. y **ginduan/gintuan** de otros dialectos.

Pretérito de subjuntivo, transitivas, de objeto directo. Flexiones atribuidas a ***ezan**. Tenemos la **-it-** que estamos buscando en **z-it-za-n** y variante **z-et-za-n**, incluso **l-et-za-n** y **z-it-za-ten** más la variante **z-et-za-ten**. Siguiendo lo dicho en un párrafo anterior aquí aparece **gintzan**, (sin **-it-**) 'él nos hubiera' y **zintzan** (sin **-it-**) 'él le hubiera a Vd.'. No nos debe extrañar que estas dos formas sean exactamente iguales a las de **izan** porque son las mismas.

Futuro de indicativo, transitivas, directas. Lab. **g-it-uzkek, ga-it-uzke, ga-it-utzuke, ga-it-uzkete, za-it-uzke, za-it-uzkegu, d-it-uzket, d-it-uzkek, d-it-uzke, d-it-uzkegu**, etc. Sul. **g-üt-üke, z-üt-ü-ke, d-üt-üke**.

Imperativo, transitivas, directas. Son del tipo **ga-it-za, za-it-za, b-it-za**, más variantes y plurales.

Potencial, futuro-presente, transitivas. Son como **ga-it-za-ke, za-it-za-ke, d-it-za-ke**, más variantes y plurales. Como curiosidad, hay variantes con ***edun** como **g-it-uzke, z-it-uzke**, etc. pero también Biz. **giña-i-kez** (de **giña-gi-kez**) en Zigoitia. Igualmente, **ziña-(g)i-kez**. Es decir, **giña...**, **ziña...**, de **izan** conjugados más la raíz **-(g)i-** del auxiliar **egin**. Por tanto, **ga-it-za-ke** de ***ezan**, debe ser **ga-it-za** conjugado de **izan** (más la marca de futuro **-ke**) pero falta la raíz de un transitivo que fue y es **-u-** de ***edun**.

Supositivo del potencial, presente, transitivas, directas, barga-it-za, baza-it-za, bad-it-za, más variantes y plurales.

Condicional presente, transitivas, directas, l-it-uzke, l-it-uzkete. No podemos omitir ofrecer la comparación con las variantes Biz. de Zigoitia, **giña-u-kez, ziña-u-kez**, etc., etc., con **izan** conjugado más la raíz **-u-**.

Condicional pasado, transitivas, directas. Semejantes al presente pero con **z-** inicial

Supositivo del condicional, presente, transitivas, directas. Son como **bal-it-u**.

Potencial condicional, futuro-presente, transitivas, directas. Son como **l-it-za-ke**

Potencial condicional, futuro pasado, transitivas, directas. Son como **z-it-za-kean**

Supositivo del potencial condicional, futuro, transitivas, directas. Del grupo de **bal-it-za**.

Presente de indicativo, transitivas, directas, familiares, z-et-ikat, d-it-xi-t, d-it-xi-at, ja-it-uat, d-it-zi-t, j-it-ubadaz, d-it-iat, z-et-ik, j-it-uzak, d-it-ik, d-it-xi-k, d-it-zi-k, j-it-ubaguz, d-it-iagu, j-it-ubezak, d-it-ztek, gaja-it-uzak, g-it-ik, ga-it-xiek, ga-it-xe-k, gaja-it-ubezak, g-it-ie.

Presente de subjuntivo, transitivas, directas, familiares, ga-it-za-kan, d-itza-kan, etc.

Pretérito de indicativo, transitivas, directas, familiares, z-it-ukan, j-it-ubazan, z-it-ikan, z-it-ia, z-it-xe-tin, z-it-xi-an, z-it-zi-n, z-it-xu-eken, z-it-ian, variantes y plurales.

Pretérito de subjuntivo, transitivas, directas, familiares. Del grupo **z-it-za-kan**.

Futuro de indicativo, transitivas, directas, familiares. Lab. **z-it-izkeat, z-it-izkek, z-it-izkeagu, z-it-izketek**, Sul. **d-it-ikeiat, d-it-ikek, d-it-ikeiagu, d-it-ikeie**.

Potencial futuro-presente, transitivas, directas, familiares. Gip. **d-it-za-keat, d-it-za-kek, d-it-za-keagu, d-it-za-ketek, ga-it-za-kek, ga-it-za-ketek**, Lab. **z-et-za-keat, z-et-za-kek, z-et-za-keagu, z-et-za-ketek, ga-it-za-kek**.

Supositivo de potencial, presente, transitivas, directas, familiares, **baga-it-za-k, bad-it-za-k.**

Condicional presente, transitivas, directas, familiares, **l-it-uzkek, le-it-izkek,** etc.

Condicional pasado, transitivas, directas, familiares, **z-it-uzkekan, z-it-izkeian,** etc.

Supositivo del condicional, presente, transitivas, directas, familiares. Gip. **ban-it-uzak, bal-it-uzak,** Biz. **banaj-it-uk, balak-it-uk, balak-it-ubezak,** Lab. **ban-it-ik, bal-it-ik, bal-it-iztek.**

Potencial condicional, futuro-presente, transitivas, directas, familiares, **l-it-za-kek, l-et-za-kek, l-it-za-ketek, l-et-za-ketek.**

Potencial condicional, futuro-pasado, transitivas, directas, **z-it-za-kekan, z-et-za-keian, zi-it-za-ketekan, z-et-za-keteian.**

Presente indicativo, transitivas, indirectas. ANm., ANs., **d-it-iot, d-it-io, d-it-igu,** etc., etc. Gip. 'él me los ha' **d-it-za-at, d-it-zi-t, d-it-xi-t;** 'Vd. me los ha' **di-it-za-zu,** 'ellos me los han' **d-it-ze-a,** 'yo te los he' **d-it-zi-t, d-it-za-at, d-it-zi-at, d-it-xi-at, d-it-zi-ddat;** 'él te los ha' **d-it-zi-k, d-it-za-k;** 'nosotros te los hemos' **d-it-zi-gu, d-it-za-u, di-it-zi-gu, d-it-xi-au;** 'ellos se los han' (a ellos) **d-it-zi-de, d-it-ze-a, d-it-xi-a, d-it-xi-aba, d-it-xi-e, di-it-zi-de, d-it-zi-xe.;** 'ellos nos los han' **d-it-zi-gue;** 'yo se los he' (a Vd), **d-it-zu-t, d-it-za-tzut, di-it-zut;** 'él se los ha' (a Vd.) **d-it-zu, di-it-zu;** 'nosotros se los hemos' (a Vd), **d-it-zuu;** 'ellos se los han' (a Vd) **d-it-zue, d-it-zube, di-it-zue, d-it-za-tzuia;** 'yo se los he' (a Vd.) **di-it-ze-t;** 'nosotros se los hemos' (a ellos), **d-it-za-u,** 'vosotros se los habeis' (a ellos), **d-iet-za-tzue, di-it-za-tzue, d-iet-za-tzuia,** 'ellos se los han' (a ellos), **d-iet-ze-a,** BNor. 'él se los ha' (a Vd.), **tautzu** por **d-it-za-u-tzu,** según Bon. ANm. ANs. **d-it-io.**

Presente de subjuntivo, transitivas, indirectas. Sul. **d-it-zo-ia, d-it-ze-ia, d-it-za-gun, d-it-za-tzun, d-it-zen,** etc., BNor. **d-it-za-zkon, d-it-za-u-tzun, d-it-za-u-zkiun, d-it-za-u-tzun,** etc., Lab. **d-iet-za-kan, d-iet-za-tean, d-iet-zo-dan, d-iet-zo-kan, d-iet-zo-n, d-iet-zo-gun, d-iet-zo-tzun,** etc.

Pretérito de indicativo, transitivas, indirectas. ANm. **z-it-ida, -it-io, z-it-io, z-it-iote,** etc., Gip. **-it-za-n, z-it-za-n, z-it-ze-en, n-it-zi-n, n-it-za-an, n-it-xi-an, n-it-zi-ddan, ni-it-zi-n, n-it-xi-ziñan, z-it-zi-n, z-it-za-an, z-it-xi-an, z-it-zi-an, zi-it-zi-n, z-it-zi-ddan, z-it-xi-ñan, gin-it-xi-an, gin-it-xi-zian, giñ-it-zi-n, z-it-ean, z-it-ekan, z-it-en, z-it-zi-den, z-it-ze-en, z-it-za-nenan, z-it-xi-en, z-it-xi-aben, z-it-xi-nen, z-it-xi-naban, z-it-zi-dden, z-it-xi-dden, z-it-zi-zen, z-it-xi-ñen, n-it-za-zun, z-it-za-zun, n-it-ze-en, -it-ze-en, z-it-ze-en.**

Pretérito subjuntivo, transitivas, indirectas. Sul. **n-it-zo-n, n-it-za-tzun, n-it-ze-n, -it-zo-n, -it-za-gun, l-it-zo-n, l-it-za-gun, l-it-za-tzun,** etc. BNor. **n-it-za-zkon, n-it-za-u-tzun, z-it-za-u-zkan, z-it-za-zkon, z-it-za-u-kion, z-it-za-u-tzun,** etc., BNoc. **z-it-za-u-zkikan, Lab. z-it-zo-n, z-et-xa-ken** de **z-et-zi-aken/z-iet-za-ken.**

Imperativo, transitivas, indirectas. BNor. **b-it-za-at, b-it-za-zko, b-it-za-u, b-it-za-u-tzu, b-it-ze-e, b-it-za-ate, b-it-za-zkote, b-it-za-u-te, b-it-za-u-tzie, b-it-ze-este,** Sul. **-it-za-dak, -it-zo-k, -it-za-guk, -it-ze-k, b-it-za-t, b-it-za-k, b-it-zo, b-it-za-gu, b-it-za-zu, b-it-ze, b-it-za-at, b-it-za-zko, b-it-za-u, b-it-za-u-tzu, b-it-ze-e,** etc. Lab. **-et-za-dak** (alternancia i/e), **et-zo-k, -et-za-guk, -et-zo-tek, b-iet-za-k, b-iet-za-gu, b-iet-za-tzu, d-iet-za-dak, d-iet-za-datzu, d-iet-za-guk, d-iet-za-gutzu.**

Potencial, futuro, indirectas. Gip. **d-it-za-zkioket, -it-za-zkiokek, d-it-za-zkioke, d-it-za-zkiguke, d-it-za-zkiokegu,** etc. Lab., flexiones como **d-iet-za-dake,**

etc. Sul. **d-it-za-kiot, d-it-za-ketzut, d-it-za-kio, d-it-za-kiogu**, etc. BNor. **d-it-za-zkot, d-it-za-u-zketzut, d-it-za-zko, d-it-za-u-keu, d-it-za-u-zketzu**, etc.

Condicional presente, transitivas, indirectas. BNor. **n-it-za-kio, n-it-za-u-zke-tzu, n-it-ze-ezke, l-it-za-zkio, l-it-za-u-zketzu**, etc.

Supositivo del condicional, presente, transitivas, indirectas. ANm. **ban-it-io, ba-it-io, bal-it-io, bal-it-igu, bal-it-ida**, etc.

Potencial condicional, futuro-presente, transitivas, indirectas. Gip. **n-it-za-zki- ket, n-it-za-zkioke, n-it-za-zkizuke, -it-za-zkiokek, l-it-za-zkioke, l-it-za-zkigu- ke, l-it-za-zkizuke**, etc. Sul. **n-it-za-kek, n-it-za-kio, n-it-za-ketzu, l-it-za-kio, l- it-za-kegu, l-it-za-ketzu**, etc. BNor. **n-it-za-zkio, n-it-za-u-zketzu, l-it-za-zkio, l- it-za-u-zkeu, l-it-za-uzketzu**, etc.

Potencial condicional, futuro-pasado, transitivas, indirectas. Gip. **n-it-za-zkio- kean, z-it-za-zkiokean**, etc. BNor. **n-it-za-zkion, n-it-za-u-zketzun, z-it-za-kion, z-it-za-u-zkeun, z-it-za-u-zketzun**, etc. Sul. **-it-za-kedan, -it-za-kion, -it-za- kegun**

Supositivo potencial condicional, futuro, transitivas, indirectas. Sul. **ban-it-za- k, ban-it-zo, ban-it-za-tzu, bal-it-zo, bal-it-za-gu, bal-it-za-tzu**, etc. BNor. **ban- it-za-zko, ban-it-za-u-tzu, bal-it-za-zko, bal-it-za-u-zkiu, bal-it-za-u-tzu**, etc.

Presente indicativo, transitivas, indirectas, familiares. Gip. **z-it-xi-rak, d-it-ak, z-it-xi-uk, z-it-xi-gue**. Sul. **d-it-ze-iat, d-it-zo-k, d-it-ze-k, d-it-zo-iagu, d-it-ze- iagu, d-it-zo-ie, d-it-ze-ie, d-it-zo-iat, d-it-ze-iat**. ANm. **z-it-iotat, z-it-iotetak, z- it-idak, z-it-iok, z-it-guk, z-it-iotek, z-it-iotagu, z-it-iotetagu, z-it-iotek**. ANs. **z- it-iat, z-it-aztek, z-it-iot, z-it-iok, z-it-iogu, z-it-ioztek, z-it-iguk, z-it-iuztek, z-it- iotet**.

Preterito indicativo, transitivas, indirectas, familiares. Gip. **z-it-xi-an, z-it-xa-n, z-it-xa-zkan, z-it-xi-en, z-it-xe-zken, n-it-xo-zkon, z-it-xo-zkon, g-it-xi-ozkon, gin-it-xi-on, gin-it-xi-zkon, z-it-xi-oen, z-it-xo-keten, z-it-xi-gun, z-it-xe-zkiun, n-it-xi-en, n-it-xe-n, n-it-xe-zken, z-it-xe-n, z-it-xe-zken, g-it-xi-en, g-it-xe- zken**. Sul. **n-it-zo-ia, n-it-ze-ia, zi-it-zo-ia, z-it-ze-ia, z-it-zu-eia, gin-it-zo-ian, z- it-zo-eian, gin-it-ze-ian**. ANm. **n-it-iata, n-it-iateta, z-it-idata, z-it-iota, z-it- iguta, z-it-ioteta, gind-it-iota, gind-it-ioteta, z-it-iateta, z-it-ioteta**.

Futuro indicativo, transitivas, indirectas, familiares. Sul. **d-it-ikioiat, d-it- ikieiat, d-it-ikioiagu, d-it-ioie, d-it-ikieie**.

Potencial futuro-presente, transitivas, indirectas, familiares. Gip. **d-it-za-zkio- keat, d-it-za-zkiekeat, d-it-za-zkiokek, d-it-za-zkigukek, d-it-za-zkiekek, d-it- za-zkiokeagu, d-it-za-zkidaketek**, etc. Sul. **d-it-za-kioiat, d-it-za-kieiat, d-it-za- kedak, d-it-za-kiok, d-it-za-keguk, d-it-za-kiek, z-it-za-kioiagu, d-it-za-kioie**. BNor. **d-it-za-zkotzut, d-it-za-zkeatzu, d-it-za-ketzu, d-it-za-u-zkeutzu, d-it-za- zkotziu, d-it-za-zkeatzie, d-it-za-zkotzie, d-it-za-u-zkeutzie**.

Condicional, presente, transitivas, indirectas, familiares. Sul. **l-it-zi-kok, l-it-zi- kek, gin-it-zi-kok, l-it-zi-koie, l-it-zi-keie**. BNor. **n-it-za-zkiotzu, n-it-ze-ezketzu, l-it-za-zkeatzu, l-it-za-zkiotzu, l-it-ze-ezketzu, l-it-za-zkeatzie, l-it-za-zkiotzie**.

Condicional, preterito, transitivas, indirectas, familiares. Sul. **n-it-ikioia, z-it- ikeda, z-it-ikioia, z-it-ikeeia, z-it-ikedieia, z-it-ikueia, z-it-ikegieia**.

Supositivo del condicional, presente, transitivas, indirectas, familiares. ANm. **ban-it-iote, ban-it-ioteta, bal-it-idata, bal-it-iota, bal-it-iguta, bal-it-ioteta, bagind-it-iota, bagind-it-ioteta, bal-it-iateta, bal-it-ioteta, bal-it-iguteta, bal- it-ioteta**.

Potencial condicional, futuro-presente, transitivas, indirectas, familiares. Gip. **n-it-za-zkiokek, n-it-za-zkiekek, l-it-za-zkidakek, l-it-za-zkiokek, l-it-za-zkigu-**

kek, l-it-za-zkiekek, etc. Sul. *n-it-za-kiok, n-it-za-kiek, l-it-za-kedak, l-it-za-kiok, l-it-za-keguk, l-it-za-kiek*, etc. BNor. *n-it-za-zkiotzu, n-it-ze-ezketzu, l-it-za-zkeatzu, l-it-za-zkiotzu, l-it-za-u-zkeatzu, l-it-ze-ezketzu, l-it-za-u-zketzie*.

Potencial condicional, futuro-pasado, transitivas, indirectas, familiares. Gip. *n-it-za-zkiokekan, n-it-za-zkiekekan, z-it-za-zkiokekan, z-it-za-zkigukekan, z-it-za-zkiekekan*, etc. Sul. *n-it-za-kioia, n-it-za-kieia, z-it-za-keda, z-it-za-kioia, z-it-za-kegia, z-it-za-kieia, gin-it-za-kioia*, etc. BNor. *n-it-za-zkiotzun, n-it-ze-ezketzun, z-it-za-zkeatzun, z-it-za-zkiotzun, z-it-za-u-zkeatzun, z-it-ze-ezketzun, z-it-za-u-zketzien*.

Después de observar toda esta espectacular lista de flexiones con *-it-* en su posición usual de siempre, al lado del sujeto pasivo, queremos suponer que el Sr. Domene no seguirá sosteniendo, que dicha partícula "...presenta una posición singular e inusual...".

Si decimos *ga-it-za-ko, za-it-za-ko*, etc. dativales del auxiliar *izan* intransitivo, *-it-*, como parte integrante de la raíz reforzada *-itza-* de *izan*, para la distinción de número, inicialmente, de flexiones de tercera persona, está en el lugar exacto desde la creación de la conjugación euskérica, al lado de la marca de sujeto pasivo al que pluraliza. Si decimos *d-it-u-zte* o *z-it-u-zten*, etc. del auxiliar transitivo **edun*, está donde ha estado miles de años, también al lado del sujeto pasivo. *Ga-it-e(ze)n, d-it-e(ze)n*, etc. del hipotético auxiliar intransitivo **edin* para el subjuntivo, etc. está desde casi siempre al lado de la marca personal del sujeto pasivo, igual que el imperativo *b-it-e(z)*. Y cómo no, también en otro verbo hipotético, **eza*, auxiliar de subjuntivo para transitivos, *ga-it-za-n, d-it-za-ten*, etc. y el imperativo *b-it-za-te*. Con la formidable cantidad de testimonios presentados, con referencia a cuatro verbos distintos, intransitivos dos y otros dos transitivos, queda demostrado que sin la "sufrida" *-it-* no podríamos vivir en euskera. Probablemente, los eusko parlantes deben usar, de promedio diario, un 80% de flexiones verbales con *-it-* e *-it-za-* de la que es parte integrante, contra un 20% de formas con *-zki-*. Debemos indicar que, en cualquier caso, *d-it-u, d-it-io*, etc. no pueden ser del verbo *ukan* porque formaría *d-it-uka*. Son de otro verbo hipotético **edun*.

Resaltamos la gran cantidad de formas con *-it-/itza-* y variantes que ofrece el Gip. en cuatro verbos auxiliares importantes de la conjugación, *izan, *edin, *edun, *ezan*. Asimismo, nadie hubiera esperado tantas formas del Biz. con dicha *-it-*. En ambos dialectos juegan un papel preponderante las flexiones familiares que han sido mejor conservadas y durante mucho más tiempo que las cortes. Entre la familiar Biz. *nintzoan* y la cortés *ninduan*, la primera es casi original y la segunda muy moderna comparativamente. Entre Gip. *na-txe-go-k*, familiar, y *nago*, cortés, la primera es muchísimo más antigua. Sin embargo, la familiar Lab. *n-i-ago-k* es más moderna que *nago*, porque antes tuvo que existir esta para poder crear aquella.

Resumimos a continuación las formas Biz. con *-it-*. En el subjuntivo, *ga-it-ezen, d-it-ezen* y derivados como *ga-it-ezke, baga-it-ez, l-it-za-tekezan, bal-it-z, bal-it-zaz*; subjuntivo familiar, *gaja-it-ezan*, presente, *j-it-iazan*, pretérito, y sus derivados *beje-it-ezak, bagaja-it-ezak, l-it-zo-kezak, bal-it-zo-zak*, etc., las formas de **edun*, en presente, *ga-it-u-z, za-it-u-z, d-it-u-z*, en pretérito *z-it-u-zan, z-it-u-bezan, z-it-xu-ezen*, y las familiares de este mismo verbo, en presente, *j-it-u-badaz, j-it-u-zak, j-it-u-baguz, gaja-it-u-bezak, j-it-u-badaz*, y en el pretérito, *j-it-u-bazan, j-it-u-bezan, banaj-it-u-k, balak-it-u-k, balak-it-u-bezak, nin-tzo-an, gin-tzo-azan, z-it-zo-azan*. En la Burunda de Navarra y otras zonas,

se usa mucho *j-it-uk*, etc. y en la Sakana, *z-itt-u-k*, *z-itt-u-bet*, etc. por la evolución de *z- > j-*.

Evidentemente, es un disparate que Domene diga: "...*-it-* también presenta una distribución morfológica singular, ya que es específica del verbo *ukan*..." (en todo caso sería de **edun*). No se puede decir esto porque no es verdad, pues esta *-it-* es la de *izan*, está en **edin*, aparece en **edun* y la vemos en **ezan*, porque es la misma y única *-it-*. Por tanto, de **edun* no puede pasar a ninguno de los otros tres. Ni de **edin* ni de **ezan*. Esto que parece un embrollo, se explica fácilmente desde la raíz reforzada *-itza-* para plurales del auxiliar por excelencia, el verbo *izan*, que interviene en la conjugación de todos los verbos. Desde *izan* sí pudo formar *d-it-ezen* de **edin*, *d-it-u* de **edun*, *d-it-za-n* de **ezan*. Si hasta ahora se le ha considerado de origen desconocido, ya no se puede decir lo mismo. Además, gracias a *-it-* se explica muy satisfactoriamente el origen de la conjugación euskérica.

Dice Domene en la pag. 38 que el afijo *-it-* tiene una posición inusual en la conjugación, ya que es un infijo y los demás signos de plural son sufijos. Pues claro, no es un infijo ni sufijo, ni siquiera afijo, porque es parte integrante de la raíz plural *-itza-* en flexiones de *izan* indicativo como *ga-it-za* 'somos' que con la raíz *-u-* ha formado *ga-it-za-u > ga-it-u*, con *-n* final del subjuntivo ha producido *ga-it-za-n > ga-it-en > ga-it-ezen*, y por último, *ga-it-za* + la raíz *-u-* + *-n* final subjuntiva ha dado *ga-it-za-u-n > ga-it-za-n* por desgaste de *-u-* en el subjuntivo. (se conservan algunas flexiones con *-u-*).

Anteriormente hemos propuesto que la llamada *-z-* pluralizadora no es signo especial de plural porque procede de la misma raíz *-itza-* plural de *izan*. Igualmente, que los demostrativos plurales no tienen ni han tenido nunca una *-k* como signo especial de plural, en contra de las formas Lab. con dos *-k*. Ahora, a poco que miremos apuntando bien, está meridianamente claro que *-it-* no es signo especial de plural sino una parte de la raíz *-itza-* de *izan*. Se puede observar que el euskera adecua sus significados con pequeñas matizaciones de lo que ya dispone.

Dice también este autor que no puede existir de forma aislada por ser fonéticamente inestable. No podemos decir nada sobre esto. Solamente podemos decir que nunca ha estado aislada como un simple signo cualquiera porque es parte integrante de la mismísima raíz plural de *izan*. También dice que la flexión de 3ª persona plural de *ukan* con *-it-* (será **edun*) no tiene el infijo temporal *-a-* en ningún dialecto. Es cierto que no lleva *-a-* pero no es cierto que sea temporal. Pero tampoco *d-it-ezen*, tiene dicha *-a-*, ni *b-it-ez*, tampoco *d-it-za-n* ni *b-it-za*. Parece que no se ha dado cuenta que *d-ira* de *izan* carece también de esta *-a-* aunque no lleva *-it-*. ¿Será que *d-ira* procede de una anterior *d-it-za*?

En las primeras pag. de este trabajo hemos repetido y recalado que M. Azkarate y P. Altuna, R. Gómez y K. Sainz, y José Fernando Domene Verdú, citan en sus escritos a Jeffrey Heath, quien propuso que **-iC + du > -itu*. Este autor publicó dicha teoría en un artículo titulado "Remarks on Basque Verbal Morphology" en *Anglo-American contributions to basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*, editado por W. A. Douglas, E. W. Etulain, W. H. Jacobsen, Universidad de Nevada, Reno, pag. 193 a 201. En tanto no haya noticias en contra, debemos dar por sentado que todos los señores mencionados al inicio de este párrafo, han leído y estudiado este artículo por completo. Pues bien, dicho autor, en la pag. 200, expone un cuadro donde

dice que, en indicativo, el intransitivo *izan* hace Sg: *-a-*, *-iza-* y en Pl: *-ira-*, *-era-*. Que en el subjuntivo, el transitivo *izan* ofrece Sg: *-eza-* y en Pl: *-etza-*. Es decir, designa como *izan* al verbo que desde Van Eys se le ha nombrado como **ezan*. Acertado o no, es un dato muy interesante y no se puede soslayar en el estudio del verbo vasco. Es una increíble miseria que ninguno de los autores que le citan para lo que les interesa se haya referido a esta propuesta de Heath. Es posible que el motivo secreto sea, en realidad, que la teoría de este autor, de llamarle *izan* a **ezan*, con cualquier número añadido, sea totalmente correcta porque ayuda a demostrar el pasivismo del verbo euskérico. Precisamente ¿se ha omitido a propósito esta mención de Heath para no dar bazas al pasivismo? Si no se quiere buscar la verdad por parte de quienes más están obligados, ¿qué perjuicio se le hace al euskera? ¿A qué se tiene miedo?

Pues bien, citaremos otro caso parecido. En el mismo libro o revista donde se publicó el artículo de J. Heath, "Anglo-American contributions to basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao", justamente a continuación de dicho artículo, se publicó un trabajo de Robert L. Trask, titulado "Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses" que ocupa las pag. 203 a 217. Los autores citados más arriba conocen este artículo del Sr. Trask porque lo han citado varias veces. Lo mismo decimos de varios vascólogos más. Pero, por lo visto, ninguno de ellos ha leído y estudiado a Trask desde la pag. 208 a la 213, o no lo han querido publicar. Trask era acérrimo defensor del ergativismo actual del euskera y eso ya nos lo han contado los ilustres vascólogos actuales. Sin embargo, Trask, en las pag. citadas, dice y repite que las lenguas ergativas actuales proceden de viejas lenguas pasivas. Dedicó siete párrafos distintos al euskera, sosteniendo esta teoría y un párrafo a cada uno de los grupos de lenguas como las Indo-Aryan del Norte de la India (Hindi, Urdu, Punjabi), las lenguas polinesias, las australianas y el georgiano. Los autores citados, M. Azkarate y P. Altuna, R. Gómez y K. Sainz, Domene Verdú, han guardado en el más sospechoso secreto estas afirmaciones importantísimas de Trask para el estudio del verbo euskérico. Pero no sólo ellos. Tampoco ha soltado una palabra ni uno sólo de los "ilustres" vascólogos de "oficio". Parece que Euskaltzaindia tampoco tiene nada que investigar ni decir sobre este asunto. ¿Es una desgracia para ellos que se demuestre el pasivismo del verbo vasco? ¿Qué motivos hay, si no, para este secretismo? No puede ser permisible que los filólogos y lingüistas vascos, que, posiblemente, muchos de ellos vivan del euskera, oculten estos interesantes datos y en lugar de ayudar a buscar la verdad sobre esta lengua, pongan todas las trabas posibles a la publicación de las teorías más interesantes, por el mero hecho de que, por las razones que fueran, no son de su agrado.

Por otro lado, Domene expone en la pag. 33/34 de su mencionado artículo que *"el afijo plural -it- ha sido considerado tradicionalmente más antiguo que el afijo -z- desde que Schuchardt inició el estudio de la morfología histórica vasca"*. Asimismo indica que *"Mitxelena también defendió la mayor antigüedad de -it- sobre -z-"*. En la pag. 35 dice: *"En la actualidad, es evidente que la variante d-it-i-o es más moderna que d-iz-ki-o y la ha sustituido en el dialecto navarro"*. Cita un trabajo suyo que desconocemos. Y sigue en la pag. 51: *"Al añadir el afijo -it- a dio, se originó la forma d-it-i-o, que sustituyó a la más antigua y general d-iz-ki-o en casi todo el dialecto navarro, y así ocurrió en toda la conjugación"*. Antes de nuestro correspondiente comentario, seña-

lemos que en las referencias bibliográficas, cita a Iñaki Camino y Koldo Zuazo y vamos a exponer asimismo las teorías que presentaron sobre *-it-* vs *-zki-*.

Iñaki Camino, en “Goñerriko hizkera (II)”, ASJU-XXXIV-1 (2000), en la pag. 156 indica que en las flexiones NNN se usan como marcas de plural la vieja *-zki-* y el morfema analógico *-it-* en Navarra. Por tanto, defiende que este último es el más moderno. En la pag. 171 dice que en Gesalatz llevan siempre el pluralizador *-zki-* y no el moderno *-it-* como en los valles vecinos. En la pag. 176 indica que en el siglo XVIII hubo un cambio analógico *dizkio* > *ditio*. En otro artículo suyo titulado “Hego-nafarraren egituraz”, publicado en FLV-94(2003), en la pag. 433 cita al dialectólogo Koldo Zuazo quien había manifestado en un artículo suyo que el pluralizador común *-zki-* se ha convertido en el analógico *-it-*. Vemos, pues, que ambos opinan que *-it-* es posterior. En la pag. 454 opina que ha llegado hasta Irún y Hondarribia la mutación analógica *-zki-* > *-it-*. En cambio, en la pag. 439 señala que en las plurales de *ezan ha ocurrido una innovación analógica totalmente en sentido contrario, *-it-* > *-zki-*, con *dezazkigun* por *ditzagun*, *balezki* por *balitza*, etc.

Vemos, por tanto, que Camino, Zuazo, y Domene coinciden en señalar que en algunas zonas de Navarra *-it-* es más moderna que *-zki-*. Camino concreta que en el siglo XVIII se efectuó el cambio *dizkio* > *ditio*. Sin duda, hemos de admitir sus testimonios sobre ello. Solamente, responderemos a Domene que añadiendo *-it-* a *dio* en Navarra, no se “originó” *ditio*, como este autor indica. No se puede decir tal cosa porque no es cierta, pues *ditio* ya databa de épocas muy anteriores.

Pero como parece que Domene generaliza más el repetido cambio, diremos que mucho antes del siglo XVIII, Leizarraga expuso las familiares: *z-it-iat*, *z-it-ik*, *z-it-iagu*, *z-it-ie* y las negativas *ezt-it-at*, *ezt-it-ik*, *ezt-it-iagu*, *ezt-it-ie* que proceden de *ez d-it-iat*, *ez d-it-ik*, *ez d-it-iagu*, *ez d-it-ie*. Las también familiares *n-it-ian*, *z-it-ian*, *z-it-tiztean*.

Joannes Etxeberri registra las familiares *d-it-ik*, *z-it-ien*, *n-it-ien*, *d-it-iagu*.

D'Urte nos ofreció *d-it-iat*, *d-it-iñat*, *d-it-ítik*, *d-it-iñ*, *d-it-iztek*, *d-it-izten*, *n-it-ian*, *n-it-iñan*, *z-it-ian*, *z-it-iñan*, *z-it-iztean*, *z-it-iztenan*, *n-it-izkek*, *n-it-izken*, *l-it-izkek*, *l-it-izken*, todos ellos, así como las anteriores, correspondientes a la conjugación familiar que repetiremos una vez más, conservan mejor las flexiones más antiguas.

En Joakin Lizarraga hemos hallado *-t-ik*, *-t-iagu*, familiares. Nos interesa conocer qué alocutivas usaba Lizarraga y cuáles el pueblo de Elcano en el siglo XVIII. Camino dice que fue Lizarraga quien introdujo *ditio*, *tida*, *tiot*, etc. en Navarra. Si es así, habremos de admitir igualmente que el autor de RyS. creó *ituten* en sus refranes. ¿No, Sr. Domene?

Euskaltzaindia, en la revista Euskera-1997-3, señala las normas de conjugación y en la pag. 567 expone las que podrían ser unas hipotéticas tripersonales con pacientes de primera persona y una de ellas *ga-it-iozu* de *ga-it-uzu*. No registra *ga-i-zki-ozu*.

Orixe fue uno de los que más se mofaron de *-it-*. En “Idazlan guztiak”, tomo II, p. 601, dice: “*Lotsagarri egin ga-it-iezu auzoeri...*”. De *ga-it-u-zu*, bipersonal, sale *ga-it-i-ezu*, tripersonal con paciente de primera persona plural. No dice *ga-i-zki-ezu*.

Si toda Euskalerría es como un pañuelo, la zona de Navarra a que se refieren estos autores, es una parte de ese pañuelo. En los ejemplos que

acabamos de exponer y en las listas que anteriormente hemos facilitado se incluyen todos los dialectos, es decir, Norte, Sur, Este y Oeste y en todos ellos se usa **-it-** en las dativales desde tiempos inmemoriales. En Gip. y Biz. mucho más de lo que nos imaginamos. Agradeceremos que nos explicaran si las flexiones familiares del Biz. **j-it-iazan, j-it-u-badaz, j-it-u-zak, gaja-it-u-bezak**, etc. tienen algo en común con las alternancias que han ocurrido en esa zona de Navarra en el siglo XVIII y, de paso, rogamos que nos digan en qué siglo se crearon las citadas flexiones del Biz. y también las familiares del Gip. con **-it-** que no vamos a repetir ahora.

Camino nos señala otra innovación analógica de sentido contrario en la misma zona, **-it-** de **d-it-za-n** por **-zki-** en **deza-zki-gun** por **d-it-za-gun**, etc. Milesker. Lo mismo ha ocurrido en Gip., porque las directas **d-it-za-n, d-it-za-zun, d-it-za-gun**, etc. se han convertido en las indirectas como **diza-zki-gun, diza-zki-zun, diza-zki-on**, etc. En Lab. son las antiguas **d-iet-za-gun, d-iet-za-tzun, d-i-o-tza-n** (metátesis?) y en Sul. **d-it-za-gun, d-it-za-tzun, d-i-o-tzo-n** (metátesis?).

Vamos terminando con ***edun**. Un eminente vascólogo nos escribió que la evolución que proponemos **ditza-u > ditu** no es corriente y no está aprobada en la fonética vasca. Aunque no diga que es imposible, se necesitan más pruebas. ¿Es que está rechazada? Opinamos que tampoco. Puede que esté en “babia”, es decir, que nadie ha tocado este punto. De todos modos, la prueba de la evolución de **-tz-** a **-t-** no tiene muchas dificultades. Tenemos **onen-tza-ko, onen-ta-ko, onen-da-ko**. La palabra **i-tz** e **it-andu** ‘preguntar’, **iz** ‘agua’ e **it-urri** ‘fuente’. Unos dicen **kaka-tza-n** y otros **kaka-ta-n**. En verbos, en Lab. **gin-tza-zkion**, etc. que dice Inchauspe que también existen **gin-ta-zkion**, etc. Este autor registra **gi-ta-kio** para Sul por **gi-tza-kio**, etc. Por otra parte, no es difícil que **au > u**, como vemos en la vieja **da-u**, conservada en Biz, ha producido **d-u** en otros dialectos. El viejo alocutivo Biz. **gintzuazan** que, según Azkue, procede de **gintz-au-azan** ha dado **gind-u-an/gint-u-an** en otros dialectos. Los demostrativos que en Biz. todavía decimos **au-nen**, en Gip. es **o-nen** y en Iparralde es **hu-nen, au-nek > hu-nek, au-ni > hu-ni**. El Gip. **au-natu** es el Lab. **un-hatu**, el Lab. **au-rthiki** es el Sul. **u-rthiki**, Gip. **ir-au-li > Biz. ir-u-li. Bas-au-urde > bas-u-rde**, según Agud, y **ast-au-rraza > ast-u-raza, marr-au-za > marr -u-za, giz-au-rde > iz-u-rde, it-au-ndu > it-u-ndu**. También **bar-au-r > bar-u-r, begir-au-ne > begir-u-ne, Mar-au-ri > Mar-u-ri, zin-au-rri > zin-u-rri**. Aún hay más. Juntemos las dos evoluciones citadas y se demuestra **di-tza-u > d-it-u**.

A propuesta del euskaltzain labortano Beñat Oihartzabal, Euskaltzaindia aprobó para el batua las alocutivas del Lab. **zukan, zunan, zitukan, zitunan**, porque estaba muy claro que eran más antiguas y completas que las Gip. **uan, unan, ituan, itunan**, con la **z-** inicial perdida. Por tanto, decisión acertada. Pero ningún académico, por lo visto, mencionó para nada las viejas compañeras de dichas flexiones, las joyas de la corona del Biz. **nintzoan/nintzuan** y **gintzoazan/gintzuazan** reivindicándolas para el batua, por lo menos, con tanta legitimidad como las anteriores, en lugar de las muy modernas **nin-duan** y **ginduan/gintuan** de otros dialectos. Nos cuesta creer que ningún académico conocía estas antiquísimas perlas del Biz. que aún las pronuncian casi medio millón de bizkaitarras. Además de labortanos, gipuzkoanos, etc. ¿no había entonces ningún académico bizkaino en Euskaltzaindia? Increíble, pero siempre que hay fallos, son en perjuicio del bizkaiera.

Por último, siguiendo la teoría de Trask de que una lengua ergativa actual procede de una vieja pasiva, concretemos más este punto. Se ha hiper-aireado el ergativismo del verbo vasco, seguramente, para contrarrestar la teoría pasivista, admitiendo, de hecho, que ergativo es igual a activo y contrario al pasivismo. Lo estábamos presintiendo. Los ergativistas, que tanto se han esforzado en este tema, no se han dado cuenta que, en el fondo, el tiempo da y quita razones a los litigios de esta vida, y, en verdad, estaban haciendo un gran favor al pasivismo como ahora veremos. Hemos expuesto en anteriores artículos que el *aita-K* de la frase “*aita-K ikusia naiz*” ‘he sido visto “por” el padre’, en pasiva, y “*aita-K ikusi nau*”, ergativo, con el significado actual de ‘me ha visto el padre’, “por el padre visto me ha”, es el mismo *aita-K* y los euskaldunes no hallamos ninguna distinción entre ambos. También hemos expuesto que *zu-K ekarri nauzu* ‘tu me has traído’, con *nauzu* sin ningún rastro de *izan*, puede ser activo o ergativo. Es seguro que es ergativo por la *-K* de *zu-K* pero no es seguro que sea activo, porque la traducción literal sería ‘por tí traído me has’. *Zu-K* no es nominativo y debe ser circunstancial, ablativo, etc, con el significado de ‘por tí’, ‘por medio de tí’, ‘a través de tí’, o algo parecido. No diremos que dicha traducción literal sea una frase en pasiva pero tampoco activa. ¿Ni una cosa ni otra? ¿Híbrida?

La alocutiva *etorri nauk* ‘he venido’ (a tí, hombre) es literalmente ‘venido me tienes (o me has)’ por la sustitución de *izan* por **edun*. Por tanto, la frase alocutiva Biz. *etorri nintzoan* se puede traducir actualmente, ‘había venido’ (a tí, hombre), pero al pié de la letra, ‘venido me tenías (o me habías)’, pero como *nintzoan* procede de una anterior *nintza-u-a-n*, en este caso sería, literalmente, ‘venido era habido por tí’(hombre). En consecuencia, ergativo es lo mismo que cualquier agente, incluso el sujeto agente de las frases pasivas, en las que también existe el sujeto paciente o absoluto, pero no existe un agente en nominativo, como en castellano son ‘el padre’ y ‘tu’. Por lo tanto, mientras no se diga y escriba *zu- ekarri nauzu, aita- ikusi nau*, etc., la *-K* final delatará que no existe un sujeto agente nominativo de voz activa sino circunstancial o ablativo, con el significado de ‘por tí’, ‘por el aita’, etc. como sujetos agentes de pasiva. Conclusión, el ergativo es lo que menos semejanza tiene con el activo, y, por el contrario, el ergativo y el pasivo, aunque no fueran lo mismo como deja ver Trask, son muy similares. En adelante, celebraremos mucho cuando leamos las defensas que se hacen del ergativismo del verbo vasco.

Llegados aquí, estudiemos el hipotético **ezan*. Detallamos unos cuadros comparativos con algunos verbos.

<i>izan</i>	<i>*edin</i>	<i>*edun</i>	<i>*ezan</i>	<i>*edin</i>	<i>*ezan</i>
<i>naiz</i>	<i>nadin</i> <i>aiz</i>	<i>nau</i>	<i>nazan</i> <i>adin</i>		<i>naza</i> <i>au</i>
<i>azan</i>	<i>adi</i>	<i>aza</i>			
<i>da</i>	<i>dadin</i>	<i>dau</i>	<i>dezan</i>	<i>bedi</i>	<i>beza</i>
<i>gara</i>	<i>gaitze</i> <i>n</i>	<i>gaitu</i>	<i>gaitzan</i>		<i>gaitza</i>
<i>zara</i>	<i>zaitze</i> <i>n</i>	<i>zaitu</i>	<i>zaitzan</i>	<i>zaitze</i> <i>(z)</i>	<i>zaitza</i>
<i>dira</i>	<i>diteze</i> <i>n</i>	<i>ditu</i>	<i>ditzan</i>	<i>biteze</i> <i>(z)</i>	<i>bitza</i>

<i>nintzan</i>	<i>nendin</i>	<i>nindun</i>	<i>nintzan</i>
<i>intzan</i>	<i>endin</i>	<i>indun</i>	<i>intzan</i>
<i>zan</i>	<i>zedin</i>	<i>zun</i>	<i>zezan</i>
<i>gintzan</i>	<i>gintezen</i>	<i>gindun</i>	<i>gintzan</i>
<i>zintzan</i>	<i>zintezen</i>	<i>zindun</i>	<i>zintzan</i>
<i>ziran</i>	<i>zitezen</i>	<i>zitun</i>	<i>zitzan</i>

Si los verbos ***edun** y ***ezan** no tuvieran nada que ver con **izan** y fueran como otros verbos cualesquiera, p. e., **eraman** o **ekarri**, serían diferentes flexiones y vamos a compararlas y si ***edin** tampoco tuviera nada que ver con **izan**, comparémosle con **ibili**:

<i>eraman</i>	<i>ekarri</i>	<i>*edun</i>	<i>*ezan</i>	<i>ibili</i>	<i>*edin</i>
<i>narama</i>	<i>nakar</i>	<i>nau</i>	<i>nazan</i>	<i>nabilen</i>	<i>nadin</i>
<i>arama</i>	<i>akar</i>	<i>au</i>	<i>azan</i>	<i>abilen</i>	<i>adin</i>
<i>darama</i>	<i>dakar</i>	<i>dau</i>	<i>dazan</i>	<i>dabilen</i>	<i>dadin</i>
<i>garamatza</i>	<i>gakartza</i>	<i>gautza</i>	<i>gazatzan</i>	<i>gabiltzen</i>	<i>gadizen</i>
<i>zaramatza</i>	<i>zakartza</i>	<i>zautza</i>	<i>zazatzan</i>	<i>zabiltzen</i>	<i>zadizen</i>
<i>daramatza</i>	<i>dakartza</i>	<i>dautza</i>	<i>dazatzan</i>	<i>dabiltzen</i>	<i>dadizen</i>

<i>ninderaman</i>	<i>nindekarren</i>	<i>nindeun</i>	<i>nindezan</i>	<i>nenbilen</i>	<i>nendin</i>
<i>inderaman</i>	<i>indekarren</i>	<i>indeun</i>	<i>indezan</i>	<i>enbilen</i>	<i>endin</i>
<i>zeraman</i>	<i>zekarren</i>	<i>zun</i>	<i>zezan</i>	<i>zebilen</i>	<i>zedin</i>
<i>ginderamatzan</i>	<i>gindekartzan</i>	<i>gindeutzan</i>	<i>gindezatzan</i>	<i>genbiltzen</i>	<i>gendizen</i>
<i>zinderamatzan</i>	<i>zindekartzan</i>	<i>zindeutzan</i>	<i>zindezatzan</i>	<i>zenbiltzen</i>	<i>zendizen</i>
<i>zeramatzan</i>	<i>zekartzan</i>	<i>zutzan</i>	<i>zezatzan</i>	<i>zebiltzen</i>	<i>zedizen</i>

Si los verbos **eraman**, **ekarri**, son primitivos de verdad, se tuvieron que conjugar como actualmente se hace con ***edun** y ***ezan**. Igualmente, si **ibili** es, como parece, verbo primitivo se tuvo que conjugar también con la asistencia de **izan**. Como salta a la vista, las evoluciones de los cuatro verbos que llevan **-it-/itza-** han sido diferentes del resto de los verbos, aunque todos ofrecen vestigios de que se han conjugado con **izan**.

Estos cuadros comparativos nos confirman que existe algo en común entre **izan**, ***edin**, ***edun** y ***ezan**. Para empezar, digamos que Bonaparte, Campion, Lardizabal, Eleizalde, I. M. Etxaide, Umandi, etc. opinaban que **izan** y ***ezan** eran el mismo verbo. Hemos visto que J. Heath opina igual. Schuchardt decía que no se puede creer que estos dos verbos no se hayan unificado viviendo tantos años juntos y siendo alternantes **i/e**.

Teniendo, como tenemos, “cuatro verbos distintos” que pluralizan con **-it-**, que el sujeto paciente de la tercera persona plural de todos ellos, y sólo ellos, han perdido la **-a-** que acompaña a la marca personal y el resto de los verbos pluralizan con **-z-**, **-tza-** y variantes, colocadas detrás de la raíz verbal a diferencia de **-it-** que va delante de ella, al lado del sujeto pasivo, nos tiene que llamar la atención, por lo menos, de que estamos ante un caso muy especial. La primera idea que nos asalta es que esa **-it-** se tuvo que crear en uno sólo de esos verbos y explicar por qué aparece en los otros tres. Otra razón que no hay que olvidar es que ***ezan** y ***edin**, infinitivos creados por

Van Eys, no tienen un significado concreto. El verbo **edun* significa posesión pero también es el verbo que más claramente se aprecia que se conjuga con la ayuda de *izan* y la raíz *-u-* de **edun*. Todo ello nos lleva a la conclusión de que en primer lugar *izan* reforzó su raíz *-iza-* en *-itza-* para distinguir el plural y ayudó luego a conjugar el resto de los verbos. En cualquier caso, las marcas de plural de los demás verbos *-z-*, *-tza-*, etc., también están creadas, como hemos visto anteriormente, desde la raíz plural de *izan*, aunque, en este caso, su ubicación en la flexión verbal sea más moderna. Por otra parte, no es nada sorprendente que *izan* sea el primer verbo creado, por ser un verbo importante y muy necesario, porque primero hay que ‘*ser*’ para todos lo demás.

En cualquier caso, tomemos la flexión *da* de *izan* que proponemos que procede (y varios autores más), de **da-iza* original. Su correspondiente indirecta o datival es *zako* que debe proceder de *da-iza-ko*. Existe los testimonios de *d-iza-ko* (por *za-ko*) y *d-it-za-izu* (por *zaizu*) en Navarra. Comparémosla con *ga-itza-ko*, indirecta o datival de *izan*, que no puede venir de la actual *gara* sino de la primitiva **ga-itza*. En la etapa evolutiva en que existían **daiza* y **gaitza*, también se necesitaba un auxiliar transitivo que se creó añadiendo la raíz *-u-* del supuesto **edun* a la forma conjugada de *izan*, es decir, de **da-iza+u* > **daizau* y de **ga-itza+u* > **gaitzau*. Estas flexiones de indicativo formaron las de subjuntivo añadiendo la *-n* final, **daizau-n* y **gaitzau-n*. Siempre se dice que el subjuntivo es el mismo indicativo más la *-n* final. La forma subjuntiva *daizaun*, por cambio universal *ai* > *e*, evolucionó a **dezaun* y la forma indicativa *gaitzau* evolucionó a *gaitu*. Hemos expuesto en páginas anteriores que el euskera busca matizaciones a partir de lo que ya dispone, por ejemplo, para distinguir singular y plural. En este caso, quizá quiso distinguir con absoluta claridad las flexiones del indicativo de las del subjuntivo. Se altera o se matiza el mínimo indispensable y en este caso parece que se “desgastó” la *-u-* en el subjuntivo y se eliminó *-iza-*, raíz singular de *izan*, y casi *-itza-*, raíz

plural de *izan*, en el indicativo, puesto que ha conservado parte de ella que es *-it-*. Así, *dezaun* quedó en *dezan* en el subjuntivo y *gaitzau* en *gaitzan*. Más tarde, *gaitzau* del indicativo, con el subjuntivo ya creado y totalmente independientes entre sí, mudó a *gaitu*, conservando la *-u-* de **edun* y también parte de la raíz plural *-it-* de *ga-it-za* de *izan*. Las flexiones singulares *na-iza-u-n* y *a-iza-u-n* del subjuntivo sufrieron las mismas evoluciones que *dezan*, es decir, mutación de *ai* > *e* y pérdida de la raíz *-u-*, dando *nazan* y *azan*, en tanto que *na-iza-u* y *a-iza-u* del indicativo eliminaron la raíz singular *-iza-* de *izan*, quedando en *nau* y *au*. La primitiva del indicativo *za-it-za-u* evolucionó igual que *gaitu*, es decir, a *zaitu* y *d-it-za-u* a *d-it-u*. Esta forma *d-it-u* y la subjuntiva *d-it-za-n*, su imperativo *b-it-za*, las de **edin*, *d-it-e(ze)n* y su imperativo *b-it-e(z)*, que, tras la marca personal *d-*, eliminan todas ellas la *-a-*, que los “*jakintsus*” le consideran marca temporal pero que no lo es. Esta eliminación no puede ser una mera coincidencia o pura casualidad, sino que se debe a que proceden, todas ellas, de *d-ir-a*, de *izan*, o mejor dicho, de su anterior **d-it-za*.

De otro lado, no es de extrañar que las flexiones atribuidas a **ezan* hayan perdido la raíz *-u-* de **edun*. Igualmente, en indicativo ocurre lo mismo con Gip. *nazu*, *det*, *degu*, *dezu*. En Salazar existen *gintzazun*, *zintzagun*, sin la repetida *-u-* pero con la raíz *-tza-* de *izan*.

Aún hay otros argumentos testimoniales. Lardizabal halló en unos pueblos navarros en la frontera con Francia, unas flexiones de **ezan*, de objeto directo, muy bien conservadas, como son: imperativo *na-za-u-zu*, *na-za-u-zute* con la parte conjugada de *izan* y la raíz *-u-* de **edun*. He aquí unas supuestas flexiones de **ezan* explicadas por **edun*. No es una casualidad. Se confirman mutuamente. Asimismo, Lardizabal expone: *be-na-u-za*, *be-na-u-za-te*, seguramente por metátesis de *be-na-za-u*, *be-naza-u-te*. Aparte de que la inicial *be-* está fuera de lugar, la *-u-* no debe dividir la forma *-naza-* haciendo *na-u-za*. Por eso proponemos que *na-u-za* es metátesis de *naza-u*. Para el presente de subjuntivo, ofrece este autor: *na-u-za-zun*, *na-u-za-zuten*, de objeto directo. Sirve la misma explicación que para el caso anterior. La raíz *-u-* no debe incrustarse dentro de la forma *naza*, por lo tanto, proponemos que son metátesis de *naza-u-zun*, *naza-u-zuten*. En el pretérito de subjuntivo expone: *nin-za-u-zun*, *nin-za-u-zuten*, al lado de *nin-za-n*, *nin-za-ten*. Las dos primeras se muestran claramente con *nin-za...* parte conjugada de *izan* y la raíz *-u-* de **edun*.

Por otra parte, en BNor, según Bonaparte, se usa mucho el itano de respeto, de *zuka*, y sus formas nos pueden ayudar. La frase cortés: *etorri naiz*, del presente de indicativo, en itano o familiar es *etorri nauk* en Gip. y *etorri nok*, en Biz. pero en BNor., en itano de respeto es *etorri nuzu*. Gip. *na-za-i-zu* y Biz. *na-ja-tzu*, 'yo soy a Vd.' en BNor es *ni-tza-u-zu* que ofrece Bon. con la marca *R* de itano respetuoso, y significa 'yo soy a Vd.' en traducción libre, 'Vd. me tiene' pero su significación literal es 'yo soy habido por Vd.'. Lo mismo ocurre con *gitza-u-zu*. Por tanto, son flexiones con *izan* conjugado más la raíz *-u-* de **edun*, literalmente, 'yo soy habido por Vd.' y 'nosotros somos habidos por Vd.'. En el pretérito de indicativo son, en BNor.: *nintza-u-zu-n*, *zitza-u-tzun*, *gintza-u-tzun*, *zitza-u-zki-tzun*, a las que Bon. las señala con la *R* de itano de respeto, significando, en sentido literal, 'yo era habido por Vd.', etc. aunque en traducción libre se entienda 'yo te era'.

En el condicional-presente, *nintza-u-kezu*, *litza-u-kezu*, *gintza-u-zketzu*, *litza-u-zketzu* y similares en el pretérito, marcadas todas por Bon. con la *R* de familiaridad respetuosa.

El potencial: *nitza-u-kezu*, *ditza-u-kezu*, *gitza-u-zketzu*, *ditza-u-zketzu*, marcadas con *R*.

En transitivos del subjuntivo, dativales: *deza-u-zuan*, *deza-u-zun*, *deza-u-zuun*, *deza-u-zien*, en singular, y *ditza-u-tzuan*, *ditza-u-tzun*, *dutza-u-tzuun*, *ditza-u-tzien*, en plural. En este caso no aparece ninguna *R* de familiar respetuosa, pero sí en las formas derivadas de este subjuntivo para el potencial: *deza-u-kezut*, *deza-u-kezu*, *deza-u-kezuu*, *deza-u-kezie*.

Bon. señaló una variante de la indicativa *da-u-zkitzu* que es *(di)ta-u-tzu* de la cual procederá seguramente la subjuntiva *ditza-u-tzun*.

Tenemos, pues, suficientes testimonios de flexiones conjugadas con *-eza-* e *-itza-*, raíces del hipotético **ezan*, acompañadas de la raíz *-u-* de **edun*. Por ello y por el gran número de argumentos que hemos ofrecido en este artículo y anteriores, suponemos que hemos probado que las flexiones del indicativo de **edun* se crearon con las formas conjugadas de *izan* añadiéndoles la raíz *-u-* de **edun* y que cuando se creó el subjuntivo, esas mismas flexiones formaron el subjuntivo con su correspondiente *-n* final. Estas flexiones de subjuntivo perdieron, casi todas, la *-u-* de **edun*, por cuyo motivo

llegaron a ser muy semejantes a las formas de *izan*, tan semejantes que se “inventó” un verbo de infinitivo parecido, **ezan*, que nunca ha existido.

Observarán nuestros amables lectores que nos esmeramos en exponer el mayor número posible de testimonios y argumentos para intentar probar cada teoría que proponemos, aunque siempre sentimos una gran desazón por querer aportar más aún. Cada testimonio, cada argumento, aisladamente, tendrá un valor determinado, pero ofrecemos un sinnúmero de razones que se justifican y se confirman mutuamente, formando y completando un “puzzle” coherente y bien delimitado. Por tanto, todas las teorías juntas, complementándose y apoyándose unas a otras, deben merecer un valor mucho mayor y más seguro. Se podrán rechazar todas o algunas de ellas, cómo no, pero se supone que se tendrá que razonar con muchos argumentos y muy serios.

Durante muchos años hemos leído y estudiado con fruición un sinfín de teorías de muchos vascólogos, titulados o no en Filología y Lingüística vascas, y no hemos hallado muchos que hayan intentado probar sus teorías hasta en los más mínimos detalles. Por el contrario, nos ha tocado sufrir, demasiadas veces, a algunos famosos, con una posición muy relevante en la cultura vasca, lanzar teorías de tal manera, que ante la posible demanda implícita del por qué, parece que se escudan en “porque lo digo yo”.

Y como un ejemplo de lo que decimos, nos permitimos citar un artículo de Xabier Kintana, en la revista FLV-97, Septiembre-Diciembre 2004, titulado “Joan Perez Lazarragakoren izkribuaren inguruan”, donde en la p. 590 dice que *neure*, genitivo del pronombre personal de primera persona singular, puede proceder de **ene burure > (e)ne (b)u(r)ure > neu(u)re*, y que el singular de la segunda persona, *heure*, y los plurales de 1ª y 2ª personas, *geure, zeure, zeuen*, se han creado por analogía con *neure*. Que la 3ª persona *bere-k* se deriva de *ber*. Nada más. Ninguna explicación. Una sub-teoría sin ningún testimonio ni argumento por lo que no merece otro nombre. Qué suerte tienen algunas personas con puestos y situaciones de total privilegio que, digan lo que digan, no se sienten obligadas a demostrar sus especulaciones, ni siquiera a nivel de intento. Conocemos demasiados ejemplos. Las exigencias probatorias son para los demás mortales. Estos “elegidos”, con patente de corso, no tienen por qué preocuparse en estudiar los temas con el rigor y la seriedad que se merece el euskera porque saben que tienen la claqué a su favor.

Al menos, lo mínimo que se debe exigir en este caso es que intente explicar qué es “*burure*”, pues si le considera genitivo de *buru* debe ser *burureN*, (o *buruaren*) con *-n* final, ‘de (la) cabeza’. Si *burure* es directivo o adlativo, ‘a la cabeza’, como se dice en el habla evolucionada actual de muchos pueblos, debería valerse de la forma más antigua, *bururA*. En el primer caso, literalmente sería ‘mi de (la) cabeza’ y en el segundo, ‘mi a (la) cabeza’. En ambos casos, son frases sin ningún sentido. No se debe olvidar tampoco que A. Irigoien decía que *eure, neure*, por sí solos, no eran reflexivos, sino que lo eran al acompañarles *burura* como escribieron Leizarraga y otros. Por tanto, en *neure burura* de Leizarraga ya existe *neure* y su falsa copia, **ene burure*, que según Kintana era necesaria para crear *neure*, que ya existía. Otra contradicción. No intenta siquiera demostrar las razones de su teoría.

No conseguimos atisbar nada que ayude o justifique su “teoría”. Más parece que lo ha expuesto “por su conveniencia”, como en una reunión que se

citará más adelante nos dijo por Azkue: “*que dijo tal cosa porque le convenía*”, frase que sonó muy mal en nuestros oídos. El ha juntado unos vocablos para hallar un resultado prefijado.

De todas formas, nos satisface mucho que un euskaltzain pregone que **ene burure > neure**, porque, si esto es admisible exponer siquiera de esta forma, no existirá académico ni filólogo alguno que rechace nuestra teoría de **eur + neure > ene** (Véase “Los viejos pronombres euskéricos en Lazarraga” en Euskerazaintza nº LVI), porque tiene más sentido coloquial y cariñoso, está más acorde con la fonética, encaja perfectamente con un vocativo y no pone “patas arriba” el sistema primitivo vasco de pronombres personales y demostrativos.

Hasta ahora, que sepamos, su falsa sub-teoría no ha recibido ninguna crítica de sus compañeros de Euskaltzaindia. ¿Estarán de acuerdo? Solamente hemos podido hallar una mención de Iñaki Camino en FLV-100, pag. 546, que dice, entre otras citas de Kintana, y de pasada: “... **ene burure > neure hipotesi ausarta...*” nada más, que se puede entender de varias maneras. Puestos a hablar de ello, debemos esperar algo más de concreción. Suponemos que el Sr. Camino tenía que haber declarado si es admisible o rechazable por las razones que fueran o dejarlo para otra ocasión.

Con la misma legitimidad que el euskaltzain Kintana propone este disparate, porque hace encajar a su capricho todos los componentes de la frase inicial, nosotros, puestos a decir la burrada más inverosímil, podríamos proponer igualmente que **neure** procede de la frase inicial castellana: ‘**nene come puré**’ que dice su mamá y el nene responde ‘**nene buré**’ y de aquí puede pasar a **> (ne)ne(b)ure > neure**. En este caso existe, al menos, una idea de posesión o de genitivo y, además, **neure** sale con más fluidez desde ‘**nene bure**’.

Kintana proclama su “hipotesi ausarta” a conveniencia suya y de su claqué. Si su “brillante idea” de **ene burure** es para contrarrestar nuestra teoría, y perdón por la inmodestia, de **neure, eure, geure**, etc. y también de ***eur-neure > ene** nos sentimos verdaderamente satisfechos. Hemos intentado explicar honesta y minuciosamente, al contrario que él, hasta los más mínimos detalles de nuestras teorías sobre pronombres y conjugación, estudiadas sin interrupción durante cuarenta años. Le rogaríamos se entrevistase con su compañero de Euskaltzaindia, Ibon Sarasola, porque en su artículo “Nire/Neure, Zure/Zeure, literatur tradizioan” publicado en Euskera-XXV, pag. 435, dice que la ley de Linschmann-Aresti **no se cumple en los vocativos porque** son como: **ENE jainkoa, zeren abandonatu nauk?** y no **NEURE Jainkoa**. Es una prueba irrefutable de que **ene** no es un simple posesivo como **neure** sino un **vocativo** integrado por el **vocativo eur** más el **posesivo neure** que han evolucionado a **ene**, y que con el paso del tiempo se le adjudicó el significado de un simple posesivo, seguramente en Iparralde, llegando incluso a declinarse.

Ibon Sarasola y Euskaltzaindia dicen que **ene** es genitivo de **ni** en todos los textos antiguos desde Bizkaia a Zuberoa. Que **ene** no se pierde en ningún dialecto aunque se usa más en Iparralde que en Egoalde, pero aquí en vocativos como **ene alaba maitea!** y en expresiones como **ene bada!**. Nos hallamos ante otro caso de los que hemos comentado a lo largo de nuestros trabajos. En Iparralde se usa **ene** como simple genitivo, lo cual es un tremendo error, y en Egoalde se usa solo en vocativos, lo cual es totalmente correc-

to. Como siempre, no se quiere tomar el camino recto, o no se sabe, en ambos casos cosa muy grave, pero de cualquier modo, poniendo una venda en los ojos, se toma por bueno todo lo que venga de Iparralde y hay que “obligar” a 1. 000. 000 de euskoparlantes de Gip. y Biz. a que aprendan a usar el falso genitivo **ene** que en realidad es un vocativo y abandonar el verdadero genitivo **nire**. Debemos informar que en el artículo de José Manuel Floristán titulado “Fronteras, espionaje y vascuence (1595/1598)”, FLV-63-XXV, (1993) aparece el genitivo **nire** una vez en la pag. 205, el dativo **niri** una vez en la pag. 204, el genitivo **neure** una vez en la pag. 204, el sasi-genitivo **ene** una vez en la 217, doce veces **nere** a lo largo del escrito, de las cuales, según la ley de Linschmann, siete veces sustituye a **neure** pero cinco veces a **nire**.

Aparte de esto, existe una manera indirecta de probar la existencia muy antigua del genitivo verdadero **nire**. Detallemos los testimonios de algunos autores:

Ettxepare(1545) registró **niri**, **nigatik**, **nigana**, derivados de **ni**. También **neure**, **neuri**, etc, derivados de **neur** y **enetako**, **enekila**, de **ene**.

Lazarraga(1567), **niri**, **nigana**, **nigaiti**, **niganic**, etc. de **ni**; **neure**, **neuri**, etc. de **neur**; **enegaiti**, **enegana**, **eneganic** de **ene**

Leizarraga(1571), **niri**, etc. de **ni**; **neuregana** de **neur**; **enegana**, **eneganic**, **enekin**, **enegatic** de **ene**.

Juan de Undiano(1584), **niganic** de **ni**; **nere** de?; **neure** de **neur**; **ene**, **enetic**, **enetzat**.

Betolaza(1596), **nigaiti** de **ni**; **neure** de **neur**.

Etcheberri de Ziburu(1626/1630), **niri** de **ni**; **nere**, (según ley Linschmann, sustituye a **neure**), **neure**, **neure ganic**, **neuretzat**, **neureña** de **neur**; **ene ganic**, **ene gatic**, **enetzat**, etc. de **ene**.

Capanaga(1656), **nigaitic**, **nigan**, de **ni**; **neure**, **neuretaco**, de **neure**; **ene**, **ene**, de **ene**.

Urte(1712), **niri**, **nigana**, **niganic**, etc. de **ni**; **nerea**, **neurea**, **neregana**, **neuregana**, **neureganic**, de **neur**; **enegana**, **eneganic**, **enekin**, **enetzat**, de **ene**.

Duvoisin decía que el dativo **eni** solamente se usa en Sul. En la mayoría de los autores citados se halla el dativo **niri**, de igual estructura que sus compañeros **hiri**, **guri**, **zuri**. Si ya existe **niri** en todos los dialectos ¿con que legitimidad se crea **eni**? Abandonando al verdadero **niri** y crear un nuevo supuesto dativo **eni**, queda este sin compañeros similares y tan solitario como el pseudo-genitivo **ene**, que también está solo, porque a los genitivos **hire**, **gure**, **zure**, les corresponde **nire**. Es imposible creer y admitir que, al lado del dativo **niri**, no haya existido desde el principio el genitivo **nire**, sobre todo teniendo por compañeros los genitivos iguales, **ire**, **gure**, **zure**, **bere**. Por eso, en la relación que acabamos de exponer aparece **niganic** varias veces lo mismo que **neureganic**, **neure ganic**, y **eneganic**, **ene ganic**. Diferentes formas pero la misma significación. Todos los oblicuos menos el genitivo y el dativo se declinan apoyándose en el genitivo, como en **neure ganic**, **neure-ganic**, **ene ganic** y **ene-ganic**, de Etcheberri de Ziburu. No existe ninguna razón excepcional para que **ni-ganic** arranque desde el nominativo. Por tanto, debe partir también, como sus compañeras, desde el genitivo: **nire ganic** > **niganic**. Lo mismo ocurre con **nigatik** y **nire-gatik**, genitivo más terminativo, como **ene gatic** que también hace **enegaiti**. Por tanto, **nigatik** procede de una forma más antigua y más completa **nire gatik**. Otro tanto ocu-

re con **nigana**, de **nire-gana** que es igual que **ene-gana** y **neure-gana**. Por consiguiente, **nire gana > ni-gana**. Todas ellas marcan la existencia más antigua del genitivo **nire**, que es lo más lógico para completar un grupo coherente con **ire, gure, zure, bere**, y lo confirma su correspondiente dativo **niri**.

Se ve claramente que la secuencia es **nire-gana > ni-gana** y no al contrario. **Ene-gana** no se puede contraer y dicen que **ene** es genitivo. No podemos decir el equivalente de **bere-gana** si no usamos el genitivo **bere** que no se puede contraer. Se acortan **gure-gana** en **gu-gana**, **aren-gatik** en **ar-gatik**, **zeren-gatik** en **zer-gatik**, etc. pero salta a la vista que los originales se crearon con genitivos. No se necesitan más pruebas. Es de sentido común.

El Sr. Kintana es reincidente, pues en su obra “Linguistika orain arte”, en la p. 84/85, pontificaba que **geure, zeure, beren**, se crearon en la época de Axular porque en la de Etxepare y Leizarraga existían solamente **neure, heure** y **bere** y ninguna de las anteriores, porque, y he aquí la muy científica razón, no las habían usado estos dos últimos autores. ¡Qué barbaridad! Si en un instante se eliminaran del euskera los vocablos que no usaron dichos autores, nuestra lengua quedaría reducida a una paupérrima categoría. En nuestro artículo citado líneas más arriba, dejamos aclarado este tema porque antes que en Axular, y en algunos autores antes incluso que en Etxepare y Leizarraga, hallamos **zeuk, zeure-tako** en Fray Juan de Zumarraga (1537); **geure, zeure**, abundantemente en Lazarraga (1527; **zeur, zeure**, en Juan de Undiano (1584); **geure** en Iburguen Cachopin (1590); **geure, geurea, geugana, geu**, en Betolaza (1596); **zeure, zure, gure**, en Fronteras, espionaje y vascuence (1595/1598); **geuren, geureki, geurek, zeure, zeureki** en Beriayn (1625); **geure, geurearen, geurean, geurok, zeure, zurea, zeuen, zeurenez**, en Joannes Etcheberri de Ziburu(1626). Axular es de 1643. Aquí también se trata de usar un poco de sentido común. Ya basta de proclamar barbaridades por manifestarse sin ningún rigor ni intento de prueba y pisotear la verdad sobre nuestro euskera.

De todos modos, tal vez, se pueda explicar de alguna manera la publicación del repetido artículo del Sr. Kintana en FLV de la etapa septiembre-diciembre 2004, que llega al público algunos meses más tarde. El 12 de enero 2005, nos reunimos con el Sr. Kintana y otro euskaltzain en la Ordezkaritza de Euskaltzaindia de Donostia, despues de varios meses gestando dicha entrevista. Mucho tiempo antes de esta reunión, disponían del borrador de nuestro artículo “Los viejos pronombres euskéricos en Lazarraga”, que más tarde se publicó, afortunadamente para el euskera, en la revista Euskerazaintza, núms. LVI, por lo que se puede asegurar que conocían nuestras teorías sobre **neure, geure, zeure**, etc., y sobre el vocativo “**ene**”. Es mucha casualidad que en 30/40 años, Kintana no escriba nada sobre este tema y que coincida su citado artículo en el tiempo en el que ha dispuesto del borrador de nuestro trabajo. Los momentos coinciden totalmente. Una copia de “Los viejos pronombres euskéricos en Lazarraga”, también se hallaba en poder de su “amigo” o “conocido” Patxi Salaberri, Director del Consejo de Redacción de FLV, a quien se lo entregamos en propias manos en su despacho de la Universidad de Navarra, en Pamplona, por si tenía a bien publicar, pero no conseguimos escuchar más que “ni sí ni no” durante un año.

De todas formas, y volviendo a la citada entrevista de Donostia nos hablaron de la famosa frase **(e)ne (b)u(r) ure**, que se anotó en un papel que obra

en nuestro poder y nos avisaron que sobre ello, iba a publicarse un artículo en FLV como así ocurrió en las fechas mencionadas. Me apuntaron también entonces que la **-txe-** del familiar Gip. *na-txe-gok* es la misma que la de *hemen-txe*. Será porque sí y porque no se han molestado en comparar con el Biz *na-ja-gok* porque verían que ambas flexiones proceden de *na-iza-gok* con la raíz **-iza-** de *izan*. Si los más obligados, por sus cargos, a dar buen ejemplo en el estudio de sus teorías, lanzan a los cuatro vientos cualquier especulación sin explicar lo más mínimo, lo que también supone una falta de respeto a los lectores, los demás podremos también decir, imitándoles, que esa **-txe-** procede de *le-txe* de *adiskide le-txe* ‘como amigo’. Incluso alguien podría teorizar con el mismo número de argumentos como los ofrecidos para *hemen-txe*, es decir, ninguno, y decir que es la **-txe-** del castellano ‘*par-txe*’.

Otra coincidencia más. Después de esperar casi un año a que el citado Patxi Salaberri respondiera claramente y sin dudas, si aceptaba publicar nuestro repetido artículo en FLV, como lo hacía el malogrado D. José María Satrustegi, y por fin ya se decidió, pero, casualmente, fechada dos días antes de la reunión con Kintana y compañía, nos envió un e-mail insultante, prepotente, despreciativo, de vergüenza ajena, sólo para contestar, después de casi un año toreándonos, que no iba a publicar nuestros trabajos porque no poseíamos título lingüístico y tampoco disponíamos de preparación lingüística. Lamentamos mucho no ser lingüista o similar pero hemos de decir con A. Machado que: “La verdad es la que es –y sigue siendo verdad– aunque se diga al revés”. Parece que pretenden que nuestros hallazgos sobre el euskera no se publiquen. ¿De qué tienen miedo? Claro que este señor, que más tarde le nombraron euskaltzain de número, aunque era titulado en Filología Vasca, no podía entrar en el meollo de nuestros trabajos porque ya nos había reconocido anteriormente que nunca estudió el verbo vasco histórico, ni durante la carrera para obtener su dicho título ni después. Por eso, como ignora completamente estos temas, hace lo que sabe, insulta. Tal vez, algún día volvamos a hablar de dicho escrito que, de verdad, es un buen ejemplo de la miseria humana.

Igualmente, el gran lingüista R. de Rijk, nos comunicó en carta personal que nuestro amor al euskera no nos capacita para aclarar su historia. Le respondimos que en nuestra condición de euskaldun nativo, nada ni nadie nos va a impedir estudiar nuestra conjugación vasca y proponer a los profesionales, si quieren, cuando creamos haber hallado algo que pueda favorecer el mejor conocimiento del euskera. La ciencia, en general, y los estudios del euskera en particular no son “coto cerrado” y privado y nadie tiene competencia para considerarnos “intrusos” en el ancho campo del estudio de nuestro verbo. Nos hemos cansado de recibir patadas en las espinillas. Además, no suponemos ninguna carga económica para nadie que no seamos nosotros mismos, ni lo pretendemos. Solamente queremos colaborar a esclarecer el origen de la conjugación vasca y lo intentamos desde la libertad del que no pretende ganar nada y nada tiene que perder. Por cierto, y perdonen el atrevimineto, pero ¿nos puede decir alguien qué hallazgos han logrado los titulados sobre la creación de los pronombres y de la conjugación euskérica? Si ellos no han sido capaces de ofrecernos ninguna solución medianamente válida sobre dichos temas ¿quieren prohibir, además, que nadie que no sea de su claue, estudie el euskera? Si hubieran investigado como se debe y hubieran descubierto los puntos oscuros que había sobre los temas citados,

nuestra vida hubiera sido muy distinta durante los últimos cuarenta años, toda una vida como quien dice, una vida entera de nuestra familia. Eso por un lado, pero también, aunque tal vez no sea correcto decirlo, hubiéramos evitado un enorme quebranto económico. No nos arrepentimos de nada, al contrario, porque estamos convencidos de que hemos logrado llevar a buen fin, el estudio más completo, más detallado, más coherente, un puzzle casi totalmente terminado, etc. sobre la creación de los pronombres y la conjugación euskérica.

Esos titulados o profesionales, después de andar casi tres siglos volteando al euskera sin piedad, no nos han ofrecido todavía la “Teoría del verbo vasco” como decía I. Sarasola. Ultimamente, dichos titulados, llevan varios lustros oponiendo el ergativismo al pasivismo de una manera forzada y ahora resulta que es todo lo contrario, pues el ergativo precisamente es la negación del activo, porque el ergativo actual procede de un antiguo pasivo. Podemos decir, y perdón por la inmodestia, que hemos hallado que la conjugación euskérica se creó, desde sí misma, con la participación del verbo **izan** en todos los verbos.

Iker Joseba Laka Guenaga

GUDA-OSTEKO BERTSOLARIAK

SARRERA

Lan txiki baterako arlo aundiegia artzen dudala jakinik, zear dezadan aurretik zertara noan eta zertara ez. Bertsolaritza mugimendu bezala arturik ari izango naiz batez ere, zer biziera eta eboluzio izan duen aundi aundika erakutsiz. Alde orretatik ez da ainbeste ia mende erdi onetako istoria egitea, bertsolari banakoen izen eta lanekin, artezko eta gizarteazko mugimendu onen martxa eta ildo nagusiak eskaintzea baizik. Ari nagusiak, ez bilbea bera.

Auek onela, bertsolaritzaren eboluzioa edo baldintza sozial desberdinak agertzen saiatuko gra, baita bertsolaritzaren bere barruko eboluzioa ere, izan baldin bada. Barne eboluzioa eta inguru eboluzioa elkarrekikoak izaten dira geienez eta bertsolaritzan ere ori argi ikusiko dugu. Eboluzio orrek tradizioaren jarraipena edo identitatea nola daraman ere agertzen aaleginduko naiz, desberdintasunak ez bait du berdintasunik ez dagoenik esan nai. Alde orretatik gaurko bertsolaritzak eta gerra aurrekoak –betikoak beraz– berdineatik geiago daukate desberdinetik baino. Eboluzioak ez du jarraipenik ukatzen, (fosilmendua baizik.

GERRA ONDOA

1.– Giroa

Gerra ondoko leen urteak nik ez nituen ezagutu, baina sobera ondo eza-gutu zutenak amaika bizi dira eta oriei entzunik, eta edozein gerra galduren ondokoa nolakoa izan litekeen-leikean pentsaturik, giroari buruz badakigu bildurra zela nagus, ez motiborik gabe noski. Urte aietako miseria eta itomena bertsolaritzan ez ezik beste iardun guztietan ere kanposantuko bakea bezalakoa izan zen, baten ere euskal usainik eukien zeukaten gauzetan.

Giro orren barruan bertsolariak guztiz mutu al zeuden? Ez guzti, baina bai oso kontuz. Giro jakin jakinetan, oso zirkulu itxietan, egingo zen bertsoan, baina ez programaturik, ustekabean baizik, eta ez gutxitan zurrutak lagundurik. Alaxe ere gerra ondoko leen urteetan ez zen nonahi giro izaten, erririk eta auzorik txikienetan bait zeuden norbaitzuk edo norbait gerrako irabazle, eta inor ez bazegoen ere, ezin kendu egon zitekeen bildurrik.

2.– Berriro kantari

Gerra ondoko urte estu aietako zauriak itxiz –ez aaztuz– zioazen neurrian, bertsolariak berriro ere asi ziren an-emenka kantari, programaturik esan nai dugu. Bertsolaritza sekula ez da guztiz isildu, bakoitzak bere baruarekin besterik ez bada ere, baina plazan eta egitarau baten barruan kantatzea beste kontu bat da. 1945 inguruan bertsolariak plazan iardutea berriro normaldurik

Manuel Olaizola Urbieto. "Uztapide" (Arg. Auñamendi Entziklopedia)

buruz itz egitekotan, beste kontu batzuk aipatu bearco bait ziran. Kontuan izan emengo gerra amaituaz batera European munduko gerra asi zela gure Iparraldeak garai aietan beste istoria bat du.

zegoen. Basarri, Uztapide, Zepai, Txapel ea abar Euskal Erriko plazetan zebiltzan, leenengo biak batez ere. Basarrik gerra aurretxoan, 1935ean ain zuzen irabazi zuen Donostiko txapelketa, Txirrita bigarren gelditurik, eta uraxe zen gerra ostean jarraipena beregaintzen zuen izen nagusia. Uztapide 1952an ezkondu zen eta ordurako bertsoan urte askotan ibilia zen. Lasartek berak ere, gazteagoa izanik, amazazpi urtekin kantatu zuela leenengo aldiz Zaldibarren kontatzen du. Beraz, au ere berrogeita bosgarren urte ingurutik laster ezaguna zen plazetan.

la esan dezakegu, gerra amaitutakoan, oso tarte laburra izan zela isiltasun osoan. Bertsolariak bereaalaxe asi ziren an emen kantatzen, Gipuzko aldean beintzat. Aitor dezadan bide batez egoaldeaz ari naizela, Iparraldeari

3.– Gaiak eta bertso ingurua

Gerra ondotik irurogeigarren urtean Euskal Erriko txapelketa nagusia jokatu arte, zer gai eta giro izaten zen bertsoetan? Bertsolariak batez ere festa giroan kantatzen zuten, librean eta gai jartzailerik gabe. Librean kantatzeak ez du esan nai edozer kanta leikeenik. Gai politikorik kendeak apenas eskatzen zuen eta noizbait abertzale aldeko edo Francoren kontrako bertsoarik entzuten bazen, alako dardara zabaltzen omen zen entzuleengan.

Garai aietan euskarari ekiteak gaur baino konnotazio politiko geiago zeukan. Politikaz zuzenean kantatzea ezinezkoa zene gero, euskarak azpiko sentimendu isil guztiak bere gain biltzen zituen eta etsaiek ere bazekiten ori, eta ezin izaten zuten jasan. Orregatik sarritan euskara defendatzeari intentzio politikoa eranstzen zitzaion eta gauza gutxi bear, mutur txarrak ikusteko. Mutur txar aiek geienean zerbait agintzen zutenak izaten ziren, edo agintariei txibatzoa pasatzekoak. Ala ere esan dezakegu, urte zorrotz aietako mezu politikoa, politikatzat artzerik baldin bada, euskararen inguruan zebilela batez ere.

Orretaz aparte, orduko bertsolaritza dibertsiorako eta bromapasarako zen batez ere. Umorea itz batez. Jendeak orixe nahi zuen bertsolariengandik eta orretarakoxe dei egiten zieten. Alderdi umorezko eta kirolezko ori bertsolari-tzaren nortasun zatirik aundiena da dudarik gabe eta orri eutsi ez ezik, indartu eta edertu egin zuten garai artako bertsolariak.

4.– Itzal berria

Indartu eta edertu esan dut eta edertasun ori batez ere bertsolaritza arlotetasunetik txukuntasunera jasotzean datza. Gerra aurreko bertsolaritza sagardotegi eta taberna zuloetakoa izaten zen geien bat, plazako saioak gutxiago zirela. Giro orretan eta zurrutaren inguruan iardaskeria eta trakeskeria ere ez zen gutxi izaten. Gerra ondoan, ordea, bertsolaritza alako duintasun bat artu zuen eta estilo berri onen eragiletzat Basarri jo bear da batez

ere. Gai arinak eta bromazkoak kantatuko baziren ere, zakarkeriak ebitatzen saiatuko ziren, bertsoketari alako altura bat emanez. Plazan eta publikuaren aurrean kantatzea ez da izan ere taberna zuloan goizaldeko orduetan kantatzea bezala. Orrek forma aldetik ere bertsolaritza asko obetu zuen, edozer esateari baino ondo esateari garrantzi geiago emanez, neurriz, errimaz eta euskararen jatortasunez.

5.– Ibilerak

Gerra Ondoko bertsolaritzan aparteko lekua ematea merezi du ibilerei. Erriz erri kantatzen bazuten ere, ez zen gaurko ibil modurik eta kantatu bear zen errira iristen eta itzultzen lan geiago izaten zen an kantatzen baino. “Orduko ibilerak” esaten dutenean, trenean bezperan abiatu, gero autobusean, gero berriro beste tren batean eta alako batean lekura iristea esan nai du eta bueltan beste ainbeste, urrun samar edo desbidean zeuden errietara joan bear zenean. Ibilera aietan normal zen egunerako joan eta biaramonean itzultzea, baita bezperan joan, eguna an pasatu urrengo egunean noizbait etxeratzea ere.

Orrek joaten ziren lekuan bertso asko kantatzen eskatzen zuen. Erri batean eguna pasatu bear bazen, ango errikoek bertsolariak zenbat eta denbora gutxiago isilik egin ainbat eta naiago, bearbada urrengo urterarte ez bait zuten beste aukerarik izango. Orduan ez zegoen gaur bezala bertsolariak irratiz noiznahi entzuteko aukerarik edo edozein iluntzetan probintzitik probintzira ere bertso saio bat entzutera joateko modurik. Bertsolariak, beraz, joaten zen lekuko jendeari gustoa emango bazion, asko katatu bear zuen.

Ibilera aietan bada beste alderdi bat ere oso kontuan artzekoa. Orduan ondo jatea ez zen eguneroko gauza izaten. Gosea ere izaten tarteka eta neurtu bearra etxerik geienetan. Ori probatu ez duenak ez daki jatordu on baten ilusioa zer izan zitekeen. Bertsolariak alako egun batean ilusio aundia eramaten zuten, bazkari edo afari eder bat egiteko. Garai aietan gorputza ederki kontsolaturik etxera itzultzeak ez zuen gutxi esan nai.

Gaur jateko ilusiorik ez da ainbeste izaten, edozein egunetan bait dago naiko aukera, etxe batzutan orain ere estuasunak izango dira baina. Jana ez ezik, dibertsioa ere an zegoen. Bertsolariak, gazteak baziren batez ere, berek gozatzen zuten ibilera aietan ederki. Kantatzea lana bada ere, lagun berriekin eta festa berrietan ibiltzea gozoa izaten da, bestela aukera gutxi dagoen garaian. Pentsa urte aietako dibertsioak, bertsolariak ibiltzen ziren giro euskaldunetan beintzat, gaurkoen kolorerik ere ez zeukatela.

Alde orreatatik, bertsolariak, bai gaien trataeran eta bai beren portaeran, beti izan ziren giro sozialak markatzen zuen arau estua baino liberagoak.

Ondo psa erazteaz eta eragin zabalkorraz batera, berak ere gozatzeko modua zan, oitura, erretiro eta abarretan jende arruntari barkatuko ez zitzaiona bertsolariengan normaltzak ikusten bait zen.

6.– Bertso jarriak

Gerra ondoko berezitasun bat –oraingoan negatiboa nir eustez– aipatzeko, ezin bertso paperen berri eman gabe utzi. Gauza jakina da bertsolaritzan

bertso paperak edo bertso jarriak bapateko bertsogintza bezain garrantzitsuak izan dirala. Sarritan bertsolariak, sagardotegiko umorean eta saltsan arlote samarrak baziren ere, gero bertso paperetan beste altura bat eta beste itzal artzen zuten. Areago oraindik bertsolaritzaren istoria geien bat bertso jarrien istoria dela esan liteke, bapatekoak ez bait dira gureganaino gutxi besterik iritsi.

Ain radizio indartsu ori gerra ondoan auldu edo ia desagertu egin zen. Bertso paperak ezkutatu egin ziren. Zergaitik? Bearbada bapateko bertsoketa zabaltzen eta indartzen zioalako eta bertsolariek bietarako astirik edo aldarterik ez zeukatelako? Bertso paperen inu eta motibo sozialak aldatzea ere izan liteke, baita bertsolariek modalitate orri garrantzirik ez ematea edo ez oartzea ere. Den moduan dela, bertso iarrien tradizioak beerakada aundia egin zuen gerra ondoan. Basarrik 60an Euskal Erriko txapelketa nagusia irabazi zuenerako, bazituen iru bertso liburu eginak, baina ori ez zen beste bertsolarien arteko joera normala. Uztapidek, adibidez, bertsolaritzatik erretiratu eta gero moldatu zuen bere bertso liburua.

Baziren bertsoak jartzen zituztenak aldizkarietan eta abar, baina ez ziren plazako bertsolari ezagunak. Bertso jarriei arretarik ez emate orrek gaurko egunotara arte iraun du. Orain bertsoak jartzen dira, eta badiñudi tradizio funtsezko ori berreskuratzen ari garela, baina oraindik ere bertso liburuak egitea geiago da denboraldi bateko lana, bizi guztiko lanen bilduma baino. Txirritak, adibidez, bizitza guztian zear jarri zituen bertsoak, ez urte batean artara jarrita.

Era orretara, bapateko bertsogintzarekin batera bertso jarriak ere erritmo beretsuan eramatea aberastasun aundiagoa litzateela iruditzen zait.

Bertso jarrien desagerpena edo gutxienez indar galtzea gerra ondoko kontua da, txapelketak asi eta gero segitu izan duena eta gaur ere oraindik orakatzeko gaudena. Galera horrek azterketa sakor bat mereziko luke, bai alderdi sozialetik, bai alderdi kulturaletik, eta lan on bat egin nai duenarentzat badago or ikerketa interesgarri baterako gaia.

TXAPELKETA: 60TIK 67RA

1960an jokatu zen Euskal Erriko txapelketa nagusia, leenengoa gerra ondoren. Basarri geratu zen txapeldun, Uztapide bigarren, Azpillaga irugarren eta Xalbador laugarren. Txapelketa onetarako Bizkaian eta Nafarroan aurretik txapelketa probintziala egin zen, eskualdeka kanporaketak egin eta ango irabazleekin probintziko txapela gero finalean jokaturik.

Leenengoa eta bigarrena Euskal Erriko Txapelketa nagusira pasatu ziren, Bizkaitik Mugartegi eta Azpillaga, Nafarroatik Nabate eta Perurena eta Gipuzkoatik Uztapide eta Mitxelena, baina Gipuzkoakoan ez zen kanporaketa sistimaz izan, probintziko zorti bertsolari ustez famatuenekin saio bat eginik baizik. Iparraldetik berriz inolako saioarik egin gabe, Xalbadorri eta Martini dei egin zitzaien eta alaxe etorri ziren aiek Euskal Erriko txapelketa nagusira.

Bizkaian probintziko txapelketak aurreragotik asi zirela esan bearra dago. Leenengoa bietan Balendin

Enbeita geratu zen txapeldun, irurogeian Mugartegi txapeldun eta Azpillaga bigarren eta auek joan ziren gero Donostia. Irurogeita batean Azpillagak irabazi zuen Bizkaioa, baina ez zen Euskal Errikorik izan. Irurogeita bian Lopategi geratu zen txapeldun eta handik aurrera honek irabazi zituen Bizkaiko txapelketa guztiak.

Txapelketa bolda onek bertsolaritzako panorama asko aldatu zuen, kasu onetan bertsolaritzaren onerako. Txapelketak dituen akats eta arrisku guztiak jorik ere, ezin ukatu bolada hark entzulegoa asko piztu zuela eta bertsolari berri mordoa agertu zela.

Balendim Enbeitia (Arg.: Auñamendi Entziklopedia)

1.– Entzulegoa

Txapelketak jende asko arrastatzen zuen atzetik, bestela bertso saio normaletan oso zaila zena. Jendetza ori ez uste Donostiko finalean bakarrik mugitzen zenik. Aserako eta beerengo mailetan ere joan-etorri aundia sortzen zen. Nik Bizkaiko berri ezagutu nuen eta txapelketa probintzialek berotasun aundia sortzen zuten. Leenbizi eskualdeka izaten ziren kanporaketak.

Bizkaia bost barrutitan banatzen zen eta eskualde bakoitzeko kanporaketara normai aurkez zitekeen. Aietako irabazleek gero, aurreko urteko leenenbigarrenekin, finala jokatzeko zuten, Bilbon geienean.

Eskualdeetako saiotan ez zen bearbada ainbesteko kalitaterik izango, edonork parte artzea libre zeukalako, baina emozio aldetik egun aundiak izaten ziren aiek, ainbeste jende batzen bait zen eskualde barruan ezagunak zituzten lagunak demara. Bakoitzak bere lagunak koadrilak, erritarrak eta abar eramanik, joko giro ederra sortzen zen. Zer esanik ere ez gero probintziko finalean. Neuk neure begiz ezagutu ez nuen arren, beste probintzietan ere antzeko giroa sortzen zela gauza jakina da. Irurogeiko Euskal Erriko txapelketa eldu zenean berriz, Donostiko Victoria Eugenia antzokia leporaino beteaz gainera, milaka entzule ginen ango berrien segitzaile.

Jendearen mugida orretan sentimendu abertzaleak indar aundia zuela dudarik ez dago. Bertsolari txapelketak ez ziren noski agerpen politiko esplizitoak, baina euskararen eta gisako arrazoien azpian berotasun politiko bat ere ba zela nabarria zen. Gerra galdu eta ainbeste urtetan ain eltze estuan sakaturik egon ondoren, bertsoa txalotzeak bergantza moduko zerbait ezkutatzen zuen. Geureaz emozionatzean, bide batez etsaiari “nor daukak ori” esatea bezala egiten genuen. Azpi sentimendu politiko au ez dut esaten jakinez gainerakoa zenik. Batzurenagan ori ere bai, baina berezko bulkoak emanik mugitzen zirenengan ere, aurreko eta garaiko istoriak pisu aundia zeukan, aoartzen ez baziren ere.

2.– Bertsolariak

Txapelketa aiek bertsolarien aldetik ere eragin aundia izan zutela dudarik ez dago. Izen berri asko plazaratu eta famaratu ziren, txapelketarik gabe ain ezagun egingo ez zirenak. Ez dut zerrendarik eman nai norbaitzuk deskuidatzen.

tuta aazturik uzteko bildur bainaiz, baina txapelketa aietan zenbat bertsolari aundi azaldu zen normainen begi bistan dago. Eta ez da pentsatu bear Euskal Erriko txapelketara iristen zirenak bakarrik. Oriek dudarik gabe, baina probintzi barruan geratzen zirenen artean ere, izenak asko zabaltzen ziren eta gero erriz erri kantatzeko, beste aukera batzuk izaten ziren. Probintzi mailan izena irabaztea ez uste gutxi denik.

3.– Txapelketen arriskua

Ez nuke aipatu gabe utzi nai txapelketen alderdi arriskutsua ere. Arrisku ori ia berea du, ez bait dago jutzatzeko neurri matematikorik. Epaille bakoitzaren jakintzak eta batez ere gustoak –bai politikan, bai erlijioan eta abar– asko kontatzen du eta erizpide berdintsuak eta objetiboak ez dira bat ere errezak.

Berezko zailtasun orrez gainera, txapelketetan beti izan dira zeresanak epaimaaiari buruz: batean geienak probintzia batekoak direla, bestean apaizak eta fraileak direla nagusi, eta ala. Epaiaren neurri objetibo zeatzik ez izatearen babesean, gauza zelebreak eta azpi konponketa susmagarriak egin izan dira, batean desenpateak eta bestean alako aproba berriak egin eraziz.

Entzulegoaren aldetik ere forofismo aundiak sortzen ziren. Bakoitzak bere segitzaile mordoa izaten zuen eta aukerak, ondo naiz gaizki kantatu, beren fabo-

ritoari joko zioten txalo. Adibide bat jartzeko, Xalbadorri ain bidegabeki txistu jo zitzaion urtean bera txapeldun uzten deskuidatu izan balira, entzuleo guztia gainera etorriko zen. Forofismo ori puntu bateraino ederki dago, baina kontrolatzen ere zaila izaten da. Orrelakoxea zen txapelketa aietako giroa, ez bakarrik Euskal Herriko finalean, aurretik probintzietan eta aurrerago eskualdeetan ere baizik.

Fernando Aire, "Xalbador" (Arg.: Auñamendi Entziklopedia)

65.TIK AURRERA: BERTSOLARITZA SOZIALA ETA POLITIKOA

65. urte inguruan koka liteke bertsolaritzen eragin aundia izan zuen eboluzio bat, ez ainbeste teknika aldetik, gaien eta auen trataeratik baizik. Urte orietan –jo dezagun, zabal arturik, irurogeitik irurogeita amarrena bitartean– Euskal Errian mugimendu aundia sortu zen, apaizak "lotsagabeturik" zebiltzan, gazteriak egundoko sua zeharren, adin geiagokoek, gerran ibiliek eta beren baitan abertsale mina gorderik zeukatenez, pozez eta emozioz ikusten zuten "buelta" ura. Gizarteko estamentu guztiak ukitu zituela mugimendu ark esan liteke. Garai ederrak benetan idealismorako, gazte artean batez ere.

Mugimendu ark bertsolaritza ere arrapatu zuen, gai politikoez garrantzi aundia artzen zutelarik. Politika ori be aldetako txanpona bezalakotzat jo liteke: alde batetik abertzaletasunaren defentsa eta besterik frankismoaren kontrako eraso. Alde biak, bistan dagoenez, elkarrekikoak ziren eta txanpon bat bakarra. Politika, beraz, zabaltasun orretan artu bear dugu, ez gaur uler litekeen bezala, ainbeste proiektu desberdinen arteko aukera bezala. Oso politika orokorra zen ura eta areago ziren sentimentuak arrazoiak baino.

Arrazoi nagusia Euskaldiren askatasuna zen, orretarako naitaez frankismoaren erorrera bear zelarik.

Gai politiko oriekin batera gai sozialak ere sartzen asi ziren, besteak baino aulkiago bazen ere. Grebak eta gainerako arazo sozialak gero eta leku geiago zeukaten bertsozintzan. Joera berri onen aintzindariak Lopategi eta Azpillaga izan ziren. Artean basarri eta Uztapide bikotea ain ezaguna izan zen bezala, garai onetan bizkaitar bikote gazte onek arrakasta izugarria artu zuen, nonaitik zetozkien deiei abastorik emen ezinez.

Joera orrek zenbait jenderengan muzina eta azpijana sorrerazi zuen, gira onetako esamesak zabalduz: “Ori ez duk bertsoaketa, politika baizik”. “Orain bertsolari txarra ere ona izan zitekek, politikan pixka bat sartuz gero”. Baina gazteriak marmario oriei jaramon gutxi egiten zion eta Lopategi eta Azpillaga jendetza aundiak batzen zituzten zebiltzan erri guztietan.

Urte batzuk joanak direnez gero, fenomeno orren balantzea zuzenkiago egiteko moduan gaude orain. Nire ustez bi gauza oso kontutan artu bear dira bertsoaritzaren kointura berri orretan. Alde batetik bertsolari aiek ez zuten “bertso politikoa bakarri” egiten, “bertso politikoa ere bai” baizik. Oso desberdina da ori. Bertsoaritzaz zaarrezko jolas edo ziri bertsoari eutsi bearra zegoen eta eusten zioten. Eta batez bestekoa joez gero, umorezko bertsoak geiago ziren bertso politikoa baino. Gertatzen zena jende askok bertso politikoa gordetzen zuela geiago gogoan, ura bait zen inpaktu gogorragoa egiten zuena.

Bada beste gauza bat ere oso kontuan artu bearrekoa. Bertsoaritzaren istorian zear izen aundirik geienak izan dira bertsolari “politiko-sozialak”. Bakoitzak bere ikuskera politikoa eta soziala noski, baina bertso politikoa, sozialak eta erlijiozkoak garrantzi aundikoak izan dira beti. Xenpelarren bertso sortarik kantatuena bearbada “la guriak egin du” izango da, guztiz politikoa. Ar dezagun Txirritaren kasua. Aren irudia umore sortzaile eta ziri sartzaille bada ere, ura oso politikoa zen, bat izatekotan. Aren bertso jarrietan gerrek, foruek, istoriak, pertsonaia politikoez eta gertaera sozialez pisu izugarri daukate. Txirrita oso bertsolari politikoa izan zen eta ez dago bere lanari begirada bat botatzea besterik.

Baina –eta emen dago agian giltza– Txirritak eta aurregaokoek bertso jarrien bidez adierazten zituzten bere ideia politikoa eta sozialak. Bapateko bertsozintzari ez zioten funtzio ori ematen, dibertsiozkoa baizik. Alde batetik normala ori ere, bapateko bertsoaketa oso mugatua eta lokalizatua zelako. Txirritak gauza aundizat kontatzen zuen urte batean amairu plaza egin zituela. Kantatzen zuen bapatean ere eta ez gutxi, baina erritik asko urrundu gabe, dozena erdiren bat sagardotegiren bueltan beti, Orereta, Irun, Donostia, Ernari eta Oiartzun inguru orretan. Garai aietako ibilpideekin urrun joatea ez zen erreza eta joaten zenean, oso gauza bakan bezala. Nola iristen zen Txirrita Euskal Erri osora, bere ideiak eta sentimentuak kantatzera? Bertso paperen bidez.

Komentatzen ari garen gerra ondoko bertsoaritzan gorago ere esan dut bertso jarriek indarra galdu zutela. Bapateko bertsoaketa zabaldu eta indartu zelako? Aztertzea merezi lukeen fenomeno delako esan dugu. Irurogeitik irurogeita amarrera bitarte orretan gertatu zen nobedadea ez zen ainbeste bertso politikoa populartzea, gai oriek bapateko bertsoaketa pasatzea baizik. Txirritak bertso jarrietan egingo zukeen auek bapateko saiotan egiten zutela, ortxe dago alde. Eta ez alde txikia, aro berri bat mrkatu zuena baizik. Aro onen makalunea –esan dezadan berriro ere– bertso jarrien tradizioa

aultzean eta ia desagertzean dago. Jartzen ziren, bai, bertsoak, baina ez bapateko bertsolari famatuena artean, salbuespenen bat edo beste izan ezik.

68.TIK 80.RA

Euskal Erriko txapeketa nagusiak lau izan ziren: 60, 62, 65 eta 67.–koa. Irurogeikoa Basarrik irabazi zuen eta beste irurak Uztapideak. 68.an Sariketa Nagusi bat ere izan zen, Bsarrik irabazi zuena, Xalbador bigarren, Lasarte irugarren, Uztapide laugarren, Lopategi bosgarren etab. Geratu zirelarik. Auetaz gainera, bai Iparraldean, bai Egoaldean, izan ziren beste zenbait sariketa ere, baina Euskal Erri mailan, 68.koa izan zen azkenengoa bolada artan. Urrengo laurogeian jokatu zen. Amabi urtetako tarte beraz. Zer gertatu zen tarte orretan?

Gorago aipaturiko giro politikoa eta soziala goruntz joan zen Franco il eta geroago arte. Aurretik Espainia mailan zenbait auteskunde izan baziren ere, Euskal Erriko panoraman 79.ko auteskunde munizipalak eta gerotxoago autonomikoak jo daitezke aro desberdin baten mugatzat.

Abertzaleak, udaletxeetan batez ere, alderdi desberdinetan desmarkaturik, giro politikoa oso zirkunstantzia berrietan sartzen da, bertsolaritzan ere bere eragin handia duelarik.

Baina goazen 68.tik 80.ra bitarte orren ildo nagusiak ematera. Alde batetik garai orretan txapelketa nagusirik ez zela izan esan badugu ere, beste maila bateko txapelketak asko zabaldu ziren, gazteen artekoak batez ere. Izen batzuk aipatzeko, or zeuden Idiazabal, Zaldibia, Mallabia, Añorga eta abarretan egiten ziren gazte txapelketak.

Izen handiko bertolariak zer egiten zuten? An eta emen etengabe kantatu. Giro politikoa eraginik edo eskaturik, bertsolaritzak gorakada handia egin zuen jende aurrean eta pentsatzekoa zenez, zigorrak jausten ere asi ziren. Zenbait bertsolariri debeku amaten zuela, koartelelan bertso saioak interpretatzeko, lan geiegi eta zaila egin bear bait zen. Franco il ondotxoan berriz, bai bertsolari, bai kantari eta bai edozer ugaritu zen, alako boom arrigarria sorturik. Alde batetik geiegi zen ura, baina bai bearrezkoa ere. Kalitateari baino berotasun politikoari geiago begiratzen zitzaion eta bertso saio naiz kantaldi bakoitza –sarritan biak batera konbinaturik– mitin edo manifestazio handi bat bezala izaten zen. Jaialdiak geiago ziren orretarako aitzakiak, beren izatearen agerpen baino. Ez gara jaialdi aiek zertatik zenbat zuten zeazki neurtzen asiko, dena batera bait zen, baina irurogeita zortzi ingurutik emengo udal auteskundeak artekoa abalantxa bat bezala izan zen.

Bertsolaritzari buruz, mugira aren barruan ibiltzeaz gainera, gertakari barriak agertzen asi ziren, ala nola bertsolari eskolak, euskaldun berriak, gazte jende iritarra etab., baina puntu auek gerotxoago tratatuko ditugu banaka..

Ignacio Eizmendi Manterola, "Basarri".

TXAPELKETAK BERRIRO

Azken urteotan txapelketak berriro martxan asi dira. 79.ko abeduan asi eta 80.ko Errege egunean finala izan zuen leenengoak. Urrengo 82.–ko azaro-

abenduetan jokatu zen eta 86an beste bat jokatu da, Sebastian Lizaso txapel-dun geraturik. Txapelketa orietan partaide izan naizenez gero, ez da itxura izango neu astea balorapenak egiten. Baina badira entzulegoari buruz esan litezkeen zenbait gauza, eboluzioa adierazten duten ezaugarri bezala.

Laurogeiko txapelketan, aurreragoko txapelketekin konparaturik, zenbait berritasun nabari zen entzule artean. Alde batetik leengo txapelketetako forofismo edo intxa giroa asko leundurik, zegoen edo ala zirudien beintzat. Jendeak, oro har, ango nahiz hemengo bertsolaria izan, txalo jotzean ez zuen distintziorik egiten, edo ez zen nabarmentzen beintzat. Alde orretatik, entzulegoan jarrera zabalagoa ikusten zen.

Beste gauza nabarmen bat entzulego gaztearen ugalmendua izan zen. Bai mutilak eta bai neskak portzentaia aundia osatzen zuten eta ori entzulegoaren erreakzioetan ere asko igartzen zen. Nondik sortu zen entzulego gazte ori? Geroago erantzungo diogu galdera orri.

Azkenen ez ziren gutxi boligrafoa eta papera eskuan zutela saioa segitu zutenak ere. Zertarako? Bakoitzak bere puntuazioa eramateko izango zen. Gogoan dut bertsolari batek nola esaten zuen gero: "Jendeak papera eta luma eskuetan zituela oartu nintzenez, leku ederrera etorri gaituk, pentsatu nuen neurekiko". Entzulego berri orren presentzia laurogeita biko eta laurogeita saiko txapelketetan are geiago nabarmendu zen.

(Argazkia: Jagoba Manterola; iturria: Xenpelar Dokumentazio Zentroa)

BERTSOLARITZAREN ARRAKASTA BERRIA

Nondik irten zen laurogeiko entzulego gazte berri ori? Kultur mugimenduetan gauzak ez dira zuzak bezala erretzen eta gutxiago euskararen inguruan. Irurogeitia amazortzigarren urte ingurutik aurrera, bertsolaritzan alako mugida bat nabari da, zorionez geitzen joan dena eta naitaez esplikazioren bat bear duena.

IKASTAROAK

Bolada orretan, bertsolaritza gustagarri egiten zelako, edo euskara ikaste-ko eta praktikatzeko oso baliagarritzat jotzen zelako, edo jolas moduan tiratzen zuelako edo kulturaren adierazpen aundizat artzen zelako, edo arrazoi guzti oriek batera biltzen zituelako, bertso ikastaroak nonai eskatzen asi ziren. Laburragoak edo luzeagoak, baina geienean amar ordutatik gorakoak eta batzutan oso luzeak ere bai. Euskal senez edo kontzientzi abertzale utsez urreratzen zirenak ere bertsoaren arrak jota geratzea ez zen arrizkoa. Euskararen edo kulturaren alde etorri eta bertsozale irten. Ikastaroekin batera bertsolaritzari buruzko itzaldiak eta mainguruak ere asko zabaldu ziren.

BERTSOLARI ESKOLAK

Mugimendu guzti orren adieazpiderik argiena eta eratuena bearbada bertsolari eskolak dira. Fenomeno onek berak bakarrik merezi luke azterketa luze eta sakon bat.

Lehenbizi finka dezagun “eskola” itz orren esanaia. Hitz ori bertsolaritza guztian erabilia izan da. “Xenpelarren eskola”, “Iparraldeko eskola”, “Azpeitiko eskola” etab. esaten denean, itz orrek alako estilo edo tankera bat esan nai du. Orrez gainera “eskola” itzak taldetasunaren esanaia ere izan du istorian zear. Ez dauka, ikastetxeekin zerikusirik zuzenki. Zer jende mota biltzen den alako eskola sortuko da.

Esaten ari garen garaiko eskolak ere toki eta egun jakin batzutan batzen diren lagunarte batzuk dira, bertsolaritza lantzea elburu dutela. Eskola auek tradizio bati segitu edo artaz jabetu nai luketenak dira. Leenago “gure kolegioak sgardotegiak” baldin bazinen, nola tradizio ura gaurkotu sagardotegirik ez den lekuan edo euskaldunak oso minorian aurkitzen diren irietan eta erri aundietan?

Eskola orien sorrera eta barne abioa ulertzeko zer jende mota batzen zen ikustea besterik ez dago. Geienean jende gaztea edo gutxienez bertsozale klasiko orietaz desberdina zen. Baita ere geienean jende eskolatu samarra zen, ikasten ari zirenak edo ikasketak amaituak zituztenak, batez ere euskara munduan irakasle zebiltzanak etab.

Eskola oriek sortzearen elburua anizkoitza zen. Alde batetik bertsolaritza bera, ez ainbeste bertsolari izateko elburu zuzenez, bertsozaletasuna sartzeko baizik. Orrekin batera euskara lantzea eta praktikatzea ere elburu aundizatzen zeukaten. Kontuan izan portzentaia aundi bat euskaldun berriak zirela. Onek aparteko atala merezi du, gero egingo dugunez. Azkenik euskaldun giroa sortu naia ere tartean zebilen, bai talde barruan, bai kanporako proiektuak. Azken batez problema aundi eta eguneroko bat dago erdi erdian, ots, irietan edo erri aundietan, euskalduna ain gutxi eta sakabanaturik aurkitzen diren munduan, eskaldun sentitzen dena nola euskaldun bizi?

Bertsolaritza arazo latz oriei erantzuna emateko tresna egokia izan litekeela konturatu ziren eta orrelaxe asi ziren bertsolari eskolak sortzen eta ugaritzen. Geienean ikastaroren batetik asirik, elburu nagusia gero jarraitzea zen. Orrela astean bein iluntzeko ordu batzutan baturik, talde bat osatzen dute eta egun ori lan eguntzat eta dibertsio eguntzat artzen dute. Biak batera, bertsolaritzak, guso pixka bat artuz gero, ondo pasatzeko modua ere ematen bait du. Bertsolaritza bitarteko zela, beraz, lagunartea, lana, dibertsioa eta euskaldun bizitzeko era bat zeukaten, asteko ordu batzutan beintzat. Ordu oriek gero beste anitz lan eta ekintzetarako ere aukera emango zuten, lagunak ez bait dira ordu batzutarako bakarrik izaten.

Garbi utzi bear da bertso eskolen elburua ez dela bertsolari izatea, bertsolaritza baizik. Onek, gantxorik izango badu, bertsozaleak bear ditu eta eskola orietan dabilzanen artean bertsozaletasuna segurtaturik dago. Ez da gutxi. Izango dira tarteka bertsolari izateko ere gogoia eta asmoa bezalakoak dutenak, baina bertso eskolen elburu nagusia ez da ori, bertsozaletasuna baizik. Ortik gora etortzen dena. Apropos bila joan gabe ere etorriko da eta dagoeneko orretantxe ere, bertsolari izatean alegia, ondorio politikak ikusten asiak gara.

EUSKALDUN BERRIAK

Bertsolari eskoletan euskaldun berrien pisua oso garrantzizkoa da, batez ere iri aundietako taldeetan. Euskaldun berrientzat bertsolari aukera aparta ematen du ain bearrezko zaien lagunarte euskalduna edukitzeko. Geienean euskaldun berria euskaraz egiteagatik edo praktikatzeagatik urbiltzen da bertsolari eskolara, baina gero martxan jarritakoan, berak izaten dira arra aurrenen sartzen zaienak. Izkuntza bat ikastea beti ere lana baldin bada, euskaraz ikastea lan gogorra dela gauza jakina da. Aditzarekin eta euskal esaldia-
ren egiturarekin burua apurtzen ibilita gero, ikasi duen izkuntza orrek ondo pasatzeko eta irudimena lantzeko ere balio duela esperimintatzean, ez da arrizkoa gustoa artzea. Orrez gainera bertso teknika lantzeak, neurriak eta errimak batez ere, euskara lantzeko ere modu egokia eta bariatua ematen du. Argatik edo orregatik orrelako talderen batera agertu den euskaldun berriak nekez utziko dio joateari, funtzionamendu ganorazko samarrik bada-bil beintzat.

EMAKUMEZKOAK

Beste kontu bat oso aipagarria emakumezkoen presentzia da bertsolari eskoletan, batez ere neskek. Aipamen onek ez luke beste munduko misteriorik bear, baina gauza sobera jakina da emakumezkoak istorian zear eskuera aktibo gutxi izan duela bertsolaritzan, emen azaltzen asiko ez naizen zenbait arrazoiengatik. Zorionez bertsolari eskoletan emakumezkoen partea gizonenezkoen ainatsu dela esan liteke. Badira talderen batzuk neskek mutilak baino geiago direnak.

Emakumezkoen presentzia au oso naturala eta bortxatu gabea izaten da. Ez da planteiatu ere egiten, taldea sortzean alaxe egokitzen baita. Orretan, beraz, istoriaren lastrea gaingitu da. Gaur ez dago esaterik, talde orien inguruan beintzat, emakumezkoak alako oztopo sozial apartekorik aurkitzen dutenik. Frogarik onena da ari direla eta inolako konplikaziorik gabe.

Legarreta'tar Asier

EUSKALERRIAREN ASKATASUNA'REN EDESTIA (I)

AURKEZPENA:

Arrastion, itzaldi onetara etorri zareten guztioi eta on-egin daigula danori, beren mamitik ulertzen dogunak.

Leen esan bear dot, leenengo itzaldi edo kondaira onetan Munduaren edestia adirazten dodala, Mundu ta Europa onentzako Euskalerrria, bizitz oneri bere ulermenean adierazterakoan, garrantzi aundiko erri-gizartea izan eta dalako. Eta bigarren, menperatzaillaren arrazoi-gabeko edo maltzurrezko esanari aurrera urtenda: "Euskalerrria, Mundu ta Europa onen ERRIADALA eta gaiñera GARRANTSUENETARIKO bat, oraindiño beragan geratzen diralako milla urte askotan ikasita, Bereztasunezko LEGEA'ren ulermek.

Euskalerrriaren Askatasunezko edestia argitasunera azaltzeko, bere gizarteak, iker-arlo zabalean daukazan atal-ezberdiñ edo berezietan ikertu bear dogu, jakiteko, bizitzaren azturazko asieratik, zelako baldintzak izan diran, gaurko Euskalerrriaren Askatasunezko egarrrian agertu gaitzezan.

Orregaitik, edesti onen autueta edo kondaira ez dot egingo, gu errudunak izan ba-giñan lez, lan guztia gure lepoetan artuta, barruko barnetik asi-ta knaporaiño garbitzen.

Europa'n gaur egin diran iker-lanakaz, edesti au autu edo edestuteko, dakigun Kromañon'en zabaltasun ta jakintzaren kanpo aldetik barrurantz asiko gara, menperatzaillak aitzakirik-gabe itzita, eurak-be arrazoitasunaren bearrezko lanean sartu daitezcan. Danok jakin-daigun, andik gaur egunerarte, zelango asmo-gogoak indarkerizko alegiñean izan diran errudunak, arrazoi-bako lokatz oneitan agertu gaitzezan.

ITZ-AURREA

JAINKOA'k bialduta, Mundu onetara jaioten garan guztiok..., jakin miña-gaz jaioten gara, gure aldetik bizitza azken baten, ontzat artu bear dan gauza dalako. Eta bizitzak aurrera egiteko aurkezten dauskuzan egin bearrak, jakintzazko antolamendu on-baten bearrean kokatzen gaituelako.

On eta txarrezko itzak aitatzen doguzenean baiña..., zeri buruz aitatzen doguz?

Beti! JAINKOA'k Mundu enetan ipinitako bereztasunezko legeari, danok bardiñ jaiota, danorentzat lege-bardiña dalako.

Gizartearen eskubideakaz borondate onean jokatu ezkeru, gure bizitza bakez eta berez zuzentasunezko bidetik joaten da.

Baiña, sasijainkotasunean edo menperatzailletasunezko elburuen bidetik joaten bada, dana da amurrua, egon-eziña eta gaurko gudu-sarrakzi ta urka-penak. Ekaitz-lege orreik, amilburu bateko larrialdean kokatzen gaitue.

Euskalerriko seme-alaba guziok, alegindu bear geintekoz, Euskalerriko edestia zelangoa dan jakiten, gure arrazoiaren EGIA'gaz eta EGIAN jokatu-ta, Europa'n menperatzailearen guzurrarentat, ez zalako egongo lekurik.

Orretarako baiña, danok EGIAZKO-NEURRI-BEREAN edo eta al dogun EKANDUZKO-ZIURTASUN AUNDIENEAN jokatu bear dogu.

Ez gaitezaz aztu!, oraindiño: "IZKUNTZ-NORTASUNEZKO-EUSKALERRI-AU!!" EUROPA ta MUNDU onetan OITURAZKO DEMOKRAZIA'ren ASKATASUNEAN IZARRA DALA".

EUROPA'n, KROMAÑON'en ASIERA ta ZABALKUNTZA: (idatz-olan)

Europa'ra Kromañon giza, gaur daukagun irudizko-itxuran, Madaleniense ta Aziliense arteko denbora inguruetan, K.a. oraiñ 20.000-15.000 urtetan Afrika'tik etorri zan eta bere zalkuntzan, egon ziran Neanderthal'ak ezereztu ziran. Europa'n Kromañon giza, bakarrik geratuta gure arbaso-lez (omosa-piens), gero Mundu'ra zabaldu zana (mapan argitu nundik sartu ziran: Ekialdetik? edo eta Erdi-ugarte onetik?) Dana dala betik-gora egin bear eben, izotza'ren urtzean. Eta Europa'n gaur, genetika'ren iker bidetik dakiguna: 100'etik 77'ko arloan bardiñak garela.

AFRIKA'KO EIALDEA ETA EUROPA'REN MENDEBAL TA EKI-ALDEAK ZELAKO JENDEKUNTZA'TAN GERATU ZAN BANANDUTA?

Mundu onen lenengo giza-bidearen jendekuntzazko (civilización) aisera,, Ekialde-urbil ta Ekialde-erdi inguruan sortzen da. Indo-ibai ta Nilo-ibaiaren bitartean.

Eta meartu ezker, Tigris eta Eufrates ibaiaren artean, (Mesopotamiaa'n) Turkia, Siria ta Irak'en lurralde batzuk osotzen dabezan inguruan azkortu ziran leenengo jendekuntzak K.a. 4.000-3.000 urte inguru.

EJIPTO, NILO-IBAI INGURUAN: Kamitak eta Semitak Suez'eko lurbesotik (istmo) sartuta, an egon ziran baltzak basamorturaino alboratu ebezan eta K.a. 4.000 urte inguru, politika-legez erregetzazko girza-bide sendo baten antolamenduta, K.a. 3.300'go urtetan Menes erregetzara ingo ebanean, Ejipto'ren goiko ta beladeko lurak alkartuta Faraoien jendekuntzari bideak zabaldu eutsoezan, ogeita-amar errege-leiñutan iraun ebana.

GREZIA: K.a. 2.800 urte, brontzazko denboran asi-ta, Elenika'ko erdiugar-tean Laterritutako-Uria'k ezarri ziranen artean, erri-jakintza asko sortu ta gaienduta, desagertu ziran. Garrantzidunak, Kreta ugartean eta geroago 1.700 urte inguru, Mizenas'eko jendekuntzatik sortu ziranak.

Asieran euki eben jakintza baiña, ez zan izan eurengeatik sortutako, Asia ta Ejipto'ko jakituriaren alkartasunetik sortu zana baiño.

ASIA-TXIA edo ANATOLIA: Antziñako denboretatik izan zan jendekuntzaren gurutzaz-bidea: K.a. 2.000 ta 1.200 urte artean, Ititen kaizertza gaiendu zan.

Geroago: **URARTU (IBAI edo UR-ARTEAN?)**, Frijia, Lidia eta beste erri-ño batzuk agertu ziran, euren arteko giza-bidean oso ezberdiñak ziranak.

Griego'ak, Ejeo itsas-bazterretatik laterrituta, garrantzizko Uriak sortu ebezan: Egeso, Mileto, Klazomene, Fozea, Esmirna, Pergamo ta abar. K.a. 546'an Ziro agertuta, Persen nausitasunean menperatu ebana eta ortik aurrera, odol-zale baten edesti ostean, Otomano'ren eskutik Turkia'n biurtuko zana.

EUROPA'REN MENDEBALEAN EUSKALDUNAK:

Kromañon edo Euskalerrriaren zabalkuntza Keltiarrak izan orduko, Aña-mendiak zilbor edo erdi-gune lez kokatuta, Europa'ko lur guztian zabaldu zirala, bildur barik esan geinke.

Orduko denboran, nai Eliakdean eta Europa'ren Mendebal-Ekialdean danak!! Euskaldun edo Kromañoiak (omo-sapiens) bakarrik izan ziralako.

Orregaitik, Afrika'tik asi eta Europa ta Asia'n, ainbeste Euskera'ren leenengo itz-astarnak toki guztietan.

Orañ, Euskerazko lurak-lez edo Euskal-jendekuntzazko asieratik gizabide lez: Iparraldeko Ekialdetik Italia, Suiza eta Aleman'akaz mugatuta (Aleman'aren izkuntzak, Euskal berba-asko daukaz bere itz-kopuruko zabalean, izatasunezko tankeran (forma, traza) bardiñak diranak). Mendebaletik Itsas-Atlantiko'ak eta Ego-aldetik Afrika'k mugatuta geratu zan. Orduan, Britania'tik asi-ta Kadiz'erañ, Mendebaletik Atlantiko eta Eki-aldetik Italia, Suiza eta Alemania'k mugatzen daben goitik-berako lur zerrenda orreitan.

NOZ AGERTU ZIRAN KELTIARRAK?

K.a. 2.000 urte inguru, Alemania erdi-gune lez artuta Europa'ko Ekialde guztian euren leiñuzko auzoetan laterrituta sortu ziran.

EUROPA'N ZELAKO MOGIMENDUAK ASTEN DIRA ORTIK AURRERA?:

Keltiarren lenengo aldakuntzak, 1.800-1.600 urte inguruetan, Britania'ko ugarteetara egin eben lenengo erri alda'kaz asi zan.

1.200-800 urte bitartean Galia edo Frantzia'ren Britania'ko lurraldeetara, Loira-ibai gaiñetik eta Britania'ren bitartean Franko'ak kokatuta.

K.a. 900-500 urte birtatean, burdiñezko (Ekialdetik ibilita eta Itita'ren jendekuntzatik artuta, itzulkeran, eurak ekarri eben burdiñaren jendekuntza) asieran, Hallstatt deitzen jakonari eta Alemania'ren egoa-aldean Renania'ko lurraldeetan kokatuta egon ziranean, Keltiar giza Europa'ren Sarkaldetik zabaltzeko gertatzen asi zan. Eta VI-l'n Mende artean, Tene deritxon goimaillazko Keltiar-jendekuntzai, egin eben zabalkuntza ori Europa'ko lurralde guztietara.

Britano'ak Inglaterrara joan-da, Goibeloak bota ebezan.

Akitania'tik Iberia'ra aldatu ziran, Kelti-Iberia'ko erri-gizartea sortuta.

Baiña... nortzuk izan Ibero orreik? Ez ziran izan Kromañoi edo Euskaldunak? Azken baten danak Euskal-erpekoak, nai batzuk Euskalerrriaren erdigunetik urrunduta, beste era bateko eritxi baten oituratukoak.

Argi dago, Euskeraren zilbor'etik urrundu ziranean, batera ikasitako eta oituratutako ekandutik-be urrundu egin edo Mundu au adiezterakoan atzean geratu zirala, Euskalerrri-lez, bere gizarte guztien alegiñean leku baten kokatuta, bertan egin ebelako bere jendekuntz-ori, erri-aldan iñor menperatzen ibili barik.

Keltiarrak indartsuak izan'arren eta euren azturan nai-ta asko ikusikoak izan, orduko mendekariaren denboretan ez eben garrantzi aundirik euki.

Jendekuntzazko jakiturian be-mailakoak izan... edo eta neurri aundi baten askatasunezkoak izan ziralako, euren oldozmeneko asmakizunetan, ez ziran eltzen besteak morroitasunera menperatzen. Eta orduko denboratan, zalan-tza orreitan kokatuta egon ezker, erromatarren antzera, mendekarietan azkartasunezkoak diranakaitik bultzatuta, ia aienatu ziran Europa guztian, berezko erriarteetan.

EUSKALERRIA EDO EUSKEREA, ZELAKO LURRALDEETAN GERATU ZAN KELTI-IBERIAK ONDOREN?

Keltiarrak (Franko'en leiñuak) Loira-ibai'tik Britania'ko lurraldeetan kokatu ziranetik, Iparraldean asi-ta Loira-ibai'tik bera, erdi-ugarte onen erdirarte inguru, Gaztela zaarra ta Aragoi'en lurraldeak mugatzen ebana, Galizia ezin ezik eta Eki-aldetik Italia, Suiza eta Alemania'gaz mugatuta geratu zan.

Erdi-ugarte oneitan, baleiteke berago-be izatea, adibidez: Guadalajara'ren izen zaara ARRIAKA izan zan eta keltiberiarrak, Guadalajara, Soria, Teruel, Toledo, Salduiba (Zaragoza), Kastellon, Balentzia, Lusitania'ko Ego-aldean, Betika'ko Iparraldean, Sebilla eta Kordoba'n kokatuta geratu ziralako.

Eta Euskeraz mintzatzen ba-ziran be, Euskerea'ri, ortik aurrera bideratu jakon bigarren murriztasuna.

MUNDU ESAGUN ONEITAN, NOZ ETA NUDIK ASTEN DIRA MENPERATZAILLETASUNEZKO OITUR-ZIKIÑEZKO MUGI-ALDI ORREIK?

Mundu onetan ezagutzen ziran jendekuntzak eta lurak batzangotzeko asmoak, baleiteke ariñagokoak izan, Asiria'n Tigris ibai-arru edo sakanean (cuenca del rio), Ninibe uri-nagusi lez euki ebana, orain 4.500 urtetik asi-ta onantza izatea, I Sargon'ek orain 4.025-4.010 urte inguruetan menperatu ebana.

Dana dala, ortik asi zan menperatzailetasunezko jendekuntz zikin ori.

Baiña, Persen errege Ziro (K.a. 560-529) aundiak asi ta I Dario (K.a. 521-486) ta I'go Jerjes'ek (519-465) izan ziran Mundu onen eta orduko Europa'ren jendekuntza guztiak morroitasunean batzangotu gure ebenak. Eta jendekuntz (civilizaciones) aundi bien arteko alkar-aurkeztzea (confrontación) sortu zan.

Orduko Persak eta Griego'en jendekuntzak ekanduzko oituran, bata: "Menperatzailetasunaren gogoko oso-osoa izan zalako". Eta bestea: "Azturazko giza-bidean ekanduzko mailla aundira elduta... Askasunezko Demokrasi aundi baten sinismeneko izan zalako", begiz-begiko aurkakoak (diametralmente opuestos) izan ziran.

Eta Greziatarren Demokrazia'ri ezker, or!! geratu ziran, fazizta'k leenengo aldiz Europa menperatzeko euki een asmakuntzak, Medikas'eko gudu-ospe-suetan.

Baiña, orko bitarteetan, 753'an ain zuzan, Etruskoa'k Italia'ko lurraldeetan Arno ta Tiber-ibai bitartean kokatuta egon ziranak, Erromatarrek Espartar-gudu antolamenduan sortu eben eta ortik asten dira Europa'n menperatzailetasunezko larri-aldiak barrizuta.

Eta zentzuz ondo bideratuta egon ziralakoan euren ustez, emen asmatu ziran benetan, gaur dagozan zorigaitzeko Batzangotasun gogo orreik, Mundu'ko erri-gizarte guztiak, antolamendu barri onen mendean ondo zuzenduta egon gaitezan.

Gudu-antolamendu ondoren, Latiña be sortu eben, norkeri orreitan bizi gaitezan. Baiña ikutu eben guztia, nai: "Erri-gizartearen aberkuntzan eta izkuntzetan" Europa guztia, milla zati-geiagotan banandu eben (Alemania, Frantzia ta erdi-ugarte onetan, izkuntza ta erri-maillan sortu zan antzera).

Kristatu erlijio guztiz ederra-be sortu zan, baiña dana alperrik, norkerizko eritzi-zikin orren mendean geratu dalako, katolikotasunezko alderdikeriagaz.

Edestian zear, zuzentasunaren eritizko erabagiak artu diralako, zentzuzko arrazoiaren zuzentasunean beti, Lupeztuta agertu ziran". Eta Europa ta

Munduan menperatzailetasunezko ari ori ez dalako ebagi, gaurko jendekuntzari, orregaitik agertzen jakoz Lupetzezko anak, Munduan eta Europa'ren berezko errietan oraindiño, konpondu barik dagozenak.

GODOA'k: Artu eben Erromatarren ordezkotza, Europa kaizargo orreitan sendotzeko. Baiña oneik aldebatetik, ez eben euki indarrrik eta bestetik, Mauritarrek jendekuntz aundia euki ebenak eta indar askorekin etorri ziralako, nai-ta iru-mendeko aundikerian ibili, denbora guztian "ET DOMUIT BASKONES" esan bearrean egon ziralako, ez eben denborarik ezertarako euki, menperatzailetasunezko ari ori Pelayo'k artuta Asturias'etik ostera asi dagian.

EUSKALERRIA ZELAN ETA ZELANGO AUKERAKIN AGERTU ZAN URTE-BITARTE ORREITAN?

Europa'ri agertu jakon egoera larri orregaz, Mauritarren aurka joan bear izan ebalako, antolamendu barri baten billa joan bear izan eban eta euskalerririak aukera ori ez eban galdu.

Edesti au adierazteeran argi geratzen dana. Grezia ta Euskalerrria-lez, jendekuntzan askatasunezko-demokraziaren ulermen aundi batera eldu zirana, ez zirala iñor menperatzen joan eta eraso-aldiak indar aundikoak izanda, beti joan giñela lurralde ta izkuntzan gitxiagotzen.

Grezia'k, Persen eraso-aldiak ezerezean itzi ba-ebazan-be, ez eban aukerarik euki erromatarrena geratzeko eta utsun ortatik agertu jakon Euskalerrriari, Europa'n geratzen zan azkeneko jendekuntz (civilización) Demokratikoa babestea.

JAINKOA'ren LEGEA aipatuta, menperatzaile oneik ez dirala konturatzen edo ez dabela ulertzen JAINKOA'ren Berezko-Legeak zer diran esango neuke.

Konuratu ba-ziran, gagozan denboretan jakin bear leuki-elako: "Bereztasunaren aurkako asmakizun orreik aurrera eroanda-be, beste Nortasunezko izakera bateri bideak zabaltzen jakozela" Nortasunezko arazo bardiñ baten aurrean kokatuta.

Baiña beti!! Arbasoak euren milla asko urteetan zentzuzko azturari, bizitzonari emon eutsen izkeraren bidez (perdiendo la explicación que le dieron a la vida a través de los crecimientos idiomáticos) xeetasunezko adirazgarritasunak galduta.

Gaurko jendekuntzarentzak utsegite galanta izango zana, asierako denboretara atzeratutko euskuezanak, Berezko Lege-gabe ezin dalako iñundikiñora aurrerabideko pausorik emon.

Bai! zelan erromatarren gudu-indarragaitik ezereztu egin zan Griego'en Demokrazi arrigarria, nai-ta eurak izan zati baten katolikoetasunagaz batera, Grezia'ko jendekuntzaren bialgailluak.

Bide-barri orreik beti baiña!! nai-ta nai-ez BEREN NORTASUNEZKO LEGE bardiñera joan bear diranak dira, Mundu oneitan Nortasunaren ANTZEZLARITZATIK-kanpo gurentzat ez dagolako aukerarik, danok bardiñ jaiota Antzezlariaren arduran bardiñak garelako eta Nortasunik gabe, ez litzakelako antzezkirik egongo. Mundu onen antzerkia, betiko lege bardiñekaz antolatuta dagoelako.

**Atutxa'tar Paul
Zornotzan 2007'an Zemendia'ren 6'an.**

EUSKALERRIAREN ASKATASUNA'REN EDESTIA (II)

AURKEZPENA:

Leenengo itzaldian, JAINKOA'ren BEREZKO LEGE'ak aipatuta amaitu gendun eta menperatzaille oneik ez zirala konturatzen edo ez ebela ulertzen, zer diran JAINKOA'ren BEREZKO LEGE'ak.

Orregaitik, Euskalerrriaren edestia xeetasunean adierazpenduta, ari orren jarraipenean argitutko doguz, Europa'ko leen Demokraziaren astarnak galdu daitezana, Euskalerrriagaz egin diran astokeriak argitzeko. Bai egiten dabizenak be.

MUNDU EDO ORDUKO EUROPA, LATERRITASUNAREN ARLOAN ZELAN EGON ZAN ANTOLATUTA? ETA ORDUKO EUSKALDUNAK... ERRI BATEKO SENDIMENDUAN ALKARTZEN ZIRAN?

Oruduko Mundu ezagun guzti oneitan, aberkuntzaren burutapenik (concepto) ez zalako egon, euren lurralde batzarrakaz, leiñuak bakar-legeko auzotasunean, anfikioni (confederación de las antiguas ciudades Griegas) antzeko baten laterritasun antolamenduan kokatuta egon ziran.

Zer gura-nai dau esan egokitasun orrek? Izkuntz batekoak izanda, bakoitzaren Nortasunagaitik nai euskalki antzekoetan zabaldua egon, sinis eta oitura batekoak izanda..., sendimenduzko arremanik ez ebela eukingo?

Euskalerrrian ez ziran babestuko ba...!! Nai Akitaina osoan Nafarerrnua-gaz, Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban bear izan eben orduan? Euren aztura bidean, ain jendekuntzazko garaipen eder orreik lortu ba-zituen?

Baiña gero ikusiko dogun lez, bizitz oneitan, ordezkartzaren zentzuzko ardua demokratiko orreik, ain sendo oiñarrituta eta auzotasunaren laterritasun antolamenduzko egokitasunean kokatuta egon. Batzangotasun zaleentzat edo menperatzaille asmakuntzazkorentzat, denbora baiño besterik ez eben bearrik, euren guzur naaslari ta bakantzaille-sakratuaren ziri bidetik, gure artean siñis-tezin okerkuntzazko alderdikeri ta maltzurtasunezko ondorio ganorabakoetan ezarri edo kokatu gaitezana, euren mendeko garaipenak lortzeko.

Eta jarkera orreitan gagoz gaur be.

GODO'AK:

Orregaitik, Godo'etatik asi-ta artu bear dogu leen menperatzalleen asma-kizunezko ari ori, Mundu, Europa eta batez-be, Euskalerrriaren Askatasunezko Demokrazia, zelan joan dan murrizten gaurko egunerarte ikusi daigun eta gaur-be zelango naaztetasunekin dabizen alegintzen, Demokrazizko aztar-nak galdu daitezana, euren sasijaintasunean bizitzeko.

Zeren: "Izadi oneitan... euren alabearragaitik?" (Por su sino o destino en lo Universal?). "Danon alanbearra (sino, destino), Mundu onek daukazan berezko legearen ardurak ordezkatzeko diranean lortzen da". Ez!! asmakerizko ameskeriekin".

II'n Alariko'gaz (484-507) asiko gara, zelan 506'an, Romana-Bisigotorun legearen laburpena (brebiario de Anniano, o código de la lex Romana Visigotorum) argitaratu eban Mendebaleko bisigodo guztientzat.

Amalariko'k (511-531) bere erregetan, 531'ren Orrila'n Toledo'ko II'n Eleiz-Batzar nagusia bete eban.

Justiniano'k (483-565), 527-565'ko bitartean, 553'an ain zuzen Konstantinopla'ko II'n Eleiz-Batzar Nagusia Bijilio Aita-Santuagaz batera bete ebazan eta Mendebal eta Ekialdeko kaizartza eskuratu ba-eben-be, bere bizi deno-bra be ez eben iraun. baiña betiko lortu eben garaipena, erromatarren legeak bildumatutea zan, gaurko menperatzailezko legeak be, bere oiñarrien gainean eraikita dagozelako.

Leobijildo Arrianoa (568-586), bere seme Ermenejildo il ebanekin izan zan konturatu zana, Konstantino'k 325'an Nizea'ko Eleiz-Batzar nagusian egin eban antzera, katolikotasunezko erlijiorik-gabe, gatz zala euren asmakuntzak bideratzea eta bere seme I Rekaredo limurtu edo eskuratu eban aldakuntza ori egin dagian.

Rekaredo'k 587'an Arrianismoa alboratuta, 589'an Toledo'ko III'n Eleiz-Batzar Nagusia bere agindupean batu eban eta ortxe emoten jako osterabe Mundu au batzangotzeko errege ta katolikotasunezko ekandu bakarrean, Etrusko ta ermoatarrak euki ebezan leen asmakuntzak beteteko.

Iruña'ko gotzaiña-be birriten aipatzenda Toledo'ko batzar orreitan eta leenengoa, emen izan zan.

Oinkada aundi bat emonda, Ejika'ren (687-701) erregetzara eltzen gara, onen agidupean XV-n, XVI-n eta XVII-n Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziralako.

Bitiza'ren (701-709) ostean, Rodrigo jauna izan zan urrengo erregue, Bitiza'ren seme Akila'ri, bera geiago izango zalakoan edo erregetza lapurtuta aditsu (nobles) batzuen laguntzarekin, bere seme ta Bitiza'ren semeakaz alkartuta, anai-arteko guda sortu ebala, Mauritarren sarrera erreztuta, diño batzuk.

Edestiko kondairak baiña: "Erregeak, Zeuta'ko gobernari edo guda-jaur-lari Julian kondearen alaba Florinda (La Cava) bortxatu egin ebalako, onek gaztelua Mauritarren eskuetan xixi ebala, gero Bitiza'ren semeekin batera Mauritarrai lagunduta erdi-ugarte oneitan sartu daitezana.

Rodrigo jaunaren godo-gudalozteak, 711'n Uztailla'ren 19'an Tarik'en Mauritarrek Guadalete'n ezereztu ebezana.

Gaurko edestilari batzuk esaten dabe, Barbate'ko ibai inguruan egin zala borroka ori eta kondairak Guadalete'ko ibai inguruan.

Dana dala, Kadiz'eko lurraldean dagoz biak, leenengoa auntz'en mendietatik jaio eta beren urak Atlant-itsasora botaten dabezanak eta bigarrena Muga'ko-Jerez'en (Jerez de la Frontera) ondotik joaten dana eta beren urak Kadiz'eko ur-golkoan botaten dauzana.

Godok, ortik aurrera aienatu ziran, baiña ez ziran aienatu, Mundu au jaurkin eta erlijio baten batzangotzeko, Etruskoak Griegoakaz batera, Erromatarrek eraikitzeo artu ziran erabagiak.

Lege-bilduma orreik, Konstantino (325) ta Rekaredo (589) Nizea ta Toledo'tik bideratuta, 711'n Pelayo jaun gogoak Asturias'en, Erroma-Godo eta Katolikotasunezko sasi-legedi "REX GRATIA DEI" guzti orreikaz kokatu zala-

ko eta mauritarrai sasi-legedi "REX GRATIA DEI" guzti orreikaz kokatu zalako eta mauritarrai Kobadonga'ko guda irabazita, menperatzailetasunezko kaizer-tza orregaz jabetuta 718'ko urtetik aurrera, jarraitasunean ipini ebazalako.

Pelayo 737'an il zan eta urrengo errege, bere suin I Alfonso katolikua izanda, or! asten da osterabe menperatzaile ari ori indarra artzen.

Frantzia eta Espaina'k ortik aurrera, euki ebezan aldiko errege, eleiztarkatolikuaren aolku-aginduan bideratuta, ez eben iñungo errukirik euki, JAUNGOIKUA'ren Bereztasunezko-Legea'ren aurka joanda be, berezko eta sinismen aundiko Kristau-Erri zintzoak sarraskitzen, nai-ta erri-iltzailleak (genocidas) izanda be.

Kristautasunaren ekandua eta katolikotasunarena..., nondik nora ezkondu leikez?

Gure ARIMA'k Mundu onetara, ez dira gizatzen MORROI izateko, NOR izateko baizik. Eta egunen baten danok batzangotzen ba-gara, danon borondatezko sinistek alan eskatzen daualako izango da.

EUSKALERRIA'REN AUKERA, ERREGE-JAUNTZAN ANTOLATZEKO:

Euskalerrria gure gaurko edestian sartu zanean, Mauritarrak artean dirala eta denbora areek alan eskatzen ebalako, antolamendu-on baten beartasunean agertu gintzazan.

Gure erregetza sortu orduko baiña, Erroma'tar Kaizar eta katolikotasun sakratu baldintzatan antolatuta egon ziran iru erregetza, gero kaizertzak izango ziranak euki genduzan aurretik:

Europa'ren Mendebaleko Iparaldean, Klodobeo Franko'ak (481-511) V'n gizaldian Merobinjio erreg-leiñua sortuta, Karlomagno'ren (742-814) erregetzara 768'an eltzen gara.

800'garren urtean III Leon Aita-Santua'k deituta, Erroma'ra joan zan eta bertan, Iparaldeko itsasotik (Mar del Norte) Garellano ta Ebroraiño eta Mendebaleko Atlant-Itsasotik Ekialdearen Boemia'rañoko Erromatar Kaisal-Erri Sakratua'ren Inperator edo Augusto-Kaisar-Jaun Erroma'ko San Pedro'ren Eleizan koroatu ebana.

Eta amen emoten jako ostera asiera edo kaizartzazko lengo ariari barriro oratuta Erroma'tar Kaisal-Erriaren inperatore edo kaizar agintari izandatuta.

Euskaldunak..., erromatar kaisal-erri orrek esaten dauan lez, Karlomagno'ren menpean egon giñan? III Leon Aita-Santu ta Karlomagno'ren irudimeanean bai, baiña egia non? Baleiteke Kristautasunaren zabalkuntza katolikotasun alderditik finkatu edo gogortasuna babesteko izatea. Baiña..., zergaitik naspildu gudu-indarrak eta JAINKOAN'gan euki bear doguzan sinismenak? Argi dago Erritarren gaiñetik egin ziralda asmakuntza guzti orreik.

Ekialdeko Alemanian, I Oton aundia (912-973), erregearen aukira 936'an igaon ebana eta 962'an XII'n Juan Aita-Santua'k: Europa'ren erdi-gune, Italia'ko lurralde bi eta Frantzia'ren Ekialdeko lurraldearen Erroma'tar Kaisal-Erri Sakratua'ren inperatore edo kaizar-jaun izendatu ebana eta gero berak 963'an XII'n Juan Aita-Santua bere jarlekutik kenduta VIII'n Leon Aita-Santua ezarri ebana.

Eta erdi-ugarte onen Ipar-Mendebaleko Asturias'en Pelayo'k 718'an sortu eben erregetzagaz.

Onen gora-beran, batzuk esaten dabe, Rodrigo jauna'ren bir-seme edo illobasoa zala (nieto), bestek, Fabila Kantabria'ko dukea'ren semea.

Dana-dala, 718'an Pelayo'k, kaizartzaren asmakuntzak eskuratzeko asi zan eta onen ondorengoa bere suiñ I Alfonso (693-757) katolikoa 739'ko urtetik aurrera izan zan bultzatu ebena.

882'an III Alfonso Magno (838-912) Asturias eta Leon'eko erregeak, beren lurraldeak Mauritzarren eskuetatik berrezkuratuta eta erregetzaren mugak Duero ibai'era ostera eroan ebezan.

Au, Eskaldun bategaz ezkondu zan (Balpuesta'koa?) eta bere kronikan, I Alfonso'ren aldian, Bizkai aitatzen dau lenengoz eta bere erreinukoa dala diño. Bai...? Orduan..., zer ziran gure Gernika'ko batzarrak?

EUSKALERRIA'REN ERREGE-JAUNTZA'REN SORTZEA:

Gure Euskalerriko Batzar-Nagusiak, denbora orreik baiño milla-urte askotatik ariñago, euren Berezko-Legean antolatuta (JAINKOA ta LEGEZARRAK) etorten ziran Batzar-Demokratikoak izan ziran. Baiña, erlijioz ta jaurkintzan Europa'ren ezarpena ikusita, beartuta agertu ziran beste aukerazko antolakuntza bat sortzea, Europa'ren erri-artearen erri-lez bizitzeko eta errege-jauntza'ren antolamenduan ezartzea erabagi zan.

Eta nai-ta, errege-jaun antolamendu ori, beti! Batzar-Nagusia'ren agindupean ezarri: "Griego'en jakintzan, Erroma'tar Kaizar-Legedian eta Kristau-Katoliko Sakratuaren" antolamenduzko baldintzatan ezari bear genduzan nai-ta nai-ez gure antolamendu barri orreik.

Zelan ezkondu baiña: "Griego'en jakintza, Euskalerraren berezkotasunezko oitura ta Kristautasunaren Demokraziak..., Erroma'tar Kaizar-Katoliko Sakratua'ren menperatzaille legediakaz?"

Gu, JAINKOA'ren Berezko-Lege demokratikoetan betiko-lez iraun bear dogu.

Leen, betiko ta berezko lege orreitan jarraituta, Mundu'an egin bear diran ekintza-demokratikoak, giza eta erri-gizartearen eskubideen bardintasunezko lege-bidetik eroan bear diralako (Derechos Universales Humanos).

Bigarren: "Bide-ori baztertu egiten badogu, Mundu oneri Euskaldunak, milla-urte askotan azturazko bizi-jakintzan emon geuntson ulermen aundian argitasunezko adierazpenak, galtzen diralako eta beragaz, gure maitasunezko Euskalerrri onen IZATASUNA.

Eta irugarre: menperatzaille-asmakizunezkoak diranak, berrezkuratu berezko zuzen-bideak, danon baimenagaz alkartu gaitezcan egitarau (proyecto comun) inguru baten, berezko NORTASUNIK GALDU GABE.

Mundo oneitan, borroka orreitan gagoz gaur, JAINKO'ren LEGEA'k gure ekintzak, mugatzen asita dagozelako eta aurrera egin ezkeru "odei-ekaitzezko laiño-baltzak aurretik agertzen dabizelako".

ZELAKO BALDINTZATAN SORTU GENDUZAN ANTOLAMENDU BARRI ORREIK?

Labur esanda, Jaun barria aukeratzen zanean, Batzar-Nagusiak edo erriak, iru gauzatarako artzen eban: a) "Gudal-buru izateko"; b) "Zuzenbidearen buru-nagusia izateko"; d) eta "Bizkai'ko ondore aundiko lur zabalak zaindu dagizan".

Eta Jauna, ain zabaleko almenakaz jantzi ba-eben-be, kontu aundian eukinda, berea ez dala ezer, daukan guztia Bizkaitarrak emonda dalako, egin

bear eben antolarazia (arbitraje) ondo bete edo eta itzalgarritasunean (repe-
tabilidad) ezarri daiten.

Jauna'ren aldetik, baldintz oneikaz beartuta geratzen zan: 1'go) "Bera ez
zala iñor lurraren Foru Aldatzeko, batzar nagusi baten eta Bizkai'tar guztien
baimenarekin ez bazan izante". 2'gn) "Bizkai'ko aitor- seme baten oiñarrizko
ondasunak sekula ezin dirala kendu, nai-ta gaiztakeri aundiak eginekoa
izan". 3'gn) "Ez eskatu eta ez kendu iñungo zergarik, fogorarenak (etxe-bizi-
tzaren zergak?) baiño". 4'gn) "Ez irasi edo sortu Billa'rik, Bizkaitar batzartuen
baimenik gabe". 5'gn) "Bizkaitar guztien bizitzak, lurak, etxeak eta ondasu-
nak babestu, edozein jaun edo erregak, erria mindu edo naigabetu gure
dabenezan". 6'gn) "Jauna'k, beti babestuko dauz gure lur oneitan daoan
legeak, askatasunak eta oitura onak".

Baiña berak, beste baten jaun-erregaren aurka joateko, indarraren lagun-
tza bear ebenean eta nai-ta aurretik berak ordaindu bear, berari laguntzen
joaten ziranai! Bizkaitarrak, beartuta geratu ziran laguntza orreik egiteko.

GURE EUSKALERRIA'REN ASKATASUNERAKO ZELANGO ARAZOAK SORTU ZIRAN JAUN-ERREGAK AUKERATU GENDUZENETIK?

Jabetasunezko edesti onen azalkuntzazko adierazpenean, lenengo ikus-
tzen doguna: "Gure arbasoen gaiak euren Batzar-Nagusietan, Demokraziaren
neurri aundiko arduratan ezartzen zirala, erri-gizartearen eskubideak lotsaz-
ko antolakuntzan zuzendu daitezcan".

NAFARROA'N:

Euskalerrri onen zilbor edo erdi-toki-lez, beti izanda Euskaldunen babesle-
kurik ederrena, gaurko edestiaren aurretik Auñamendietatik zabaldua, ister-
begi edo etsaiaren aurk beti euki gendulako mendien legorpea.

Baiña gaurko edestian sartu ginzanetik, giza'ren erreztasunak soiltzen
(simplificar) joanda, bearrezkoa agertu jakun oraintsuko antolakuntza barri
baten kokatzea.

Aukera orreik VIII-IX'n gizaldi bitartetan agertu jakun, 778'an Karlo
Magno'ren gudalozteak, bere zaldun bioztoi (resuelto, valiente) Roland aipa-
garrien agindutara, Zalduba (Zaragoza) Mauritar Soliman ibn-al-Arabi'ren
menpetasunetik askatzera joanda eta eziñean Iruña'tik etxerantza aldatu
zanean, Napar-Uria erraustu ebenean lenengoz.

778'ko Dagonilla'ren (Agosto) 15'ean Karlo-Magno'ren gudaloztea Auña-
mendiak aldatzen egon ziranean, Euskaldunak ostonduta, Orreaga'n itxaron
eutsoen eta ikaragarrizko zarraskintza egin eben gudalozte orreitan, Roland
bera be il-da.

Eta 814'an bigarren, Karlo Magno il ostean, bere seme Ludobiko Pio'k
824'an ostera bialtzen dabzelako beren gudalozteak Nafartarren aurka.
Euskaldunak ezereztu ebazanak.

Emen, 714'an Kalifa'ren zerbitzura aldatu zan Akitania'ko kasio kodea kontua
artu bear dogu, ortik aurrera Euskal sendi onen izen barria Banu-Oasi'ren ize-
nagaz ezagutu zalako eta euren laguntzagaz 824'an, Nafarroa'ko Jimenez ta
Arista'tar Iñigo lenengo errege izendatu zalako, 852'rarte iraun ebana, il za arte.

Iruña'ko II'n Garzea'tar Iñigez 870-882 urte bitartean errege izan zanaren Ximena alabea, III'n Alfonso Aundia (Magno, 838-812) Asturias eta Leon'eko erregeagaz ezkondu zalako (babesagaitik?), Banu Qasi'ren senditik urrundu-ta, eurengana urbidu zan, ortik beste ziri sakon-bat sartuta Nafar-erregetzazko Nortasunaren osasunerako. (Kontuan artu bear dogu, erdi-ugarte onen Iparralde guztian laterritutako erri-gizarteak, Euskera'ren senetik berba egiten ebela, naita izkuntzan naastuten asi).

Orregaitik ikusiko dogu, zelako aukeran sortu gendu gure Nafartar erregetza.

Alde batetik: "800'n urtean III'n Leon Aita-Santua'k, Karlo Magno'ri Gabon egunerako Erroma'ko San Pedro Eleizara deituta, Mendebaleko Erroma'tar Kaizar Sakratuaren Augusto-Kaizar Jauna koroatu eban, ortik asiera emonda osterabe, zoritzarreko menpekotasunaren asmakuntza orrerri".

Beste aldetik: Orduko errege'en nagusitasunaren asmo bidez... edo eta pakearen naikundeak babestearren (Baleikite asmo biak beartuak izatea, Nafarroa'ko erregetzan behintzat) "Erregeen artean ezkontzen asi ziran". Adibidez eta leenengo erregetzatik asi-ta ulerpide batzuk aurkeztuz: "II'n Gartzia Iñigez 870-882'ko urtetan errege izan zanaren Ximena alabea, Asturias-Leon'go errege III'n Alfonso'rekin ezkondu bear eben eta bese alaba-bat, izezez Oneka deitzen zana Aragoi'ko Aznar Galindo'rekin.

Era berean, Mauritarrak Begi-bakarra ta kristauak Monakoa deitzen eutsoen I Fortum 882-905'n urte birtatean errege izango zanaren alaba Oneka, Abd Alah mauritar'ekin.

II'n Santxo Abarka 970-994'ko urte bitartean errege izango zanak, Mauritarrak ezin irabazi eta alaba bat Almanzor'ekin ezkondu eban, bai bera be bigarrenez Urraka Fernandez'ekin, Fernan Gonzalez Gaztela'ko kondearen alabea zanagaz bakearen truke.

Bere seme II'n Gartzia Santxez'ek 994-999 urte bitartean errege izango zana eta Dardarti edo Ikaratia derritxon'ak, alaba Asturias-Leon'go V'n Alfonso'gaz (994-1.027) ezkondu eban".

Dana dala, zelan ezkondu... menperatzailetasunezko feudo'an antolatuta egon ziran Franko ta Asturias-Leon'eko erregetzak... kaizar astuntasunezko izen orreik emoten eutson punpeziagaz (solemnidad)..., Foru edo Lege-Zarraren ardurazko ordezkarietan eta askatasunezko demokrazian oituratuta sortu zan Euskal-Nafar erregetzarekin? Ba..., antzerki edo eta gertakizunezko lazgarri orreitar irango dau Nafartar-erregetzaren edestia 1.512'an Fernando katolikuak Nafar-erregetzaren Ego-aldea menpetu arte eta geroago gaurko egunerarte.

Europa'n, berez askatasunaren oiturazkoak ziran erregetzak eta Nafarroa'ko erreñua batez be, etsai asko euki ebezan, orduko denboratik asi-ta, berezko Erri-gizarteari ortik aurrera iñoz!! ez dausielako aukerarik emon, berezitasunezko jarraipenean itzarmen bidetik batzangotu gaitezana.

Bigarren: "Erregeen artean, ekanduzko izatasun arloetan desberdintza aundiak egon zirala", adibidez: "Alemania'ko gortearren eragipeneko irakaskintzatik etorri ziran Austriarrak I Karlos'etik asi-ta, danak, eurakaz itzarmendu ziran antolamenduzko baldintzak, lotsa ta ardura aundiz zaindu zirala". Nai eta I Karlos'ek, beren aolkularien esanari: "Nafarroa'ko erregeak osterabe ezarri dagiazala euren erregetzazko aukietan" uts egin. Gaur-be, laterri bi orrean artean, desberdintza ori (Alemania-España) nabarian (manifiestamente-visiblemente) agertzen dana da (landers).

Zizneros, Aleman aolkularien etsaia izan zana eta Gaztela'ko gortetik I Karlos'en aolkulari nagusi-lez, Godo'en aritik etorten zan batzangotasunaren

asmakuntzazko Erromatar Kaizar-Katoliko-Sakratu orren zaintzalea izan zan eta bere alde edo beragaitik ondo irakatsita egon ziran, adibidez Aragoi'en: Alfonso (Fernando katolikuaaren sasi seme) Zaldua'ko gongotzain edo artxapezpikuak I Karlos'eri esaten eutsolako: "Nafarroa'ko jabetzari eutsi dagoila, euren laterriaren babeserako, bere zainpean, Auñamendiaren igarobide guztien giltzak eukazalako".

Eta 1.518'ko urtean, Gaztela'ren Balladolid'eko gorteak esan eutsonakaz: "Nafarroa'ko erregetza menpean euki dagiala, nai-ta bera zaintzeko, gure gizaki edo pertsonak eta etxaldeak ipini bear ba-dira, ipiniko doguzela-ta". Erregetza ori, gure erregetzaren giltz-nagusia dalako'en aitzakiagaz.

Zizneros berak!! esaten eutsolako: "Erreiñu ura, berak balio baiño geiago kosta izan jaku eta gutxi gaitik ezin da galzorian jarri, ain sariko gauza ori. Zure Espaina'ren erreiñuentzako, atea izan balitz bezala, bideak zabaldu ta zarratu egiten dauana dalako".

Ez alderantziz Frantzia'ko gortean eragipeneko ikaskintzatik etorri ziran Borboi'ak, oneik Franko'en erroma'tar kaisar-sakratuaren iritzekoak oso-osoan izanda, indar bidez menperatzailetasunezko-batzangotasunaren eritziokoak ziralako. Eta txeberazko sare-arte, orreitan, gure Nafar eta Frantzia'ko errege XIII'n Borbon'tar Luis jausita, Biana'ko printzea izateari (Nafarroa'ko errege izateko bear-bearrezkoa izan zana) arbuiatu (menospreciar-despreciar) edo yaregin (renunciar) eutson.

Irugarrena: "Jaun-errege'en ezkontzak euren artean asi ziranetik, euren aolkularitza osoa erromatar kaizar-sakratuaren eleiztarren eskuetan egonda eta Eleiza'ren printze-aulkiak euren artean bananduta euki. Euskalerrientzat zoritzarrekoak biurtu ziran jaun-erregeakaz euki genduzan antolaritzazko itxarmenak, euren gudarako eskubideakaz (nai-ta jaun-erregeak euren gudarako diruak aurretik ordaindu bear) eta azkoren antolaraziak eroaten eban-lez, Euskaldunak gure-artean, beti borrokan agertzen giñalako. Eleiza'ren printze orreik euren dama-joku edo xaxe-jokuan (ajedrez) zorioneko jostaldiak euki dagiezan batzangotasunezko-menperatzail kaizar-sakratu orrean zerbitzura.

Bide orretatik, Europa guztian sortu ziranak, baiña Euskalerrian batez-be, zazpi laterrietako Euskaldunak bananduta geratu gintzazan: "Bizkaian, Oñaz eta Ganboa'tarrak aurkariak zirala; Gipuzkoan be, Oñaz eta Gaboa'tarrak; Araba'n, Mendotza ta Gebara'tarren artean eta Nafarroa'n, Beaumontes ta Agramontes'en arteko aurkaritzan.

Sinistu eziñezko naaztekuntzan sartu gintzazan Euskaldunak joko orrean bidez eta alderdikieretan gaur-lez ia birrinduta, karlistada eta Franko'ren aurkako gudatara eldu gintzazanerako.

Gure Euskal-Arbasoak euren batzarretan lotsa aundiz, Berezko-legean edo Demokraziaren ekanduzko zeaztasun osoenean jokaten ba eben-be, menperatzaile erdira-nai aldeko oneik, EGIA'en AURKA batzangotasunera-ko indarkerien bidez egiten ebezan gauza guztiak, Guzurraren neurri aundienetarikoan jokatu bear izan eben (gaur-be), eurak goraldtu ziran aunditasunezko sasi-jainko maillatik, errez euki ebalako erri-gizartearen sinismen bide-
tik, alderdikierizko naaztetasun orreik lortzea.

Eta edesti guztian joko bardiña izanda, orduko denboretan erreztasun audiz jokaten ebalako: "GAURKO EUSKALDUNAK KONTURATU EZ!! ALDERDIKERIZKO JOKO ORTATIK LEN-BAIT LEN ALDENDU BEAR GARRELA..., GURE ASKATASUNEZKO ELBURUAK LORTU GURA BADOGUZ?

Gaur Espaina ta Frantziak, eurenkaitik indarkeriz laterrituta gagozanai batez-be. Duakiezan sasi-asmakeriak lortzeko, ibiltan dabezan guzur-aundi

orrein jarraitasunezko ekimenak beti!!, Izkuntz-Nortasunezkoak zapalduta izan dalako, zer gura daba esan... Giza edo berezko erri-gizarteak, JAINKOA'ren LEGE'an ulermentzeko: "IZKUNTZAK azturaren adierazpene-ko azalgarrian emon eutsezan Nortasunezko-Irakatsiak ez dirala ezer!!", esaten dabenean?

Ala..., "Ez diralako gai-izan, Nortasunaaren izkuntzazko adi-erazpen esan-gura guzti orreik batu ta ondo ikertzuz... danon adimeneko uler-onezpenakaz Demokrazizko erabagi on-baten oituta "JAUNGOIKUA EZKERTZEKO"... ordezko ardura on-guzti orreik pikutara bota zirala eta euren "sasi-jainkoaren" zentzuz indarkeriaren erreztasunezko oituran Mundu'ko gizarte guztia batzangotzeko egiten edabizela?

Nai-ta euren agoetan asko erabili... ze!! ulertzen dabe, Askatasunezko-Demokraziaren itzak esan-gura dabenez?

Europa'ko erreñuetan eta Nafar-erregetzan batez be, ortik aurrera artu ziran erabagi geienak, kaizartzaren txeberazko sare-naspil orreitan jausten ziran danak. Euren artean ain-bat nai'keri, bekaizkeri ta kain'keri sortuta.

Orregaitik, III'n Santxo Garzez "Aundi"tik (999-1.035) asi-ta, askatasunezko-eskubidearen aurka egindako zertzelada batzuk azalduko dodaz, luzeegi ez jakun egin idaz-lan au.

III'n Santxo Garzez Aundiak 1.016'an Gaztela'ko kondearen Munia alabeagaz ezkondu-tako bidetik, bere lurraldeko nagusitasuna edo antolarazia lortuta, Euskalerrria, bere lau semeen artean banandu ebanean, Euskaldunak gaur osotzen dogun Iparralde ta Egoaldeko lurraldea bere seme III'n Garzia Santxez'eri emon ba-eutson be, berak kaizar izen-buru ori euki ebala eta dirua ataraten ebala idazpuru orregaz, Nafatar-lurraldeari berak!! emon eutson azken murriztasuna.

Nai-gabe? Ala... Euskalerrriko Jaun-Erregetzak euken erlijiozko sinismen itsu-bidetik, ez ebalako ulertzen katolikotasunezko alderdikeriak ekarten eban asmakuntz ori egin ebazala banakuntza orreik, batez Euskalerrria indarra galdu dagian? Aita-Santua itxaroten egoalako!!, indartsuenari kaizar-sari ori emoteko katolikotasunaren menpean Mundu guztia batzangotu dagian!!

Dana-dala, ortik aurrera laurak errege-lez izendatuta eta kaizartza ori eureganatu gurean, bekaizkeriaren bidetik etsai aundiak biurtu zirala, Fernando'ri Gaztelako erregetza emonda, denboraren etorkizunean Asturias-Leon'etik etorten zan kaizartzaren aria, oratuta, feudalismoaren asmakuntzan biurtuko zana, Aragoi'ko I Ramiro'ren ondoregotik bardin eta Gonzalo'ri emondako Sobrarbe ta Ribagorza, Aragoi eta Gaztela-Leon-Asturias'eko erreñugaitik iruntzita geratuko zana.

Nafarroa'ko erregetza ortik aurrera, Franko'ak Iparraldetik, Ego-Mendebal-etik Asturias-Leon-Gaztelarren erreñua eta Aragoi Ego-Ekialdetik beti keiñuka, beti egon bear izane ban ADI, noz banaka edo irurak batera erasoan etorten ba-ziran Nafar-erregetza euren artean banatzeko.

Euskeraren arlotik begituta, Nafarroa'ko erregeak Euskal abertzale zutzuak izan arren: Euskal erregeen artean VI'n Santxo Jakintsua, lenengoa izango zana EUSKERA LINGUA-NABARRORUN izen aundian ezarri eban. Baiña, goian aituta dodazan txeberazko arrazoiaren bidez: LATIÑEZ eta SASI-IZKUNTZETAN idazten ziran jaurkintzaren agiri guztiak.

Erljioaren aldetik begituta, ba-eukan Nafarroa'ko erregetza III'n zelestino Aita-Santua'gaz beste etsai aundi bat, Aragoi eta Gaztelarria ez eutsielako laguntzen Mauritarren aurkako gurutz-gudaldietan, naikua euki ebalako eura-kandik zaintzeagaz eta VI'n Santxo Jakintsua errege zala 1.194'an Jorrai-

lla'ren 13'an Aita-Santuak bialdu eutson bere berun idazki edo bulda'n Rex-Gratia-Dei, legezko errege guztiari idazten eban lez "Nafartaren DUKE" idazten dautsolako.

Bardin egin eutson VII'n Santxo Azkarra edo Indartsua'ri 1.196'an Epai-lla'ren 27'ko eskutitzan.

Eta begitu zer gertatu zan Aita-Santua'ri begiratzegaitik. Alde batetik: 1.200'ean, Santxo gurutzeko-gudan kanpotik zala, emen itzi ebazanak, eurak gura ebena egiten ibili zirala.

Bastetik: Araba babes barik egonda eta Gaztela'ko VIII'n Alfonso adi alango aukeraren billa, Araba inguratuz, Giputzak antolarazia on baten billa eta 1.224'an Bizkaia bere antolarazitik alde eginda, Euskalerrria banandu egin zala.

Bai-ta bere asken-borondatean Nafarroa'ko erregetza, beren loba I Teobaldo bertsolaria begi-onez ez ebalako artzen, Txanpañ erre-leiñua ez zalako erritarren ta buruzagien atsegintasunezkoa, Aragoi'ko I Jaime'n eskue-tan iztea zalako. Eta I Teobaldo ori, Nafartarrentzat ez bazan atsegintasunezkoa, erdiratzaillentzat ona izan zalako eta guru-gudatan ibili zalako Aita-Santua'ren esanetan: "Bere baimenik gabe, iñork ezin ebalala Teobaldo Eleizatik kanporatu" agindu eban.

III'n Karlos "Biotz-Aundiko'k" 1.423'an Urtarrilla'ren 20'an, Biana printzerri-lez izendatu eban, andik aurrera erregetzara aukeratzen ziranentzat, bearezkoa izan dagian izen-buru ori errege izateko. Bere alaba I Blanka 1.420'an bigarrenez Aragoi'ko II'n Juan'egaz (Gaztela'ko Trastamara'ren sendikoa) ezkonedu zanean, ez zalako fidatzen onek zer egingo ebanagaz bera bakarrik geratuta.

Ez eban euki arrazoi gabetasunik, onek 1.441'ean I Blanka erregeña ik zanetik, 1.479'rarte berak eroan ebalako erregetza, bere IV'n Karlos eta II'n Blanka seme alabari errege-aulkia lapurtu eta biak pozoituta il ebazalako.

Bai bigarrenez Enrikez'tar Juana'rekin ezkondua (biak antzekuak ziranak), euki eben Fernando katolikua izango-zan semeari, bere guzurrezko maltzurkeriak ondo erakutsi, gero II'n Julio Aita-Santua'ren laguntza osoagaz Nafarroa'ko erreñuarekin geratzeko.

Nafarroa'ko erregeak Frantzia'ko erregetzara igon ebenean eta XIII'n Luis'en erregetzara elduta, batzagotasunaren erdina naiarako feudalismoan biurtuta egon ziran eta euren arbaso III'n Karlos "Biotz-Onekuak", 1.423'an Urtarrilla'ren 20'an irasi eban "Biana'ko Printze" izen buru ori, arbiuatuta geratu zan, nai euren erregetza Frantzia eta Nafarroa'ko izenarekin iraun 1.789'ren Frantzia'ko iraulketararte.

1.789-1.804'KO URTE ARTEAN FRANTZIA'N IRAULKETA:

Europa guztian, eregetzaren antolaraziak, gauzenean edo ezereza'ren (incapacidad) maldaberazko aipu-txarrean (descrédito) egonda, Frantzia'k erregeak kendu ebazan-be, XVI'n Luis 1.793'an Urtarrilla'ren 21'ean "Lepoak-Mozteko" gailluan burua kendu eta bere emazte Mari Antonieta'ri bardiñ Urria'ren 16'an eta Frantzez'en eskubideak goraldu "LEGETASUNA-SENIDETASUNA ta BARDINTASUN" ezko ospe aundiko itz'ekin. Zeozeren "USTEL-USAIÑ" euki eban, berezko erritar-gizartearen eskubideak menperatu egin ziralako: "Frantzia'ko Errege'en Antolarazitik, Frantzetarren-Erregetzara aldatuta, berezko izkuntzat (Euskerea-lez) ezereztu naian, ortik aurre-ra, ortik aurrera Europa guztia indarkeriz Laterrituta geratu zalako.

Erromatar kaizar sakratuzko katolikotasun asmokoak (nai-ta Napoleonegaz leenengo eta Hitler'ekin gero itxaropenduta egon), konturatu ziran, Europa betiko kaizartzaren batzangotasunezko jaurkintz orreitan ezin zala zuzendu eta nai-ta zati txikerragoak izan arren, Frantzia'ko saioa ikusita, laterriaren batzangotasunezko autabideagaz (opción) geratu ziran, kaizartzaren asmo ori ezereztu edo kenduta.

Eginkizun oneik, ez dabe egiten besterik JAINKOA'ren Berezko LEGE'ak ostondu baiño, sasi-jainkotasunaren asmakeriak bizi-bizi dagozelako oraindiño edo goiko: "Merkataritzazko, Laterrizko Agintaritzan eta Katolikotasun" batzangotasun alderdiaren buruko eritzietan geratzen diralako oraindiño.

Europa, lantegi-gintzan sartu zanean, erdi-naiezko laterri-batzangotasunaren agintaritzazko morreoikerian gure eben ezarri erritarren egoi-bidea eta menperatzailetasunezko ekintza orrein aurka, gizartekeri edo Sozialismoan sortu zan.

Erdibitu egin zan au be, komunismuak aurrera egin ebena desagertu arte eta sozialismo onek, laterri menperatzaile onein agintaritzazko maillan, txanda artu gura dauanak.

Zer esan gurako dabe..., "Erriarteko politika aitatzen dabenean..." Berezko erri ta erritarrak euren Izkuntzazko Nortasunean zapaltzen daben ezkerok?

Bigarren Mundu'ko guda-nagusien ostetik billurtuta eta egin zan sarraskiaz gaz guztiz damu, "Geiago alango borrokarik ez!!" eta "Errigizartearen eskubide guztiak babestu" egin bear ziralako erabagi gogorrek artu ziran.

Baiña damu orreik, bere-ala itzali edo aienatu ziran, menperatzailetasunezko antzerkia Komunismo ta Amerikarren nor geiagoko guda-otz'era aldatu zenean, errigizartearen eskubide guztiak lengo-lez, menperatzaile asmo orrein mendea geratuta.

Komunismoa ezereztu egin zan, batzangotasunaren leen asmo orreik aurrera eroanda euslari edo gordetzailleen eta sozialisteen eskutik, faziz-ta'tarrai aukera barriak emonda agertu daitezcan. Merkataritzak, laterrizko aguntaritzak eta katolikotasunaren batzangotasunezko ameskeriak ez diralako gai aldatzeko. Noz arte?

Gaurko Mundua'ren antzerkiak, xautzailetasunkerizko ta maltzurkerizko-guzurkeriekin bizitzeko ez dauka lakurik. Orregaitik JAUNGOIKUA'k ipini euskun BEREZKO-LEGE'ra aldatu bearra daukagu. JAUNGOIKUA'k emonda, ekintz-orreitarako egun guztietako aukeraren gaitasunean (posibilidad) gagozelako!!, Gaur, biar eta etzi baiño obe.

EUSKALERRIA'REN ASKATASUNEZKO EDESTIAREN ONDORIOA:

Ikusi dogu, zelan Kromañoi (Omo Sapiens) giza, Afrikatik urtenda izotzurtzean Europa'ren Mendebal ta Ekialdetik zabaldu zan eta milla urte askotako azturaren ikas-ekintza bidetik Demokrazizko-Anfiktionia edo lurraldeko auzotasunean laterritutako jendekuntzan geratu ondoren, Ekialdearen Mesopotami'ko lurraldetatik egon ziran berezko erriak, Sargon buruzagiak menperatzen asi-ta Babilonia'ko jendekuntza barriari bideak zabalduta, jendekuntza orreri Ziro'k mendekuntzaren asiera emonda, Diario'k eta Jerjes'ek amaitu ondoren, Europa mendetzeko asmotan asi-ta, zeln Grezia'tarrak ezereztu edo geratu ebazan.

Gero, Keltiarren jendekuntz-ugariak, demokrazizko askatasunaren ulermenekuak izan zira-ezkerok, euren mugialdiak batezkoak izan zirala. Ekialde-

tik ikasi ebena Europa'tik zabalduz eta ori aztertzeke ez daukagu besterik ikustea baiño, zelan ezerezetik sortutako Erromatar Menperatzailetasun askakizun orreri, aurre egindako eziñean, gure artean zelan aienatu ziran, Eskozian, Irlandan eta Galizia inguruan geratuta.

Baiña geien eta ondoen ikusten dana, zela Demokrazizko jakintzan kokatuta egon giñenak, zekula ez gintzala joan iñori eraso egiten eta Fazizta asmo ori etenbako ekiñaldean gaur arte, nai-ta jakinda Maltzurkerizko guzurraz menderatzeko gai dirala, baiña limurtu edo gure buruetan sartu guzurrezko ekimen orreik zekula-ez!! gaur egunean be, lotsaren bildurragaitik atzera ez egitearren aurrera egiten dabe, oraiñarteko adesti guztian eginda-koak, guzuz0lez ez daitezcan agertu.

A-ta guzti, berandu baiño lenago egin bearko dira aldaketa orreik, bestela Mundu onen giza ta berezko erri-gizarteak amiltegira bideratuta dagozelako.

EUSKALERRIA'RI BEGIRA:

Euskaldunak gure berezkoasunean konturatu bear gara, Izkuntzezko Nor-tasun Demokratikoaren Askatasun bereiztasunean menderatuta egoten bagarela, ez dala gure arazoena bakarrik, Munduko erri guztiena baiño eta batez-be Europa'rena, giza eta erri-gizartearen eskubideak mendekuaren eritziakaz lokaztuta dagozelako NORTASUNAK ezereztu naian.

Orregaitik sartu bear da Europa'en arazoen artean, gure ariñaukoak Agire, Landaburu, Irujo, Ajuriagerra eta abar'ek egin eben antzera, Europa'n N.E.I. (Nouvelles, Equipes. Internationales d'èmocratiques d'inspiration chre-tieene. (Demoracia Cristiana) orduko denboratan beste biderik ez egoalako egon sortuta. Erri-gizartearen eskubideak ordezkatzeko Laterri onein gauze-za, nabarituta geratu daiten.

Europa'ren arazoa izanda, bakarrik joan ezkeru, iñork ez dauzkulako askatasunik emongo eta erdira-nai edo batzangotasunaren laterri aldekoak gitxiago. Europa'ren arazo oneitan txikerrak izanda, bakarrik joan ezkeru, guzurdunak euren ondorio-onak artzen dabezelako, bestien ardura-gabeke-rian.

Gaiñera, alderdikierietan zatituta egonda, "Demokratak" garela esaten badogu, ez dago guzur aundiagorik. Demokrazi baten, berak agintzen dauan lez, bakotzari berea emon ezkeru, alderdikeri guztiak geinkerian dagozelako eta geiago, gure izaera Demokratikoan.

Begitu beztela zelako aurrerakuntzak egin doguzan gure ardurak egokitzeko eskubide geienak euki ez arren.

Ori da!! ikertu bear dogun bidea EUSKALDUNEN BATASUNA LORTZEKO eta SABINO'k esan eben antzera "Euskaldunen BIZI-EKINTZAZKO ARLO GUZTIAK EUSKERATU, INDARRAK EUKI DEAIGUZAN, GURE DEMOKRAZIAREN ASKATASUNEZKOA DAN EUSKALERRI IZAR-MAITE AU ASKATU DAIGUN".

**ATUTXA'tar PAUL
ZORNOTZAN 2007'an ZEMENDIA'ren 20'an**

EUSKALERRIAREN ASKATASUNAREN EDESTIA

AURKEZPENA:

Euskalerrriaren Askatasunezko edestia argitasunera azaltzeko, bere gizar-tea, iker-arlo zabalean daukazan atal-ezberdin edo berezietan ikertu bear dogu, jakiteko, bizitzaren azturazko asieratik, zelako baldintzak izan diran, gaurko Euskalerrriaren askatasunezko egarrian agertu gaitezan.

Edestilaria ez naz, baiña!! gure erriaren askatasunezko arazoakaitik min-duta bai!! . Eta arduraren bide-ori izan da beti, gure Euskalerrriaren edestia zer dan jakiteko menperatzaillerean aurka zaletasuna emon daustena. Eurak, edestiaren arrazoizko aipamenak, sekula ez dabezalako esango. Eta esaten ba dabe, sekula egirik ez, aurkakoa dalako.

Beti jakin-dot Euskalduna nazela, baiña gure egiaren arrazoizko ziurtasunak, Berrioatertortua`tar Pedro ta Aita Santi`gaz asi nintzanetik, Akesolo`tar Lino, Arostegi`tar Luis, Zubikarai`tar Augustin, Arrinda`tar Anes, Latiegi`tar Bizente, San Sebastian`tar Jose Maria (LATXAGA), Oñatibia`tar Manu ta Dionisio, Gaztañaga`tar Jesus, Zatarain`tar Anbrosio, Azurtza J.J., Zubiri`tar Iñaki, Solozabal`tar Paulin eta gaur Olazar`tar Martin`en irakatsiakaz. Euskalerrriak eta bai nik-be, zor aundiak daukaguz oneikaz, euren bizitzak Maisutasunezko irakaskintzan, JAINKOA`ri eta Euskalerrriari, oso-osoan eskaiñi dautsoezelako.

Orregaitik, edesti onen autueta edo kondaira ez dot egingo, guk, beti lez egin dogun antzera, lan guztia gure lepoetan artuta, barruko barnetik asi-ta kanporantza garbitzen, errudunak izan ba-giñan bezala.

Menperatzaillerei egokera orrek, itzitasunean lagundu baiño ez dautsolako egiten, euren guzurra 2.760 urte dirala asmatu zanetik, 1.682 urte dirala sendotu, Toledo`n 1.418 urte dirala ezarri zanetik eta oraingoak 500 urte dirala egi-lez ezarrita eukin-da, edesti arloan lan gitxi egin bear dabelako, gizarte ez-jakin aurrean nozik-bein ondo apaindutako liburu baten edo aoz, beste guzur aundi bat botata, arrazoigabeko naaste orreik iraun dagian.

Gaur egin diran iker-lanakaz, autu au edestuteko, dakigun Kromañoñ`en zabaltasun ta jakintzaren kanpo aldetik barrurantz asiko gara, menperatzaillak be aitzakigabe itzita, arrazoitasunaren bearrezko lanean sartu daitezana. Danok jakin-daigun, andik gaur egunerarte, zelango asmo-gogoaren indarrezko-alegiñak izan diran errudunak, arrazoibako-lokatz oneitan agertu gaitezana.

ITZ-AURREA:

JAINKOA`k bialduta, Mundu onetara jaioten garan guztiok..., jakin-miña-gaz jaioten gara, azken baten gure aldetik bizitza, ontzat-artu bear dan gauza dalako eta bizitzak aurrera egiteko aurkezten dauskuzan egin bearrak, jakintzazko antolamendu on-baten bearrean kokatzen gaituelako.

On eta Txarrezko itzak aitatzen doguzenean baiña..., zeri buruz aitatzen doguz? Beti! JAINKOA`k Mundu onetan ipinitako berezitasunezko legeari, danok bardin jaiota, danoentzat lege-bardiña dalako.

Mundu onek daukan Legea gai guztiarentzat bakarria izanda, gure elburuzko eginkizunak lege orreitan oso-osorik sartzen dira, bere une edo muiña gizartearen eskubideak dirala.

Gizartearen eskubideak borondate onean jokatu ezker, gure bizitza bakez eta berez, zuzentasunezko bidetik joaten da. Baiña, sasi-jainkotasunean edo menperatzailetasunezko elburuan jokatu ezker... , dana da amurrua, egon-eziña, gaurko gudu-sarraski eta urkapenak. Ekaitz-lege orreik amilburu bateko larrialdean kokatzen gaitue.

Orregaitik, gure borondatearen autabidea ain laburra da, "On eta Txarrezko" gogamenean geratzen dalako. "EGIZ = BEREIZTASUNEZKO LEGEAN EGIN-DA" edo "GUZURREZ = BEREIZTASUNEZKO LEGEAREN AURKA EGIN-DA". Gaur, Espainia`ko laterriaren legeak, bigarren autaketa onen barrutik egiten dira ezereen lotsa-barik eta orregaitik, nazkagarri ta gorrotogarririk dira!! Berezko-Legearen-Elburu-gabe, guzur-utsean eginda dagozelako.

Biak, euren eginkizunaren maillazko adierazpenean, amaitueziñeko arloak daukiez (uts`etik-amaigabera). Eta neurrizko bizi-mailla orreitan igaroten dira gure balaun-aldiak. "Gaurkoa" txarreneitarikoa dala esango neuke.

Txarren ondorioz agertzen jakuna: Menperatzaileak alde-batetik, gure Euskal-Iparrean naastu gaitez, euren lojikazko eginkizunetan eta edestiaren adierazpenetan guzurak baiño ezin dabezela aurkeztu (erreza da arrapatzea) euren oiñarria guzurra dalako, gaurko-lez, beti egongo dira egia naaspiltzen.

Gaur ikusten dan lez, sasi-jainkotasunean aurrera egin ezker, laster agertzen da JAINKOA`ren LEGEA`k daukan muga (agertzen dabizena), Mundu`ko bizitza eziñezkoa biurtuko dauana, gure ARIMA`k, BERE LEGEA LOTSA-GABEKERIAN artu daualako.

JAINKOA`k, ASKATASUNA emon euskun BERE LEGE aurrean bide-oneitik edo txarretik jokatzeke eta au izango zan ASKATASUNA`ren esangura, bere azalpen edo xeetasunean: "BEREIZTASUNEZKO LEGE-AURREAN = EKANDUZKO-NEURRIA, GURE ORDEZKO ERANTZUPIDEETAN".

JAINKOA`k emonda, ez daukagu beste ASKATASUNIK eta eroaten dogun bidetik eroanda, zelango itxaropidea daukagu? Bizitzari zirriborro bat egin eta barria asi? Ekintza ori BEREN BORONDATEAREN ASKATASUNEAN DAGO.

Euskalerrriaren seme/alaba guztiak, alegindu bear geintezek Euskal-Askatasunezko edestia zer dan JAKIN eta ULERTZEN. Mundu onetan ez dagoalako borondatezko indar AUNDIAGORIK. Europa`n Izar aundi bat-lez, oraindiño EUSKALERRIAREN ASKATASUNA dalako.

EUSKALDUNAK iñondik iñora ez dogu itzi bear, Europa`ko indar gaizto orreik, Europa`n geratzen dan ASKATASUNAREN URREZKO ALT XOR AUNDI ORI ezereztu dagian. Beragaz, ez bakarrik gure ASKATASUNA, gure NORTASUNA ta EUSKAL IZAERAREN EDERTASUNA be ezereztu leikiezalako.

Orretarako baiña, danok EGIAZKO-NEURRI-BEREAN edo eta al dogun EKANDUZKO-ZIURTASUN AUNDIENEAN jokatu bear dogu.

EUROPA, KROMAÑON GIZARTEAK BETE eta ERRI-BALTZU BATEN (Anfictionia) DEMOKRAZI ZABAL BATERA EROAN EBAN ANTZERA, BERAGANDIK GERATZEN DIRAN AZTARNAK (Reliquia) edo EUSKAL-NORTASUNAREN-ASKATASUNAK, EUROPA ta MUNDUA, BERRIZ LIMURTU (Conquistar) BEAR DITUZ, ASI ERATIK eta MILLA URTETAKO IKAS-BIDEAN LORTU ZIRAN DEMOKRAZIZKO ASKATASUNAREN ULERMENAK EZ DAITEZAN AZTU. EUROPA eta MUNDU AU TXARREKO BIDETIK ATARATZEN ALEGINDUTA: ZUZENDU, ARGITU ta GARBITU DAGIAN, JAINKOA`ren LEGE-ONENEAN BIZITZEKO.

Ez gaitezan aztu, oraindiño: EUSKALERRIA, EUROPA ta MUNDUA`an, DEMOKRAZIZKO ASKATASUNA`ren IZARRA DALA.

Goazan ba, Euskalerraren Askatasunezko edestia azaltzen, nire iker edo billa- kuntzazko jakintza-bidetik lojikaren azturari, zer erakusten dauskun.

LEENENGO ZATIAREN SARRERA:

- Kromañoñ`en asiera eta zabalkuntza.
- Europa`n , ezagutzen doguzan leenengo gizakiak.
- Europa`n, Kromañoñ`en sarrera.
- Kromañoñ`en bizitzan, antolakuntzaren arlo-ezberdiñak: “Senidetetasuna, Izkuntza, Legea`k, Erlijioa eta Gizartean ardurazko artu-emonak”.
- Europa orain arte ikertu daben jakintsuak zer esaten dabe edo nungo ondoriotara eldu dira?
- Europa`ren azturazko bizitzan, Kromañoñ giza..., zelan geratu zan antolatura..., euren goi-maillaren dirdaitsuzko denboretan?

KROMAÑOÑ`EN ASIERA TA ZABALKUNTZA:

Kromañoñ-giza Euskeraren itz`etatik asi zan sortzen eta Europa`ra etorri orduko... Zer izan zan edo nondik ibili zan?

Afrika-Asia`ko Ego-Sortalde arteko inguruan sortutakoa da tximu-jakintsu (Rhesus) au, orregaitik Euskeraren asierako ainbeste itz, inguru orreitan.

Baleiteke Kanariak`eko ugarteetara bera-be joatea, ango ikusketarienezuzentzailleak TEIDE-sumendiaren izena “ETXEIDE” (EUSKERAREN IZKUNTZAN, DEABRUAREN-ETXEA ESAN GURA DAUANA) dala esaten dualako. Kromañoñ`en ingo-ari-aro denborako itza da.

EUROPA`N EZAGUTZEN DOGUZAN LEENENGO GIZAKIAK:

Europa`n ezagutzen doguzan leenengo gizakiak, 1.856`ean Alemania`ko Rhur ibarrean aurkitutako gizaren azurrak dira eta orregaitik eroaten dabe ibarraren izena: NEANDERTHAL-ARANA, Düsseldorf`etik urbil dagoena.

Europa`n ta Munduan egiten dabezan iker-lanak eta adibidez, erdi-ugarte onetan Granada`ko lurraldean Orze (Orce) deritxon errian, aurkitu diran gizaren eta bere tresnerien aztarnak orain milloiti ta erdi urtekoak izan, Europa`ko gizaren benetako bilbakuntzak (evolucìon), orain 300.000 urte inguruan dauka bere asiera eta Neanderthal gizaki onegaitik esaten dabe, laugarren izotz-aldian, orain 100.000-35.000 urte bizi zala eta osteko iker-lanetan 100 gizon/emakumeen azur-ondarrak baiño geiago aurkitu dabezala Europa guztian. Bai Siberian, Jaba eta Rhodesian be.

Txikerra ta indartsua izan zan antza, eta bere jakintzazko-izatasunean, Omo-sapiens (Kromañoñ) baiño, beragoko mailla batekoa izan ei zan.

KROMAÑOÑ`EN SARRERA:

Kromañoñ-giza Europa`ra, Kristo baiño ariñagoko 20.000-10.000`n. urtean Magdalenienese eta Azilienese (gorengo Paleolitikoaren asken denbo-

rak edo arri-aro`ko aldiak zirenak onantza asi-ta) arteko denbora inguruan Afrika`tik etorri zan eta bere zabalkuntzan, Neanderthal`ak ezereztu ziran edo Kromañoiek urtsutu eben aurrekoen Europa.

1.868`an Frantzia`ko Ego-Sartalde`an Dordoña`ko lurraldean eta Perigor`eko (edesti aurretik Eyzies-de-Tayac deitzen zana) errian dagoan Kromagnon aitzuloan, goi-arri-aldiko asieraren giza-azurrak aurkitu ebezan: Gizon-zaar batenak, adiñeko gizon bi, emakume bat eta aurtxo batenak.

Danak buztin gorriagaz margoztuta, zirgillo edo beso ta samako estunakaz (pulseras y collares) eta saretxo edo xirristak itsas-maskorrakin (conchas) aristatu edo ondozkatuta egon ziranakaz apainduta. Eta giza-azurrak geiago: Frantzia`ko beste lurralde batzuetan, Txekoslovakia`n, Erdi-Ugarte onetan, Alemania`n, Suezia`n, Italia`n eta Polonia`n be aurkitu ziran.

Gizaki onen buru-azurrak, gaur daukagun giza-itxuraren bardiñ-antzekoak ziran eta eroaten ebazan apainkeriak, bilbe (evolucìon) aundikoak zirala esan eben. Oneik dira Kromañoen giza deitu dautsienak eta Europa`ren arbasoak.

KROMAÑON`EN BIZITZAN, ANTOLAKUNTZA`REN ARLO-EZBERDIÑAK: “SENDITASUNA, IZKUNTZA, LEGEA`K, ERLIJIOA ETA GIZARTEAN ARDURAZKO ARTU-EMONAK:

Kromañoen giza Europa`n sartu eta ugaritzen asi zanetik, leia edo premia-tasun bateri aurre emon bear eutson euren babeserako. Janari billa gero ta geiagoko lurraldeak, abere eta landareen azi ta fruituak bear izan ebezalako.

Eta babes-ori, orduko Europa`ren izotz-urtzean lortu eben. Eiztariak urtze orren ondorioz, izotz-oreiñak eta mamutzar`en iges-aldian edo atzerakada egitean euren atsegiñezko giroan egoteko, Kromañoen giza, Europa guztian zabaldu zalako.

Europa`n, orduko denboraren giroa beren goraberakaz, negu-gorrian bizi eta euren babeserako eiza eta landara`ren fruituak batzea bakarrik ez zalako naikoa, berez, beste lojikazko oldozmen edo gogapenezko egarrian agertu ziran: “Euren bizitzak bakezko egokitasunean ezartzeko, zelako antolaketak bear ebezan, ardurazko egokitasun ori lortzeko”.

Mundu-bizitsu ta aldakor oneitan, ekintzazko arduran eta berezko denboraren larrialdiko egoeratik babesteko, leenengo ikasten doguna, orekaren egokitasuna da, Izadi onen indarrari, gordin-gordiñik aurka egin ezkerro, gu baño askoz geiago dalako.

Ortik asi giñan senditasunezko alkartasunetan babesten eta gero, auzotasunezko leiñuetan, Europa guztia egokitzen.

“IZKUNTZA”:

Danon jakintzarako, zeregiñezko ekintzan, gaztelu eder bat egiten egon ba ziran`en antzera: “Gauza, giro, egoera, truke, ordain, abere, egazti, arrain, zuaitz, belar, lur, aran, mendi, arri, aitz eta abarren bear genduzan gauzari, ondo atondutako izenak ipini eutsezan. Eta izen bakoitza, itz-guztien arteko esangurean ezagutu daiten, bere bereiztasun ederrenean.

Orduko jakintsuak, goi-maillako arduran eta lojikazko aztura-bidean zentzunduta, ondo zaindutako ekanduan, itzen arteko oreka zaintzen alegindu

ziran. Eta berbak, txarrera eta ontzarako esangurak euki eben benetazko zerikusia, gure arteko ulermenera argi ta garbi agertu daitezcan, eder-lanean landutako itzakaz eraiki eben Euskerazko gaztelu-eder ori eta Europa guztia argitan-ezarri, zentzu-aundieneko berba ederrenen artean.

Bereztasunari egindako iker ekintza bidetik Demokrazia`ren arloak aton-duteko, gauza eder-bi ikasi ebezan: "Gure zeregiñezko arduraren EGIK, Bereztasunaren Egizko Ulermenean zentzun eta zeaztasun aundian egin bear dirala, ITZAK euren ekanduzko lekuetan, ondo ADIÑONDUTA (ajustar) kokatu daitezcan.

Eta bigarrena: "Euskerea`ren Izkuntzan gaztelu eder-ori egiteko, Aditza`k Itz-osagarriak diran-lez, guk be, danon eta gauza guztien antzera Bereztasuneko Lege-gai bakarra dan orren barruan erperatuta egoteagaitik OSAGARRIAK (complemen- tarios) GARELA".

Zentzun aundiz artu eben bide ori, zuzentasunen ardurean bide onena eta bakarra dalako. Begitu!! "DEMOKRAZI ARLOAN, ZELAKO GAUZA EDERRA EGIN EBEN".

LEGEA`K:

Gai`ezko Mundu oneitan, iñor ez da nor, Legeak, nor-beren gogoko burutasunaren irudimenetik sortzen diran lez Legeztuteko.

Zergaitik?: Mundu onen len-gai`a eta gurea Lege bardiñean eginda dagozelako, gure oiñarrizko sustraiak bere len-gai`an erperatuta dagoz eta izaerazko egokitasun orreik dira guri debekatzen dauskuenak, Lege arloetan naidoguna edo gure naia egiteko.

Orregaitik, guk edozein gauzatarako egiten doguzan Legeak, berak daukazan egizko legeditik bakandu edo atarata bakarrik egiztu geunkez, beren mendekoak garalako edo JAUNGOIKOA`k ipinitako Lege`en menpekoak garalako.

Gure Kromañon-arbasoak ainbeste milla urteko ikas-bizitzan ondo baiño obeto ulertu eben berezko legetik-kanpo ezin zala bizi eta oso-osoa artu eta oituratu genduzan ikas-gai guzti orreik EUSKALERRIA`ren "LEGEZAARRAREN" bidetik.

"ERLIJIO":

Orduko gizarteak, ezau-gabeko Izadi`bateri aurka egin bear eutson eta ain gordiñezko ostagi-aldaketak (cambios-atmosfèrikos) ikusita, bildurtu-be egin zan.

Bildurra artzeko dalako, laster asi ziran gogoratzen eta konturatuten, Izadi onen gaiñean BATEN-BAT egon bear zala eta euren giza-samalda ta nortasunarentzako babesa eskatzen asi ziran "JAUNGOIKOA`ri", gauza ta egin bear ziran zeregin guztien eskeintzazko bidetik. Danoren egokitasuneko aisetasuna (comodidad, desahogo) eta onezko aukerak, bereratasunean (abundancia, prosperidad) lortu daitezcan.

Beste alde-batetik, ekanduan (costumbre, uso, moral) bearrezkoa dalako antolamendu on-bat, gure IZPIRITU`zko ARIMA`k giza itxuran mozorrotuta agertzen dan gorputzagaz bat eginda on-bideratzeko "GAIAREN SENDIPENEO ARRAZIOAK ONDO ULERTUTAKO OITURAN EGOKITU GAITEZAN".

Leen, ez gaitazan aaztu eta beti kontuan euki daigun azken garaipeneko ari ortatik galdugabe edo eta oldozmen au danoen gogoetatik ez daiten suntsitu (desvanecer): “BESTE ARRAZOIZKO MUNDU BATEKOAK GARALA”.

Bigarren, beste gauzarik ezin dogulako egin eta ezer egin gabe noraezean agertzen garalako, ortik agertu zan “EKANDUAREN ESTUAGOTASUNEZKO BEARTASUNEAN” ERLIJIÑOIA (religare).

GIZARTEA`REN ORDAIÑEZKO ARTU-EMONETAN:

Bizitza babesteko: “Senidetasuna, Izkuntza, Erlijiñoia, Jabe-gai bideak (herencias) edo Jatorrizkoak egokitzeko, Eiza, Bernutsak eta Soiñeko jantziak apaintzeko, Janariak eta gauza guztiak ebagi eta bakez-lantzeko bear eben tresneriak emoten eutsoen lagungo edo alkar-lanen bidetik agertzen ziran arremanakin. Euren arduratan beste ezinbesteko gauza bategaz aurkitu ziran, “LOTSAGIZUNA edo LOTSA`ren BEARTASUNAREKIN”.

Eta “JAUNGOIKOIA`ri ezkeintzerakoan, bai eta euren artu-emoneko gauza guztietan, LOTSA!! antzerkilari-nagusi lez artu ebelako, Europa milla urtetako jakintzaren egarrian eta lojika`ren jardunezko (empirismo lògico) azturan, gure denboraraño etorri diran legezko argi-dirdaitsuakaz OITURATU zan.

EUROPA, ORAIÑARTE IKERTU DABEN JAKINTSUAK, ZER ESATEN DABE EDO NUNGO ONDORIoTARA ELDU DIRA?

Gaur, Europa`ri buruz goi-maillako ikerketan dagozanen artean: “Hamel`tar Elisabet, berrien idazlea; Wennemann`tar Theo, germaniar ele-jakintzaren maixua (catedratiko); eta Foster`tar Peter, Kambridges`ko ikastetxe nagusian genetika`ren irakaslea” dira.

“Spectrun Wisenschf” Aleman aldizkari jakintsuan argitzen dabe euren ikerketaren emoitza. Eta ezagutzera emoteko, au diñoie:

“Europa`ren oiñarrizko gizartean, edo gizartearen genetan % 75 EUS-KALDUNAK (Kromaño) dirala eta euren oiñarrizko izkuntza EUSKEREA dala”.

Orregaitik aurkitzen dirala Europa guztiko baztarretatik Euskara`ren oiñarrizko itzak: “Aran, Ibar, Ur” eta abar asko.

Eta nik, barri au egiztatzeko Arrinda`tar Anes zanari itandu neutsonean, berak au erantzun eban: “Jakin aundiko gizon bi onein eta emakumeen esanetan, ez dagola adimen edo ezagumenen gabetasunik, EDESTI-AURREA, ODOLA eta GENEAK, gaur gai onen inguruan ikerketaren bidez ekarri dauskuenak, ALAN EMOTEN DABELAKO EZAGUTZERA”.

EUROPA`REN AZTURAZKO BIZITZA, ZELAN GERATU ZAN ANTOLATUTA KROMAÑOI`EN DIRDAUTSUKO DENBORATAN?:

Europa osoa, Kromañoen bizitza antolakuntzaren denboretan ikusi dogun lez, Euskal alkartasun, erri-baltzu edo erderaz Griego`en alkartasunari deitzen jakon anfiktonia baten antzera mugatuta geratu zan. LEIÑU`etan auzotuta, laterritu ziralako.

Fazitzak gaur esaten dabe: "Euskalerrria, sekula ez dala laterritu!!".

Nor-bait edo erri-baten Laterritasuna, izaeraren erazko egokitasuna esan-gura ba-dau eta edo gauzak ta norbait zelako erazko jarkeran agertzen dan beren izaera alan dalako edo bestela, erabagi ori berak artu daualako!! Zer zan orduan... eurak artu eben erabagi ori? Geroago agertu ziran fazitzak, euren sasi-jainko ametsakaz garaipenean agertzeko, Europa osoa guzur-utsean ezarriko dabenak edo 2.510 etorkizunezko urteetan bardin dabizela (K.a.510 urte Erroma egin zanetik gaur arte) JAUNGOIKOA`ren berezko eta BERAGANDIK bereiztasunean eginda dagozan LEGEA`k ezin dabezelako eurak gura daben lekura aldatu.

Kromañoñ gizarteak, milla urte-askotan bizi ziran bakezko eta etenbako aztura-bide baten jarraituki (consecuentemente, constantemente), euren nor-tasunezko izkuntz, erlijio ta euren arteko lotsaren-ekandua oreka berean sendotu edo indartu daiten.

Demokrazizko elburu ta bide ortatik, fruitu ederrak artu ebezan. Geuri fruitu-eder orreik, bere edertasun osoan agertu jakuz "JAUNGOIKOA` eta LEGE-ZAARRAREN" ikur-itx edo ezaupideko ikur-buruagaz.

Eta emen kontu aundia artu bear dogu: "Gure ARBASOAK lortu ebezan goi-maillaren ASKATASUNEZKO OLDZMEN edo GOGAPEN ORREIK, erromatar menperatzailleakandik asi, ta erdi-aro guztitik iraganduta, alde guztietatik espatakaz ainbeste eraso-aldi ta Izkuntza`ri ainbeste oztopo, naaste ta egin eutsoezan debekazioak dirala.

Bai!! katolikotasunezko laterri zaleen`gandik (nacional-catolicismo), euren guzurak siniskai-biurtuta ainbestean aizatuaren (amedrentrar, atemorizar) keiñuak egin, inguratu eta ezeren erruki barik zortasunezko amurruagaz jazartzeko... (perseguir).

Ludi onen legeakaz NORTASUNAREN ASKATASUNEAN bat-eginda eta IZKUNTZAREN ARLOAN lortu eben zeaztasunezko ta sendotasunezko gor-putzak, ezin-beste ALDUNEZKO (poderoso) ARRALDOI-AUNDI BATEN ANTZEKOAK izan bear ziran, bestela leenengo eraso-aldirik-be ez eban utsiko eta gitxiago erdi-aro guztiko eten-bako eraso-aldiari.

Gaur-be, DIRU-ZALEKERIA`ren BURUZ eta GIZARTEAREN-NORTASU-NEZKO ARDURAKAZ BATERA, begitu zelango su ta garrezko egiñalean dabilzan, MENPERATZAILLETASUN ORI LORTZEKO.

Eta arrazoi edo adimeneko-arlo oneitan, goi-maillazko iru itaun agertzen jakuz:

a).- BETIKO ETORRI-ETE-GARA-BA...BIZITZ ONEITARA? Bizitzak erakusten dauana eta danok oartzen dogunagaitik: "EMEN EZ DA GERATZEN IÑORK!!".

b).- Gure arbasoak... zergaitik ez eben gura danoentzat laterri-bat egin? Euren eskuetan egon zalako egitea!! Eta euren eskuetan egon bazan egitea...ez zan izango... Nortasunezko ordezkartizan, ardurak obeto ordezkatu ta bete egiten ziralako... ez ebela olango batzangotasunarik bear?

d).- Gaurko borroka ez da... giza ta erri-gizartearen Nortasunezko zor-eskubide-ak ez diralako lotsazko ekanduan ordezkutzen?

Nik uste-dot, euren leiñuzko auzotasunean ezartzean arrazoi guztia euki ebela, danontzat oso gaitz izango zalako, nor-beren ardurazko ordezkartizat-ik ies egitea. Eta danez gain, JAUNGOIKOA`k: "NORTASUNA`ren BORONDATEZKO GAI-BIZITZ ONEITARA" orretarako bialdu gaitulako.

Baiña...agertu ziran bai!! bizitz-au, betirako dalakoan... erromatarren`gandik asi-ta, sasi-jaintasunezko norkerian bizi leikela-ta..., batak-batea zapaltzen.

MUNDU ONEN LENENGO JENDEKUNTZA EDO AZIERA (CIVILIZACIÓN), TA GIZABIDEA(CULTURA):

Mundu onen leenengo jendekuntza (civilización) ta giza-bidearen (cultura) asiera, Ekialde-Urbil ta Ekialde-Erdi inguruan sortzen da. Indo-ibai ta Nilo-ibaiaren bitartean.

Ejipto, Nilo ibai inguruan: Kamita`k eta Semita`k Suez`eko lur-beso`tik (istmo) sartuta, an egon ziran baltzak basamorturairio alboratu ebezan eta K.a. 4.000 urte inguru politika-legez erregetzazko giza-bide sendo baten antolamenduan egon ziran. Eta 3.300 urte K.a. Menes`ek erregetzara igon ebanean, goiko ta bealdeko Ejipto`ko lurak alkartuta, beren ostean Faraioen jendekuntzari (civilización) bideak zabaldu eutsoezan. Oneik ogeita-amar errege-leiñutan iraun eban.

Grezia`n K.a. 2.800 urte brontzezko denboran asi-ta, Elenika`ko erdi-ugar-tean Laterritutako-Uria`k ezarri ziranen artean, erri-jakintza asko sortu ta gaienduta desagertu ziran. Garrantzidunak Kreta ugarte eta geroago K.a. 1.700 urte inguru Mizenas`eko jendekuntza`tik sortu ziranak. Euki eben jakintza baiña, ez zan izan eurengeatik sortutakoa, Asia ta Ejipto`ko jakituriaren alkartasunagaitik sortu zana baiño.

Asia-txikia edo Anatolia, antziñako denboretatik izan zan jendekuntzaren gurutze-bidea: Ititen kaisertza 2.000-1.200 K.a gaiendu (florezer) zan.. Geroago Urartu, Frijia, Lidia eta beste erreñu batzuk agertu ziran, euren arteko giza-bidean oso ezberdiñak ziranak. Griego`ak Ejeo itsas-bazterretatik laterritutako garrantzizko Uriak sortu ebazan: Efeso, Mileto, Klazomene, Fozea (Focea), Esmirna, Pergamo ta abar. Eta Ziro (Ciro) K.a. 546`an agertuta, inguru guzti ori, Persen nausitasunean menperatu eban. Ortik aurrera eta odol-zaleko baten edesti ostetik, Otomano`en eskutik Turkia biurtuko zana.

1.500-1.200 K.a. Indo ibaiaren ibarretan, Indoeuropeo`tar alderraeizko-abelzain (pastores nòmadas) Arioa`k, arbasoko-leiñuaren antolamenduan egon ziranak sartu ziran, eta barrurantz zabaldua Penjab eta Ganjes ibaiaren goi-aldi artean erreñu txiker batzuk sortu ebezan, gero Eki-aldetik Bengala eta Ego-aldetik Gujarat`eraiño zabaldua, etorkizunezko 2.000 urtetan gizarte baten alkartu eta gizaki-mota`tan antolatu ziran.

Etruria, Arno eta Tiber ibaien erdian jaio zana K.a. 1.200 urte gitxi goraberan giza-bide aundira eldu zan eta Erromatarren jaiotzarako eskuarte aundia euki eban.

Baiña asierazko edestiaren zati au aitatzea, gure esanerako garrantzi aundirik euki ez arren, orduan zer sortzen zan jakiteko badauka bai, orduko erri-jendartearen artean garaitzen zanak, bestien giza-bideak batu egiten ebazalako eta Mundu guztiko gizarteak batzangotuta bideratzeko kaisertza baten menpean, asmakuntzazko oldozmen edo gogapenak egon zirala.

Etrusko ta Griego`ak lortu eben asmakizun ori eta euren-gandik K.a.753`an Palatino, kapitolino, Zelio (Celio), Eskilino, Bimial, Kirinal eta Abentino zazpi bizkarren mendisketan sortzen dalako Erromatarren kaizargo-menperatzaille irudi barri ori, Etrusko`ak, Sabino ta Iszeres`ak alkartu ziranean eta geroago zabaldu Tiber (Trastevere) ibaiaren beste aldeko Janikulo, Batikano, Mario, Sakro, Pinzio, Kanpindoglio eta abar bizkar-mendisketan bizi ziran auzotegiak alkartuta.

Orrarte, iruditzen dogun Europa`ko Kromañoen edo Euskal gizartea, Askatasun oso baten, bakez eta zoriontsu bizi zan, Demokraziaren lotsazko arduraren eta berezkotasunaren edo JAUNGOIKOA`k emondako berezko Legeetan ondo baiño obeto egokitu zalako.

Orregaitik asi bear dogu bigarren zatia, Europa osoan bizi ziran Indoeuropatarren leiñuakaz kokatzeko, gero irugarren zatian Europa`ko edestian, eurak artu ebezan lege bideak ikusita, laugarren zatian Euskalerrria`ko askatasunaren edestiagaz arduratzeko.

BIGARREN ZATIAREN SARRERA:

- Euskalerrriak, Keltiar eta Erromatarrak agertu orduko, bere erdi-gunetik dir-daitso, nungo lurraldeetan burutu eban daukagun Euskerea eta lortu eben “EUSKAL-NORTASUNAREN-DEMOKRAZIZKO-IZATASUN EDER AU? (cultura).
- Europa`n nortzuk izan ziran Indoeuropatarrak?
- Zelan gertatu zan...edo Indoeuropeo`ari zergaitik ebagi jakien euren asierako Euskal-izkuntza eta bardintasuna jaurkintzazko antolamenduetan?
- Noz agertu ziran Keltiarrek?
- Euskalerrria edo Euskerea, zelako lurraldetan geratu zan Keltiar ondoren?

EUSKALERRIAK, KELTI`AR ETA ERROMATARRAK AGERTU ORDUKO, BERE ERDI-GUNETIK DIRDAITSU, NUNGO LURRALDEETAN KOKATUTA, BURUTU EBAN DAUKAGUN EUSKAREA ETA LORTU EBEN “EUSKAL-NORTASUNAREN-DEMOKRAZIZKO-IZATASUN EDER AU?”:

Euskaldunak, Keltia`rrek izan orduko, Euskalerrriaren zabalkuntza Auñamendiak zilbor edo erdi-gune (AUÑAMENDI`ren GIZABIDEA? - CIVILIZACIÒN PIRENAIKA?) lez kokatuta, Europa`ko lur guztian zabaldu zirala, billur barik esan geinke, orduko denboretan Euskaldun (homo Sapiens) edo Kromañoiak bakarrik izan ziralako.

Orain, Euskerazko lurrak-lez edo Euskal-jendekuntzazko gizabide-lez (civilizaciòn), milla urteko denboraren etorkizunean, Iparraldeko Eguzkiaren Sortalde edo Eki-aldeetik Italia, Suiza eta Alemanakaz mugatuta geratu zala esan leike (Aleman`aren izkuntzak, Euskal berba-asko daukaz bere itz-kopuruzko sabelean, antzekuak edo euren izatasunean, tankeran bardin-antzekuak diranak). Mendebaletik Itsas-Atlantiko`arekin eta Ego-aldeetik Afrika`gaitik. Orduan, Britaniatik asi-ta Kadiz`eraio, Mendebaletik Atlantiko eta Ekialdeetik Italia, Suiza eta Alemania`k mugatzen daben goitik-berako lur-zerrenda orreitan.

EUROPA`N, NORTZUK IZAN ZIRAN INDOEUROPARRAK?:

Iker-bide edo billaketa-bideko jakintzaren (saber cientifikco) oiñarria, iza-kizun, izan-diteken edo gerta-diteken alderagiña edo eta izakizun ta gerta-ditekena bereiztea, banatzea edo baztartzea izaten bada (eliminaciòn de posibilidades), eurak euki bear eben zabalkuntzazko eta azturazko arazoaren lojika-bidetik artu bear dogu asmo-azterpen edo egitamuzko-saio au, bere zentzunean argitzea gura ba-dogu.

Guk “Wennemann`tar Theo, germaniar ele-jakintzaren maixua eta Foster`tar Peter, Kanbridges`ko ikastetxe nagusian genetika`ren irakaslea” diranak eredu-lez artuko doguz.

Gaur, euren ikerketaren bidez Europa`ko gizartearen geneetan %`tik 75 Kromañoen edo Euskaldunak dirala emoten ba-eutsoe eta euren oiñarrizko izkuntza Euskerea dala esaten dabela on-artuta, bildur-gabe eta uts-egin barik EUSKAL-SUSTRAL edo EUSKAL-ERROKO`ak zirala esan geunke.

Eta Euskal-izkuntza`tik datozela ziurtatzeko, or daukaguz Europa`ko bas-ter guztietatik agertzen diran oiñarrizko Euskal berbak: "Urtatu, Ur, Ibai, Tiber" eta abar asko Euskal izen.

ZELAN GERTATU ZAN..., EDO INDOEUROPEO`ARI ZERGAITIK EBAGI JAKIEN EUREN ASIERAKO EUSKAL-IZKUNTZA ETA BARDINTASUNA JAURKINTZAZKO ANTOLAMENDUETAN?:

Europa`ren lurrak gaur txikerrak geratu ba-dira be, orduan zabalak ziran eta izotz-aldia urtzen asi zanetik, eurak Mamut eta izotz-oreiña`ren eizan zabaldu ziran, Euskalerrria`ren erdi-unetik urrun geratuta.

Euren urruntasunagaitik eta asi bear-eben aztura-bidetik... aurrerantzean egin ebena, nai-ta sustrai batekoak izan, Euskal-erri-giroan geratu ziranaren antzera, euren bakartasunaren ekimenezko gogamenean ezerezetik era-barriak sortu eta bizitzaren egarritzko arlo guztiak jantzi: "Legean, izkuntzan, erlijioan eta jakintza-oituratzean".

Or!! Europa`ko Kromañoen gizarteetan nun agertu zan ezberdintasuna.

Ez ziran ezberdindu gorputz`eko asiera`ren (genetica-genesis) soin-ataleko (somatikamente) arloetan, gaur be, ortxe daukaguzelako %`tik 75`eko berdintasun ori, eta jaurkintzazko antolamenduan bardin, Europa guztia leiñu-auzoko mugaldietan laterrituta geratu zalako.

Ezberdintasuna argi dago, ez dala agertzen gure Arimak jantzi-ta gagozan gai`ezko gorputz edo asierazko soin-ataletatik (nai-ta oneri be, lur-inguruak bere bereiztasuna emon), bizitzaren legeari emoten dautsagun azalkuntza edo adirazpenetik baiño.

Euskalerrria, millaka urteetan zear gaur egunerarte, gai`ezko Ludi onek daukazan legeak edo JAUNGOIKOA`k gai-Mundu oneri ipinitako Legedia, zentuz eta eten-bako ekintza bidetik asi-ta, ondo baiño obeto ikasi edo ulertu eban, BEREZKOTASUNAK eskatzen dauan DEMOKRAZIZKO OITURA ederrenera eldu zalako.

Orregaitik, porroka-ezin edo, ia suntsi-ezinezko (casi indestructible) NORTASUNERA ELDU ZIRALAKO. Gaur "GURE NORTASUNEZKO ABERTZALETASUNEAN AGERTZEN GARA".

Euskalerrria bere bizitzan, zorion edo aldi-onekua izan dala esango neuke. Asieratik gaur-arte, bere azturaren ekanduzko bizitza, jarraian (de seguido, sin interrupciones) etorri dalako.

Eta emen, Arana ta Goiri`tar Sabino aipatu bear dot, Aranzadi`tar Engartzi`ri (Kizkitza) 1.901`an Urtarrilla`ren 5`eko eskutitzan egiten dautson itauna agertuz: "JAUNGOIKOA ETE-DA BA..., GURA EZ DAUANA EUSKALERRIA DESAGERTU DAITEN?".

Ez eben euki zoriontasun bardiña Euskalerrriaren senetik banandu zirenak, Euskal-erpetik urrun eta leiñu txikietan zabaldua, ez ebelako aukerarik euki tronkaleko gorputzetik zabaltzen diran ekanduzko-dirdirak (irradiaciones-morales) euren gogoetan oituratzeke. Eta baliteke eldu-bako ekandu ori izatea, gero euren itzulkeran erasotzaillezko oituran agertzeke. Euskalerrria, sekula ez da joan beste erririk menperatzen, bere EKANDUZKO OITURA DEMOKRATIKOA, SINISMEN AUNDIKOA IZAN ZALAKO.

Baten, Aita-Santi, Zubikarai`tar Augustin eta beste batzuk Karo Baroja`tar Julio`gaz egon giñanean, onek: "Euskaldunak gaur agertzeko mirari aundi-bat izatez gain, mendi-bideak edo euren lurra ondo baiño obeto ezagutzen ebezalako zala" esaten eban. Ez zan konturatzen Euskaldunak JAUNGOIKOA`gan sinismen aundia eukela eta BERE-LEGE aurrean, bere bizitzan egin bearrezko gauzak ondo baiño obeto eta ardura aundiz bete egin ebezala. Ori egiztatzeko, or!! gure "LEGE ZAARRAK" edertasun guztian. "-BEGITU NUN DAGOEN, MIRARI AUNDI ORI EGIN EBANA".

Eta emen bitxi bat, fazizta menperatzaileak eta antzekoak diran sozialistak, gaur egun biak, berezotasunaren aurkakoak eta menperatzaileak diralako, ezergaitik-be ez dabe entzun gura "Tximu Rhesus"etik edo Tximu-Jakitun`etik (Kromañon) gure ikerketaren lanerako, bere gorputzeko osotasunetik agertzen diran, sendi baten bereztasunean datozen bereiztasunezko txeetasunak odola eta abar, ta gitxiago gure ao`tik.

Bizitz onetan txeetasun edo zeaztasun guztiak zer diran eta nundik etorten diran jakiteko, neurri barru baten sartu bear dira eta guk erri-bat izatez-gaiñ ziurtatzeko, daukagun izkuntza, ekanduan oiturazko sinismena eta gorputzaren zeaztasun orrekaz Europa`ko erri-zaarrena garala erakusten dogu, Euskalerrian geien agertzen dalako "Tximu Rhesus"en zertzelada orreik ezezko keiñuan (negativo), endakerian (racismo) jokatzen dogula edo arrotzen etsaiak (xenofobos) garela esan dagian.

Zergaitik ainbeste amurru, jakin-bideko iker-lan bateri?

Euren diru-zaletasunean, sasi-jainkotasunezko menperatzailetasunean jokatzeke asmatutako guzurrak aizean eta agiri-agirian geratzen diralako?

JAUNGOIKOA`ren bereztasunezko legea, beti bardiña eta muga-gabekoa da, orregaitik guk erabili bear dogun mozkin edo dirua ta indarrezko gai guztiak euren kontrol-pean eukiteko, guzur geiagorekin egia gorde edo ostondu eziñean ibili bear dabe? Eurak, ez diran erritarrak guzur orreitan egia dan bezela kokatzeko? Noz!! arteko oiñaze eta nekagirosa izango ete-da NORKERI-ORREN-EKINTZA ORI?

Gaur, Europa`ko gizartea guzur orreitan ezartzeko eta sinisteko... Mailla aundiren jakintzazko-egarrian kokatuta dago eta jakituriaren zeaztasun edo zertzeladak baiño ez dira orreik.

NOZ AGERTU ZIRAN KELTIARRAK?:

Leenengo-Keltiarrak, Alemania`ren Ego-Mendebaleko lurraldetan jaiotzen ziran... 2.000 urte K.a.?

Inguru orreitan beintzat, Alemania`n egon ziran kokatuta Keltiarrak, euren izkuntzakaz leiñuzko auzoetan laterrituta.

Ortik, leen Britania`ko ugarteetara zabaldu ziran, gero Mendebaleruntz Iberia`ko Erdi-ugartera, Ego-alderuntz Italia`ren Iparraldera eta Eki-aldeetik Danubio-ibaiaren bealde baiño urrunago.

1.800 – 1.600 urte K.a., Britania`ko Ugarteetara egin eban leenengo erri-aldea.

1.200 - 800 urte K.a., Galia edo Frantzia`ren Britania`ko lurraldeetara, Franko`ak Loira-ibai`aren goialdean kokatuta.

Eta 900 – 500 urte K.a., burdiñezko asiera Hallstatt deitzen jakonari eta Alemania`ren Ego-aldean Renania`ko lurraldetan kokatuta egon ziran, Keltiar-jendekuntza Europa`ren Sarkaldetik zabaltzeko gertatzen asi zan.

K.a. VI – Iⁿ Mendeen artean, Tène deritxon goi-maillako Keltiar-jendekuntzan (civilizaciòn) egin eben zabalkuntza ori Europa^{ko} lurralde guztietara.

Vⁿ gizaldian K.a. La-Armonika^{gaz} (Frantziaⁿ ariñagotik Britania^{ko} lurraldeari deitzen jakon izena eta gero erromatarrek galia^{ren} izena ipinita) jabetu ziran. Britania^{ko}, Goidelo^{ak} Britania^{ko} ugartetatik bota ebazan.

Batzuk, Akitania^{tik} iberia^{ra} aldatu ziran eta onekaz Kelt-Iberia^{ko} erri-gizartea sortu eben. Baiña... nortzuk izan ziran Ibero orreik? Ez ziran izan... Kromañoi edo Euskaldunak? Azken baten danak Euskaldun-erpekoak..., nai batzuk Euskalerraren erdi-gunetik urrunduta beste era bateko eritxi baten oituratukoak.

Argi dagoana da, Euskera^{ren} zilbor^{etik} urrundu ziranean, batera ikasitako eta oituratutako ekandutik-be urrundu egin edo atzean geratu ziralako, itzulkeran argi erakutsi eban-lez. Euskalerrria... sekula ez dalako joan, gaur-be ez, iñor menperatzera

K.a. IVⁿ gizaldian, Alpes^{eko} mendi-kateak aldatuta Po ibaiaren ibar guztia menperatu eta Italia^{ko} Iparraldean kokatu ziran, lurralde oneri Galia-Zisalpina^{ren} izena ipinita.

K.a. 280^{an}, Asia-txikia^{tik} zabaldu ziran, inguru areitan Galata izenarekin ezagututa. Eta K.a. 279^{an}, Grezia menpetu eben.

K.a. IIIⁿ gizaldian, Keltia^{aren} indarra aundia izan zan, baiña menpekotasun orreik antolamendu barik egin ziran lez, erromatarren bultzakadagaz, aienatu edo urtu egin ziran, Irlandaⁿ Gales^{en} eta Galiziaⁿ bakarrik geratuta.

Eta emen, edestilariaren buruz zeozer aipatu bear dogu: Euskalerrria Europa osoan..., jakin!! erri zaarrena dala eta iñungo liburuetan aipamenik egin ez!! . Eta aipatuak izaten ba-gara, beti iñoren menpean egon garela esateko? Gaiñera..., erri guztietatik bera bakarrik geratu dana... eta orain milla urte asko lortu eban izkuntz ederrenean eta demokrazizko jendekuntzan agertuta!!?

Ekintza ori egiteko..., Noren morroiketara edo serbitzura dabiz jolasten?

Gaur egun, guzurra esan leike dala, ainbesteko menpekotasuna.

Eta jakintzazko mailla nagusientzat, ez bakarrik euren, bai gurea danarentzat-be lotsa-gorri aundiena.

EUSKALERRIA EDO EUSKAREA, ZELAKO LURRALDEETAN GERATU ZAN KELTI-IBERIAR ONDOREN?:

Keltiarrak (Franko^{en} Leiuak) Loira ibai^{tik} Britania^{ko} lurraldeetan kokatu ziranetik, Iparraldean asi-ta Loira-ibaitik bera, erdi-ugarte onen Ego-aldeko erdirarte inguru Gaztela zaarra ta Aragoi^{en} lurraldeak mugatzen ebana Galizia ezin ezik eta Eki-aldeetik Italia, Suiza eta Alemania^{gaz}.

Baliteke berago-be izatea, adibidez: "Guadalajara^{ren} izen zaarra ARRIAKA" izan zan eta Keltiberiarrak Guadalajara, Kuenka, Soria, Teruel, Toledo, Salduiba (Zaragoza), Kastellon, Balentzia, Lusitania^{ko} Ego-aldean, Betika^{ko} Iparraldean, Badajoz, Sebilla eta Kordobaⁿ kokatuta geratu ziralako.

Nortzuk izan ziran Iberoak? Ez ziran Euskaldunak? Argi dago Euskaldunak izan zirela, baiña nirentzat orren ziurtzak, beste ikaspidetako iker-lan baten mamiak izan beariko litzatekez.

Orduko Euskal-izkuntzaren askatasunak, Keltiarren zabalkuntza orreikaz galdu eben leenengo lur-arlo aundi bat, gero Askatasunaren edestian ikusi-

ko doguna. Baiña Euskal Nortasunaren izaeran ez eban iruditu (representar) kalterik.

Keltia`rren izaeran argi ikusten doguna, nai askatasunezko gizartea izanda-be Euskal-Demokraziaren ekanduzko kanpo-aldetik edo menperatzaillaren itxuran agertu zirala euren gizarteak babesteko, Europa`tik zabaldu ziranean. Eta Eki-aldeko Persen antzera, nor-geiagoren bide-menperatzaillae oitura orreik artu Ekialde-Urbil, Erdi ta Urruneko lurraldetatik sortu zan lez, gura izan-gabe Erromatarren jaiotzeko bideak atondu (preparar) ebezan. Irugarren zatian ikusiko dogu.

Orregaitik, Euskalerra ta Euskeraren edestia OITURAZKO-ASKATASU-NEAN nundik-nora asi ziran murrizten... gaur gagozan lurraldeetan kokatzeko, laugarren zatian "Euskalerriko Askatasunaren Edestia" argitzen dogunean azalduko doguz, goian esandako lurraldeetatik asita.

IRUGARREN ZATIAREN SARRERA:

- Mundu onetarako, Persa`k euki ebezan menperatzailletasunezko asmoak.
- Europa sortzeko Grezia`ren ikutua.
- Zergaitik eta zelan atondu zan erromatarren jaiotza?
- Zer gertatu zan Keltiarraz eta Euskaldunakaz Erromatarrek Europa`tik zabaldu ziranean?
- Emon egizu arrazoi-bat, Euskaldunak Keltiar eta Erromatarrek ekarri eben jakituriagaz, aberastu egin zala esateko.
- Erromatarrek egindako-Latiñak eta bere jaiotzatik sortzen asi zan ondorioak, zelan ta norarte iraun eban?
- Erromatarren Kaizartzan Mendebaleko-beerakada eta Katolikotasuna aukeratuta, Europa`rentzat euki eben ondorioa.
- Godo`en sarrera eta zer gertatu zan Euskaldunakaz oneik emendik ibili ziran artean?
- Mauritarren etorkera zer izan zan Euskaldunarentzat?
- Orduko Euskaldun`ak..., erri bateko sendimenduan alkartzen ziran?
- Zelan geratu zan Euskaldunaren askatasuna, Keltiar, Erromatar, Godo ta Mauritarren ostean?

MUNDU ONETARAKO, PERSA`K EUKI EBEZAN MENPERATZAILLETASU- NEZKO ASMOAK:

Mundu onetan, orduko denboretan ezagutzen ziran jendekuntzak eta lurrak batzangotzeko asmoak, balekite ariñagokoak, Akab eta Babiloniatik orain 4.200 urtetik asi-ta onantza izatea. Baiña Persen errege Ciro (K.a. 560-529) aundiagandik asi ta I Dario (K.a.558-486 eta errege 521- 486) ta I`go Jerjes (519-465) izan ziran Mundu onen eta orduan Europa`ko jendekuntza guztiak (civilizaciones) morroitasunean batzangotu gure ebenak edo askeneko ikutua emon gura ebenak euren menpean egon gaitezkan.

Orduko Persa eta Griego`en jendekuntzak (civilizaciones) ekanduzko oituratan, bata: "Menperatzailletasunaren morroitasun gogokoa oso-osoa izan zalako". Eta bestea: "Azturazko giza-bidean ekanduzko mailla aundira elduta..., Askatasunezko Demokrasi aundi baten sinismeneko

izan zalako”, begiz-begiko aurkakoak (diametralmente opuestos) izan ziran.

Eta Persa`ren gogoko eritzi orreik beteteko, Ziro`k Eki-alde guztia menpetuta, bere ostean Dario`k, 499-494`ko urte bitarteetan, Joniko erri batzuk bakeztuta, K.a. 490`ean Maraton`en, Grezia`ri emon eutson leenengo eraso-aldia.

Grezia`ren gudalozteak Milziades`en aginduan 9.000 Espartar-gudariakaz, babeserako prest egonda, Dario`k eroan ebazan 20.000 gudariaren aurka. Dario galtzaille agertu zan eta bere seme I Jerjes`ek Ejipto`ko iraultza bakeztuta, Grezia`ri Termopilas`en 480`an emon eutson bigarren erasoaldian, garaille agertu zan arren, 480`an bertan Salamina`ko itsasoan Temistokles`ek emoneko pasara ederra artuta, I Jerjes Mardonio`ren agintzan gudalozteak itxita Ekialde-Txikerreko Susa`ra euren kaizar-jauregira joan zan.

Mardonio`k, K.a. 479`an Platea`ko (Grezia`ren Antziñako uri-bat izan zana eta Tebas`en Ego-Mendebalean kokatuta egoana zan) borrokan be galtzaille urten eban, Pausanias`ek bideratutako Espartarren Alkartsunezko gudaloztearen aurka eta Mikala`n egun berean itsas-ontzidi edo guda-ontzidien itsas-borrokan Persa`k ondamentuta geratu ziran.

Eta emen bitxi bat: Mardonio, Jerjes`en lengusua eta borroka irabazi babilen Grezia`k eukiko eban urrengo satrapa edo jaurlaria il-da, Griego`ak bere oialpe edo oial-txabolan (tienda de campaña) egonda eta an egon ziran diru-altxorrak ikusita, euren arritasunezko itauna: “Gizon onek, zergaitik gura eban ainbesteko premiatusunagaz gure erriak menperatu, aibesteko aberastasuna eukin da?” izan zan.

I Jerjes il eben eta bere seme II`n Jerjes asi zan Grezia`ren aurkako erasoan, baiña au-be alperrik, euren artean trebetasunezko nor-geiagoan asi ziralako, au-be il eben, beren agintaritzak aste gitzi artu ondoren.

Greziatarren Demokrazia`ri ezker, or!! geratu ziran, fazizta`k leenengo aldiz Europa menperatzeko euki eben asmakuntzak eta Eki-aldeko itxuran agertu gaitez an alegin guztiak.

Gaur, arrazoiaren erabagiak ez doiazelako gudaren bidetik, nai-ta norke-rian dabizenak ainbat alegin egin, petroleoa, diruak eta lurra euren eskuetan eukiteko. Euskaldunak, Griego`en Demokrazizko sinismen aundiak, Euskal-Nortasunezko zentzu aundian artu bear doguz, gure arbasoen ekin ederrari ez badautzagu begitzen eta danok alkartuta, gure askatasunezko garai-aren elburua`ri zuzen edo artez begitu.

Konturatu bear gara: “Euskaldunak Demokratikoak garela!!”. Zergaitik orduan...., ni eskumakoa naz eta edo ezkertiarra nazelako lelokerietan ibili?

DEMOKRATIKOAK izan gaitez an eta alkartu!! iñungo lelokerietan ibili barik. Euskalerrriak etsai geiegi daukaz, guk bat-geiago izateko eta.

Berezkotasunaren etsaiak, beti-danik balekite, berezko garbitasunean ikusten dauan gauza guztiak, ardurazko ordean ezer ipini gabe, dana jan edo suntsitu arte ez dirala geratzen. Orregaitik : NORTASUNAREN ABERTZALEAK GARA!! LAN ORREIN ARDURADUNAK. DANOK!! BAT-EGINDA-BAIÑA. GURE EUSKALERRI MAITE ONEN ASKATASUNA LORTU GURA BA-DOGU.

EUROPA SORTZEKO GREZIA`REN IKUTUA:

Europa`ko edestia K.a. 1.000 urte inguru, nai-ta Kreta`ren jendekuntza (civilizaciòn) askoz ariñagotik, Munduko jendekuntzaren sorburu edo asiera

izan, Grezia izan zan jakintzaren arloan zilborra, edo erdi-gunea, Lurrarteko itsasotik ta erdi-alde edo Aurreko-Ekialde guztitik benetako jakituria: "Eder-Lanean, Filosofi edo Burubidean, Ele-Ederretan eta Demokrazian" zabaldu ebena. Euren jakintzazko gunea K.a. Vⁿ gizaldira`ko lortuta.

Grezia, orduan ezagutzen zan Mundua`n, jakituriaren zilborra izan bazan-be, bere barruan guda-indarraren zaleak euki ebazan, nai-ta beti, jakintzaren menpean geratu.

Eta bere azkeneko denboratan, gizon aundiak euki ba-ebazan Alexander-Aundia bezela, K.a. 356-324 urtetan bizi zana. Erromatarren keiñaduragaz-be ez eben euren batasunik lortu, Kromañoñ denboratik lortutako demokraziaren edo gizartearen zor-eskubideko legetik oituratutako oiñarrien "Leifuzko-Auzotasun-Laterritasunak" ez ziralako gai-izan apurtzeko.

Ez!! ez ziran gai-izan ez!!; berezkotasunaren demokrazizko legeak menperatzeko. Berezkotasunaren legeak ulertuta, euren oituran oiñarrizko legeak izan ziralako.

Euren oiñarrizko-izatasunean, ez ziralako eldu edo alpertu "GUZURTIK-IZATERA".

Orregaitik izan zan ona eta guztiz demokratikoa, ararte egin zan "-ERRITARREN-EUROPA`ko-JENDEKUNTZA". Eta batez-be Laterritasunaren arloan.

Gero, Etruskoa`ak martxan ipini ebezan erromatar indarrakaitik menperatuta geratu ziran, K.a. 149`an asi eben borrokan eta 146`an amaitu, Korinto guztiz apurtuta. Andik aurrera, Mazedonia`ko erri-alde edo lurralde-lez izendatuta geratuko zan, milla urte askotan Kromañoñ`etik lortu ebezan ASKATASUNAREN-OIÑARRIZKO-OITURAK-MENPERATUTA.

Europa`k, Grezia menperatuagaz, demokrazizko arlo aundi bat galdu eban, ortik aurrera, askatasunaren oiñarrizko-oitura galdu zalako.

Eta ez zan galdu, demokrazia zer dan aaztu egin-jakelako. Ortik aurrera, gaur egunerarte Europa ta Mundua Erromatarren-Kaisertzazko legeak (derecho-romano) eta katolikotasunezko-Abertzaletasunaren (nacional-katolicismo) oinpean daualako baizik.

Orregaitik gagoz gaur, Mundu`ko irugarren borroka nagusian sartuta, "-BEREzkotasunaren-DEMOKRAZIZKO-OIÑARRIAK" (itzulpenduta: "gizartearen zor-eskubidearen oiñarriak" diranak) guztiz menperatuta edo lekuz-kanpo daukaguzelako.

ZERGAIK ETA ZELAN ATONDU ZAN ERROMATARREN JAIOTZA?:

Orduko denboretan, Ekialde-Urbil, Erdi ta Urruneko lurraldeetan, jabetasunaren billa, bata bestea menperatzen ibili ziran lez, Europa`n, Keltiarren leiñu ezberdiñen artean-be, oikunde (costumbre, uso continuado) bardin antzeko-bat agertu zan.

Baiña, Keltiarren menpetasunezko asmakuntza ori antolamendu-bakoa izan zalako eta Eki-aldean menperatasunezko asmakuntz-saio orreik, nai gogorrik izanda-be, luzarorako iraupenik ez ebalako emoten. Etrusko`ak konturatu ziran, asmakuntz orreik, antolamenduzko arloetan zeozer`en gabetasunean jaioten zirala, erri-gizarteak berezkotasunaren legera itzultzen ziralako beti.

Eta zentzuz edo ondo bideratuta egon ziralakoan euren ustez, emen asmatu ziran benetan, gaur dagozan BÄTZANGOTASUNEZKO gogo orreik, Mundu`ko erri-gizarte guztiak antolamendu barri onen mendean ondo zuzenduta egon daitezcan.

Baiña erabagi orreik, BEREZKOTASUNA`ren LEGEA`k kontuan artu gabe artu ziran lez, sortu ziran erakunde guztiak, ez daukalako beste biderik, Norkeriaren mendean geratu dira beti, JANGOIKO edo Bere bereztasunaren legetik kanpo artu ziralako.

Kristau erlijio guztiz ederra be sortu zan, baiña dana alperrik, norkerizko eritzi zikin orren mendean geratu dalako.

Edestian zear, zuzentasunaren eritizko erabagiak artu dira beti. Baiña danak!! BEREZTASUNA`ren LEGE`ak kontuan euki gabe artu diralako, zentzuaren arrazoiezko zuzentasunean beti LUPEZTUTA. Orregaitik!! agertzen jakoz gaurko JENDEKUNTZA`ri (civilizaciòn) beti edo andik ona euki dauazan LUPETZEZKO ANKAK.

Eta burutasunezko uste-orren antolamenduari beste tankera edo itxura sendo bat emon eutsoen, antolakuntza orreitan izkuntz ta Nortasunaren aldaketak egin-ezik, ez zalako egon aukerarik sasijainkotasunean batzangotasunezko-asmakizun orreik aurrera eroateko.

Orregaitik K.a. 753`an Etruskoa`k leen egin ebena, Sabino, Iszeres, Ramnes, Tizio eta Luzereakaz alkartuta, Roma-Kuadrata deituko zana Esparta`ko guda-oituran, eraiki Palatino mendian.

K.a. 715`ean Ponpilio`tar Numa`gaz erregetzaren antolamenduan ezarri ziran eta zazpi errege igarota K.a. 510`an Tarkino`tar Luzio`gaz amaitu eben lenengo ekiñ-aldi onen sorkuntza.

Ortik aurrera, Mundua euren edo eurak euki eben eritxiaren antolamenduzko agindutara batzangotzen zabaldua.

Batera, Grezia`ren Ego-aldeko Griego jakitunai laguntza eskatuta: "Griego-izkitegia artu eta Latiñezko iztegi-barria" sortu eben, Lazio-lurralde`ko baserri-inguruetan berba egiten zan mintzadar edo izkelki-bateri indar aundia emonda, erromatarren bultzakadagaz Italia`ko izkuntz-nagusia izango zanari.

ZER GERTATU ZAN KELTIARRAKAZ ETA EUSKALDUNAKAZ ERROMATARRAK EUROPA`TIK ZABALDU ZIRANEAN?:

Keltiarrak askatasunaren zaleak izateagaitik, Erromatarren etsai-amorra-
tuak izan ziran, baiña ez eben euki lekurik erromatarrak euki eben indarraren aurka eta aienatu, suntsitu edo Euskaldunen artean urtu egin ziran, Europa guztian egin eben antzera.

Euskaldunak ez eben alango arazorik euki, ikusi ebelako zelako indar eta almena euki eben erromatarrak euren aurka joan ezkerro eta euren agindutara alegindu ziran, Euskal-gizarte bezela irauteko.

Euskaldunak, bere oiturazko izatasunaren demokrazitik ez eben galdu ezer, gero K.o.V`n gizaldian Erromatarrak ezereztu ziranean, Euskaldunak bereala berreskuratu egin ebezalako euren oiñarrizko demokraziaren oiturak.

EMON EGIZU ARRAZOI-BAT, KELTIAR ETA ERROMATARRAK EKARRI EBEN JAKITURIAGAZ, EUSKALDUNAK ABERASTU ZIRALA ESATEKO:

Keltiarrak: Jakintza aundikoak izan ziran eta euren jendekuntzaren mailla aundiena K.a. 400 urte inguruan lortu eben.

Erti (arte) trebetasunean goi-maillako aldi eder bi euki ebezan: "Hallstatt" leenengoa K.a X`n gizalditik VI`garreneraiño izan zana, gure erdi-ugartetik Ungria`raiño osotzen ebana eta K.a. V`n gizalditik K.o`ko I gizalderaiño "Tene" deitzen dautsoen denborakoa.

Tupiki edo brontzea, burdiña eta buztzingintza ondo baiño obeto ezagutzen ebezan maisu aundiak izan ziralako eta oso trebeak metalezko gauzak ondo edertzen.

Euren izkuntza zati-bitan banandu zan, lurraldekoa (continental) eta ugar-te artekoa.

Ugarte artekoa (islas), Britania-aundikoa alde batetik: Gales, Korniko, Bre-toia, izan ziranak eta Gaelikoa: Manx, Irlandes eta Eskozez ziranak.

Eta Lurrartekoa (continente Europeo), Galoa izan zana, IV`n gizalditik onantza, Latiña`ren indarrakaitik ezereztu egin zana.

Keltiarrak Euskalerritarren artean ia 2.000 urte egin ebezan, erromatarren bultzakadagaz gure artea ezereztuarte.

Euskaldunak, ain leloak izango giñan..., ainbeste denboran, eurak ekial-detik (Asia-menor) ekarri eben jakituri guztitik..., zeozer ez artzeko? Ez!! eta oso trebeak izan giñan gaiñera.

Askatasunaren etsaiak esaten dabe: "Euskaldunak Keltiarren menpean egon giñela". Ez da egia ori, gero, erromatarren bultzakadagaz gure artean bakez urtu edo ezereztu egin ziralako.

Erromatarrak: Gure lurraldera K.a. irugarren gizaldiaren amaieran eto-rri orduko, Keltiarrak eta Iberoak (Ibero oneik... Euskaldunak ziralako?) Euskalerrriagaz bat egin ziran, asken baten eurak-be, demokrazizko aska-tasunaren aldekoak ziralako eta erromatarren etsai-amorratu sutsuak izan zirelako..

Keltiarrak, Kalagurris`en borrokatu ziran, lur aberats-areik euren jabetasu-nean babesteko, lenengo Euskaldunaren aurka eta gero, guk lagundutako erromatarra-kin.

Oneik, Keltiarren sendokuntza (fortificaciòn) inguratuta, azken baten erre-astu edo ezetzatu egin eben. (bitartean, sendokuntzaren barruan egon ziranak gorriak igarota. Ortik datorrelako gazteleraz esaten jakon "HAMBRE KALAGURRITANA", saguetatik asi-ta, abereak, larruak, bai illak-be jan egin ebezalako).

Eta K.a. 133`garren urtean, euren Numantzia`ko azken zaintokian.

Ortik aurrera Euskaldunak erromatarrekin bat eginda geratu gintzazan. Euskaldunak ondo baiño obeto ikasi gendulako erromatarren indarra aundia izan zala eta zer egin eben Akitania ta Auñamenditik sartu ziranetik.

Orregaitik, burua guztiz makurtu barik on artu ginduezan, euren gudaloz-teetan be lerrokatuta eta lurra lantzeko ekarri eben aurrerakuntza guztitik bear genduna on artu eta erabilten ikasi.

Euskaldunak, ainbat erromatar gudalozteetan borrokatu ziran eta euren giza-bide edo jarduera (berbadunek izateagaitik batez-be) erakutsita, Agus-to, Galba kaizarrak eta abar, euren-buruak zaintzeko inguruan euki eben gudari taldeak, askotan guztiz Euskaldunak izan ziran.

Baiña, Auñamendiren Ego ta Ipar-aldeko Euskal-izkuntzarentzat ordain aundiak izan ziran: "Ebro-ibaia`ren ur-bazterreko ibarretatik eta Aragoi`ko Iparaldetik Napar-Aragoi`ko latin-kondo, Burgos`eko Ipar-Ekialdetik gaztele-ra, Asturias`en Bable eta Akitania`n be, eurekaz aitu edo ulermentzeko, erde-razko (lenguas extrañas) izkuntz baragarriak sortu ziralako".

Euskal askatasunarentzat nai-ta euki ez garrantzi aundiko ondoriorik, euren berakadan gauza guzti orreik osterabe berrezkuratu egin genduzelako. Kalte aundiak euki ebazan, Euskerazko-izkuntzaren arloan, jaiotako latin-kume barri orreik, nai gizaldi askotan oraindiño erdi-geldi egon arren, baten-bat agertuko zalako Etruskoen batzangotasunezko asmakizunari norik bultza egin gero ikusiko dogun-lez, Mundu oneitan sasi-jainkotasunezko bizitza aurrera eroateko.

Bestela, nai-ta Erromatarrak gure lurretan ia 700 urte egon: Eta "Latiña, jakituriaren ibil-gaillua lez ipini ba-eben-be, gure oiturak euren oituretara aldatu bearra, gure jaurkintza euren eratan ezarri, errigizartea beste arau-politikoetan sartu, Izkuntza barri-bat ezarri gura, euren erlijioa sartu-gurean ibili, gauzak egiteko era barriak ezarri... Gizarte edo sozial-arauetan gauza-zaarrak barriakin aldatu edo naastu egiten ziranean, bertokoak-kanpotarrekin ondo konponduten zirala ikusita...", ori izan zan ERROMATARTUTEA? Eurak, ez ziran gai-izan iñungo erritarrai ezer eskolatu edo irakasteko, orregaitik, berezko erritarren gogozko sentipenetan ez eben euki ezereen zaurizko-oiñazerik (traumatismo) eta euren ezereztuteagaz, Euskaldunak errez berrezkuratu ebezan askatasunezko oitura zaarrak.

Txarragoa izan zan euren berakadan, ibiltzen ipini ziran alderdikertziko gogamen barriak, gero ikusiko dogun lez, gaur arteko eta gaur-eguneari-be, urtenezko lokatz-aundi baten sartu ginduezan, gizarte guztien artean, ardura aundian euki bear diran zor-eskubideak, menperatuta geratzen diralako.

ERROMATARRAK EGINDAKO LATIÑA ETA BERE JAIOTZATIK SORTZEN ASI ZAN ONDORIOA, ZELAN TA NORARTE IRAUN EBAN?:

Etrusko`en jakintza aundian, leen asmakizuna Latiña sortzeko, baliteke Mundu zabalean jakintzaren ibil-gaillua izan daiten egin ebela. Griego`aren laguntzagaz erindu ta argituz (refinar) biribilduta (perfeccionar), elerti-arauzko izkuntz-aundi bat bihurtuta geratu zalako, gure gaurko egunerarte iraun dauana.

Baiña beragaz-batera, Mundua batzangotzeko menperatzailetasunezko asmakuntza eroan eben-lez, nai-ta 2.000 urte iraun, ezin izan dau berezko-tasunari edo JAUNGOIKOA`ren legediari geiago egin, ezerezean geratuta.

Menperatzaile asmakuntz guztien antzera, bere ibilkeran batzangotu baiño, birrindu edo milla zatitan bananduta itzi ebelako ikutu eben guztia, indoeuropear izkuntz asko ezereztu, aldatu edo bestelakotu egin ebezalako Ingles eta Aleman izkuntzaren antzera. Eta ez zan gitxiago Euskerea berba egiten zan lekuetatik egin ebana.

Latiña, Euskeraren indarragaitik naastekatuta, Akitanian eta erdi-ugarte oneitan geratu ziran`en antzera: "Lusitanian (Portugal), Asturias`en Bable, Burgos`eko goiko Eki-aldetik Gaztelera, Nafarroa`ren ur-bazterreko ibarrean eta Aragoi`ko Iparraldetik Napar-Aragoi`ko Latin-kondoak sortuta.

Europa`ren lurraldeak or galdu ebazan askatasunezko zati aundiak, naastetasun orreikaz demokraziaren ulermenezko oiñarrietan atzerakada aundia egitea izan zalako, izkuntzak naastekatuz gain batera, bereztasunezko legeak be aldatu egiten diralako.

Euskalerrian argiago ikusiko dogu, gure errege-jaun denboretara eltzen garanean.

Eta emen JAINKOA`ren LEGEA`ri aipamen-bat egin bear dautsagu: "Bereztasunaren aurkako asmakizun orreik aurrera eroanda-be, beste nortasunezko aurrerakuntza bateri bideak zabaltzen jakoz". Bide-barri orreik

baiña, beti!! nai-ta nai-ez BEREN-LEGE bidera joan bear diranak dira!! Mundu oneitan NORTASUNAREN ANTZEZLARITZATIK-KANPO guretzat ez dagolako aukerarik. Danok bardin jaiota ANTZEZLARITZAREN ARDURAN BARDIÑAK GARELAKO eta NORTASUNIK GABE, EZ LITZAKELAKO ANTZERKIRIK EGONGO.

“Mundu onen arduradun bakara JAUNGOIKOA da. Ez gaitzean sartu gu BERE gauzatan».

ERROMATARREN KAIZARTZAN MENDEBALEKO BEERAKADA ETA KATOLIKOTASUNA AUKERATUTA, EUROPA ETA EUSKALERRIARENTZAT EUKI EBEN ONDORIOA:

Emen sortu zanarekin kontu aundia euki bear dogu, Franko`k beren erioztaren osterako egin eban antzera eta esan eban lez : « GEROKO...., DANA GERATZEN-DA ONDO LUTUTA ». Erromatar, Godo eta katoliko-kaizartzak egin eban antzera bir-idatzita egon zala esan leikelako.

Konstantino`gaz asten da aurrez-ikuste (prever, ver anticipadamente) au : K.o. 284`an Diokleziano kaizartzara igon ebanean, danak ibili ziralako borrokan, nor-bera kaizarra izateko aukeraren billa.

Azken baten borroka au Konstatino`ren artean egin zan eta Kristauak Konstantino`ri lagunduta, 306`an onek kaizar-jauntzara igon eban eta ez zan izan Mendebaleko ta Ekialdeko kaizartzaren jabea 324`n urterarte. Bera`ri gerizpea egiten eutsoen leikideai irabazi arte: 310`ean Maximiano`ri, 312`an Majenzio`ri eta 324`an Lizinio`ri irabazi arte.

Kristau`en indar aundiko sinismena ikusita eta beren laguntza bear zalako bidez, Galeno`k kontu aundiagoan artu ebazan eta 311`n Sardika`ko legeak argitaratuta, Kristautasunaren jai-arauak askatu ebazan, gero 313`an Konstantino`k Milan`eko aginduagaz, Balerio`k baieztu ebana.

Arrianismoa, IV gizaldian Kristautasunak euki eban leenengo sinist-auste edo ziñuskeria izan zan, Alejandria`ko apaiz orrek: “Jainkoa`ren borondate-tik, Kristo izan zala Mundu oneitara etorritakoa, baiña ez zala izan AITA`ren izatasunezkoa” esaten ebalako.

324`an Konstantino geratu zan Mendebaleko eta Ekialdeko kaizargoe-tan agintari bakar-lez eta 325`an Nizea`ko Eleiz-Batzarra batu ebanean, ararte Atanasio Santua`k Arriano`ren irakaspide ori ezereztu gurean ukatzen bakarra izan zanetik, Konstantino`k Arriano`ren ikaspidea baztartuz ta ziñauskerian gaitz-etsiratuta (apartado como el mal mas odioso o despreciable de las herejias) Katolikotasuna aukeratu eban eta siniskisunezko aitorketa (creencia, fe sacramental) biurtu ebanean, or!! jaio ziran laterri`ko, naziozko edo bereztasunetik kanpo gizonak egindako ABERRI-KATOLIKOTASUNAK (nacional-katolicismo). Erromatarren kaizargotzak irauan dagian.

Konstantino`k aurrerantzerako, Iru baldintza oneikin: “Mundu guztia kaisar-jaun baten azpian, Katolikotasunezko erlijioa Mundu osoarentzat eta Latiña jendekuntzaren gaillu-lez” (vehiculo transportador de la civilizaciòn) oiñarritu eban

Konstantino`k, jakin eban erromatarren kaizartza malda-beran egoala, orregaitik indartu gura izan eban eta ortik alkartu zan orduan ezin geiagoko indarrarekin gorantza joan ziran kristauakaz.

“Katholiko, latiña`ren bidez datorren itza da” orregaitik, Itz Grekoak: “KATA`NORANTZA esan gura dauana eta “Holos” DANA edo DAN-GUZZIA esan

gura dauan itzak alkartu ebazanean eta Katolikotasunaren itza agertu, (nairgabe...?) Kristautasunak ALDERDIKIDETU ebazan.

Eta Kristautasunari kalte geiago egin-nai ez arren, urrengo urtean: “-JAUNGOIKOA”ren eta Mundu onen bitartean Eleiza ta Kaizartza ordezeko bakarrak zirala” esan da, asi ziran muga-gabeko irudimena aske itzi-ta sinis-egiakaz gora ta bera dana korapillotuten, eurak betirako izan ba-ziran agintarilez edo sasi-jainko-lez, dana berezko-legearen aurka batzangotu gure-naian.

330`ean Konstantino`k Bizanzio izan zanari Konstantinopla`ren izena ipini eutson, Europa ta Asia`ren erdian egoalako eta batera Mendebaleko eta Ekialdeko Kaizartza`ren bitartean egon zalako.

Ez eben kontuan artu, erabagi orren ondorioaren bidetik 395`an Mendebal eta Ekialdeko kaizartzak banandu egingo zirala.

Konstantino`ren eriotza 337`an izan zan eta beren ondorioz, bere seme Il`n Konstantino anaiakaz batera kaizartzara igon ebenean 340`an Italia menperatzen joan zan, bere anai Konstante`ren jabetzan egon zana bereganatzeko eta bertan il eben.

347`an Teodosio aundiak igon eban kaizartzara eta 395`ean il zanean Ekialdeko Kaizartza bere seme Arkadio`ri emonda eta Onorio`ri Mendebalekoa, Ekialde ta Mendebaleko kaizartza oso ori, betirako bananduta geratu zan.

Godok`ak denbora orreitan, Uno`en ekintzagaitik banandu ziran, Ego-Mendebalean Bisigodoaren izenagaz eta Ostrogodo`en izenagaz Ekialdean geratu ziranak. Ostrogodoak Uno`akaitik menperatuta geratu ziran Danubio-iba`aren inguruetan eta bisigodoak Mendebalde ta Egoalderuntz bultzatuta 409`an Alariko`k erroma saskildu eban eta 476`an Odroako`k Mendebaleko Erromatar-kaizartza ezereztu egin eban.

Erromatar Ekialdeko kaizartzak 1.453`n urtean Turkoa`k ezereztu arte iraun eban eta ortik aurrera Eleiza-katolikuaren eskuetan bakarrik geratu ziran Europa`ko kaizartzaren funtsezko zentzuak (contenidos mas importantes). Bai Il`n Teodosio Arkadio`ren semea izan zanak, I Konstantino`k bere asierako kaizartza`tik agertu ebazan erispen (constituciones) edo lege-guztiak batuta eta Justiniano`ren lege-bildumagaz osotuta, Teodosio`ren lege-sorta deituko zanakaz.

438`an Il`n Teodosio`k (401-450) Ekialdean eta III`n Balentiniano`k (419-455) Mendebalean, batera argitu ebezan lege orreik, Ekialdean Justiniano`ren lege-sortagaitik eta Mendebalean Godo`en legeagaitik aldatu arte.

GODO`EN SARRERA ETA ZER GERTATU ZAN EUSKALDUNAKAZ ONEIK EMENDIK IBILI ZIRAN ARTEAN?:

Godok ez eben euki denborarik Europa`n euren menperatzailletasunezko asmakuntza ezartzeko, Mauritarrek agertu ziranean ez ebelako indarrik euki oneik geratzeko eta aienatu ziran.

Baiña goazen zer egin eben jakitera, leenengo oso adierazgarria dalako eta bigarren, menperatzailletasunezko guzurak, ikusi daiguzan, berez, zelan joaten diran euren leen asmakizunezko lekuetara.

Il`n Alariko`gaz asi gaitezana. 484-507`n urte bitartean izan zan Bisigodo`en errege eta bere errege-aulkia, Iparraldeko Tolosa`n kokatuta euki eban. 506`n urtean Romana-Bisigotorun legearen laburpena (brebiario de Anniano o código de la lex Romana Visigothorum) argitaratu eban Mendebaleko Bisigodo guztientzat.

Urrengo bisigodo`en errege Gesaleiko izan zan 507-511`n urte bitartean. Amalariko 511-531`n urte bitartean izan zan errege eta bere erregetzan 531`ren Orrilla`n Toledo`ko II`n Eleiz-Batzar nagusia egin zan.

Teudis izan zan urrengoa 531-548`n urte bitartean bere agindua bete ebana.

Teudiselo`k 548-549`n urte bitartean bete eban beren agintaritzza.

Ajila`k, 549-554`n urte bitartean bete eban beren agindua. Eta onek, Atanajildo`k bideratuta euken anai-arteke guda`ri aurre egin bear izan eutson.

Azkeneko lau errege oneik, eraillak (asesinados) izan ziran.

Emen Erromatar Justiniano aipatu bear dogu, guk esaten gabizenerako garrantzi aundia daukalako.

Au 483-565`n urteetan bizi zan eta Mendebal ta Ekialdeko kaizartza 527-565`n urte bitartean eskuratu eban.

Indar asko egin ebazan Lurrarteko itsaso guztia, ostera erromatar-kaizartzaren agindupean egon daiten.

Lortu ebazan guda-garaipenak baiña, bere biziaren denbora be ez eben iraun. A-ta guzti, betirako lortu eben garaipena, erromatarren legeak bildumatuteagaz izan zan, gaurko legeak-be, bere oiñarriaren gaiñean eraikita dagozelako.

Batera Godo`en errege 551-567`n urte bitartean Atanajildo izan zan eta Justiniano`ren laguntzagaz Ajila erregetzatik bota eben. Bere jaurkintza Toledo`n ezarrita.

Eta Justiniano`rekin egin eban bakezko itzarmenagaz, Betika`ko zati bat Bizanzio`ren menpean itzita, jaio zan Spania`ko Bizanzio`ren lurraldea.

Atanajildo`ren ostetik, Leobijildo izan zan urrengo errege 568-586`arte, I Liuba`gaz batera 568-573`n urte bitartean eta gero bakarrik.

Leobijildo erregea, Ermenejildo Santua`ren eta I Rekaredo`ren aita izan zan. Godo-errege guztiak onarte Arriano`ren ikasbidekoak ziran eta bere seme Ermenejildo il eben katolikotasunezko erlijiotik ez zalako Arriano`ren ikasbidera aldatzen.

Godo`ak, erromatarrak euki eben jaurkintzazko legedian egon ziran ego-kituta eta nai-ta legeak denbora guztian euren gogamenera eratu edo aldatzen ibilita, laster konturatu ziran Konstantino`ren katolikotasuna zala bidea, kaizartzaren ametsak garaitzeko.

Orregaitik Leobijildo`k, bere seme I Rekaredo`ri emon eutson aolkua..., arrianismoa baztartu ta Katolikotasuna besarkatu dagian. Eta onek 587`an arrianismoa alboratu eta katolikotasuna on-artuta 589`an Toledo`ko Eleiz Batzar Nagusia bere agindupean batu eban eta ortxe emoten jako ostera-be indarra, Mundu au batzangotzeko errege ta katolikotasunezko ekandu bakarrean, Etrusko ta erromatarrak euki ebezan leen asmakuntzak beteteko.

Ortik aurrera datoz zoritxarrez Toledo`ko menperatzaile Eleiz-Batzar Nagusi orreik katolikotasunezko-abertzaletasunean (nacional-katolicismo) zaldikatuta.

EUSKALERRIA TA EUSKALDUNARENTZAT ZER IZAN ZAN GODO`EN ETORKERA?:

Euskaldunentzat orduko denboretan, eten-bako borroka baiño besterik ez. Euren nagusi guztiak errege-aulkian egoten ziranean "Et domuit Baskones" esaten dabe kronikalariak esaten ebela, baiña guzurra izan zan.

Erromatarraz 600 urteko bizitza batera eginda eta euren gudari-taldeen denbora guztian lerrokatuta, ainbat guda-gauza ikasita egon ziran orduko Euskaldunak eta Godo`ak ez eben ezerean aukerarik euki gure arbasoen aurka.

Gaiñera, 300 urte orreitan nai-ta eurakaz beti borrokan ibili eta katolikotasuna ta latin-kumearen zaleak izan, oneik berezko izkuntzak ezereztutea gure ebalako eta euki gendun Euskerazko Nortasuna, katolikotasunean batzangotuta eurak aukeratuko eben nortasunean biurtu gaitez, ekiñaldiko alegiñetan ibili, gure izkuntza ta legeak berrezkuratu ziran arlo guztietan.

Txarragoa izan zan, gero laugarren zatian ikusiko doguna, Euskalerrira etorri ziran guzti oneik ezereztu edo aienatu ziran orduan eta berezko erri ta gizarteak jaurkintzazko antolaketak egiten asi ziranean euren babeserako eta errege-jauntzak aukeratuta, osterabe betiko iru baldintza madarikaturen artean jausi bear izan ziralako: "Aurrerakuntzazko Grezia`ren jakiturian, menperatzailetasunezko erroma`tar legeetan eta batzangotasunezko katolikotasun-abertzaletasunaren oinpean".

Nok ulertu leike: "Grezia`ren Demokrazizko jakituri naastekatu leikela..., erromatar legeekaz eta katolikotasunezko burutapen edo eritziekin, nai ondo maltzurtutako edo ostondutako azpikaritzan etorri arren?"

Ortik gaur arte gure bizitzak, ia urten ezinezko lokatzartean sartuta geratu dira.

MAURITARREN ETORKERA ZER IZAN ZAN EUSKALDUNARENTZAT?:

Indar eta jakituri aundiagaz etorri arren, gure erriaren askatasunarentzat eta guretzat batez-be, ez eben euki gal-zori edo ezetako galbiderik. Eurak alboratzeko edo erdi-ugarte onen Ego aldean kokatzeko, Europa`ren indar geienaren alegiña izan zalako alde batetik eta bestetik, bertan egon giñenen alegin bakarra izan zalako, Euskaldun erregeak buru izan zirela Mauritarrek bakezteko.

Euren jakituri asko ikasi gendun eta ez gaitez aaztu, gure Nafar-Erreiñua sortzeko, Banu-Kasi sendi mozarabeen (Ebro-ibai ur-bastarrean kokatuta egon ziranak) laguntzagaz, 824`an lortu gendula.

Euskaldunak, oso ezagunak izan giñan orduko denboretan Europa guztian, Loira ibaitik Ebro ibaiaren Egoalderarte alde batetik, erdi-ugarte onen osotasunezko lurraldeetan Galizia izan ezik, Euskaldunak izan giñelako. Eta ondo baiño obeto ezagutzen ginduezan Europa guztian, Ekialde osoan eta Afrika`ren Iparraldean, gure Nortasunaren indarra ondo baiño obeto ekielako. Nai-ta fazista menperatzaile oneik eta daukiezan edestilari morroiak beste gauza bat esan, gure Nortasunaren izatasuna aienatu daiten.

Gero ikusiko dogun-lez, onen ostean izan zan, erriak euren jabetasunezko bideak ez daitez garaipendu, zelako bidetik joan ziran erroma`tar menperatzaile orreik, bereztasunaren legeak euren lege-pean morroitzeko

Eta lortu ebena, gaur bereztasunaren legepean danak batzangotuta egon bear giñena, osterabe berezko erritarren izatasuna, erdi ero-aldiko milla zatitan bananduta, amaitu gabeko borroka baten agertzea.

Zer gertatzen da emen? Bereztasunaren LEGE-BAKARRA aurrez-aurre eukinda... eta gaiñera GU!! beragaz erperatuta egon eta konturatu EZ!!

JAINKOA`ren aurka borrokan gabiltzala? Ba, Mundu onen gizarte menperatzaileak... bere burkoitasun (terquedad) edo bere buru-gogortasunagaz aurrera egin ezker, makiña bat borrokaldi, zorigaizto eta neke-aldi geratzen jakuz oraindiño aurrerantzean.

Gaurko gizarteak, JAUNGOIKOA edo BEREN BEREZTASUNAREN LEGE-ALDEKO ABERRIKOIAK eta EUROPA`n EUSKALDUNAK BATEZ-BE, norkerizko lelokeriak eta xautzailletasunezko gaien-egarri baragarri orreik baztatu eta lotsa aundiz NORTASUNAREN-ardurari ondo oratuta aurrera egin bear dogu, gaur alako guzurrik ez daukalako jarrai-biderik eta beren usaiñak bakarrik, atzerantza eragiten daualako.

ORDUKO EUSKALDUNAK....., ERRI BATEKO SENDIMENDUAN ALKARTZEN ZIRAN?:

Aberri baten sendimendua ez ba-eben euki, lurraldearen leiñuzko-auzotasunean laterrituta egon ziralako, ba-euken bai, ondo lotzen ebazan artu emonak, sendi edo etxe bateko sendimenduan alkartzeko.

Asi gaitezkan euren Nortasunari emon eutson izatasunaren zentzuzko izkuntzatik (Euskerea) eta ikusiko dogu zelango sendotasunagaz zabaltzen ziran beren bidez, bizitzarako bear ebezan aurrerakuntza guztiak.

JAINKOA`ren beldur eta edo BERE GAI-LEGE`tik agertzen diran dirdaitzuzko eza`k ulermenduta, gauzak eta arremanen iker-bideak, ekanduaren lotsazko-ardurean oituru ebene euren jakintzazko aztura-bidea eta beragaz lortu, agertzen garan EUSKAL-NORTASUNEZKO-IZATASUN-AU, DEMOKRAZIZKO-ASKATA- SUN EDER ONEITAN.

Ez ziran babestuko-ba..., nai Akitania osoan, Naparroan, Bizkaian, Gipuzkoan edo Araban bear izan ebene orduan? Euren aztura bidean, garaipen eder orreik lortu ba-zituen?

Garaipen orreik, ez dabe bear beste xeetasunaren premiarik, bera dalako milla urtetan zear erri-osoaren lotsazko-arduran egin dan lanaren adierazpena.

Fazizta-menperatzaileak, ori da ez dauana entzun gura, euren guzurrik agiri-agirian geratzen diralako. Eta or!! beste ziurtasun aundi bat, euren fazizmoa ikusi leiken lekuan argi ta garbi agertu daiten: "Ez zan izan Goebbels ba..., GUZUR-BAT MILLA BIDER ESANDA, ASKENERAKO EGI BIURTZEN ZALA esan ebana? Gaur zelako ekintzetan dabiz eurak?"

ZELAN GERATU ZAN EUSKALDUNAREN ASKATASUNA..., KELTIAR, ERROMATAR, GODO TA MAURITARREN OSTEAN?:

Euskaldunak: Keltiar, Erromatar eta Godo`tarren ostean... "Nortasunezko eta Askatasunezko Izatasun eder baten".

Grezia ta Europa guztiaren antzera, Leiñua`ren auzotasunezko laterritasunetik kanpo, ez bear gendun edo ez zalako bear beste politikarrik, danon artean ekanduzko orekak zaintzeko ederrena izan zalako, bai denbora aietan eta gaurko denboratan-be.

Eta orko denboratik aurrera, egoera ortatik asi ba ziran batzangotasunaren egitamu-saio barriak, erri-gizarteak gero ta urbillago agertzen ziralako eta gure babeserako artu-emoneko salerosle gauzak urbillago eta ekanduz

egongo ziralako, gaur beste era-bateko batzangotasun eta bakezko asmo-azterpeneko gora-bera baten berbetan egongo giñan, iñungo zalantzazko gauzaren oarkabe (distracciòn) barik.

Mundu onen jakintsu edo sasi-jakintsuak (ez dakit zeintzuk) baiña, norkerizko dogmaren arauz edo sasi-ziñeskintzako maixukerietan asi ziralako, ekan-
duzko arloan lokatz onetan sartuta gagoz. Eta txarrago, bategaz naikoa ez ba-
gendun eta guzurra garaille dalako, merkataritza gure babeserako egon bea-
rrean, guzurtien eskuetan dago eta ainbat borroka geiago ipini bear jakoz lengo
ekintzari, mozkin guztia be euren agintaritzazko eskuetan gure dabelako.

Gaiñera..., itandu egiten dogu: "BEREZTASUNAK BEAR DAUAN
EKANDUA, ARDURA ta LOTSA`k" nun dagoz? Barregarriz artu leiken gauza
da baiña, makiña-bat negar egin bear dogu, gauzak gure arbasoak lortu
eben garaipenera osterabe eroateko.

LAUGARREN ZATIAREN SARRERA:

- Mundu onetan, beartutako batzangotasunaren asiera.
- Keltiarrak, Euskalerrria eta Keltiar ostean Etruskoak..., zelako burutasunak ipini ebezan ekintzan..., batzangotasun barri orreik lortzeko? Zer ziran erromatar garai orreik? Eta zelango ondorioak euki ebezan gaurko Munduaren jendekuntzarentzat?
- Nortzuk edo nor izan-da Erromako kaizar-katolikotasunaren menperatzaille asmo ori oraiñarte aurrera eroan dabezanak eta zergaitik?
- Zelako ondorioak euki dauz Euskalerrriarentzat eta non asten dira berriz Euskal-Asakatasunaren maldaberak eta zergaitik?
- Euskalerrria, errege-jauntzan sartu orduko, zelako errege kaizertzakaz egoan inguratuta eta zelan egon ziran antolatuta?
- Gure Jaun-Erregetzaren askatasunezko edestia erdi-aro guztian eta XVII`n gizalditik Europa`n menperatzaille jaurkintzan iraganatzeko, ze garrantzi euki eben Frantzia`ko Iraultzak?
- Ortik aurrera Euskaldunaren alegiñak Askatasunaren gaitik eta eukiten doguzan okerrak, alderdikierietatik asi-ta.

MUNDU ONETAN, BEARTUTAKO BATZANGOTASUNAREN ASIERA:

Ekialdeko Ego-aldean Tigris eta Eufrates ibaiaren artean (Mesopotamia`n), Turkia, Siria ta Irak`en lurralde batzuk osotzen dabezan inguruan, azkortu (desarrollarse, crecer) ziran leenengo jendekuntzak (civilizaciones) K.a. 4.000-3.000 urte inguru.

Mesopotamia`ko Sumeria`n Akkad`eko Akadia, Babilonia eta Asiria`ko jendekuntzak ziran oneik K.a. 539`an Ziro`k (Ciro) menperatu ebana eta Per-
sen errege edo mendetasunezko kaizartza biurtu ebana.

Len be, mendekoaren aburumen edo eritzian oiñarrituta eraiki ziran jende-
kuntza batzuk, baiña: Ziro, Dario eta I Jerjes`etik asi-ta izan ziran Europa`ran-
tza begitzen asi ziranak.

Euren ustezko eta indarkerizko mende-bidean, askatasunaren babesean azkeneko zaindaria (paladines) izango ziralakoan: Griego`en aurka "Medi-
kas, deituko ziran sarraskiko borroka latzetan" euren zentzunezko ekandu ta jakintzan guztiz aurkakoak ziralako, asi ziran.

K.a. 480 eta 479`an len esan dogun lez, Persa`k Termopilas`etan garaipene bideak zabaldu ba-ebezan be, Salamina`n, Platea eta Mikalas`eko borroka latzak galdu ebezan eta 477`an Grezitarrak Atenas`en babespean Delos`eko alkartasuna lortuta, Espartarren gudalozteak Zimon`ek (Cimon) bideratuta, 468`an Eurimedonte`ko borrokan irabasle urten eban eta gero 449`an ostera be Salamina`ko itsas borrokan.

Persa ta Griego`en artean, mendeko ta demokraziaren eritzizko zalantza orreik aurrera egin eben, baiña Persen garaipena ezinezkoa izan zalako, 448`an amaitu ziran Kalias`eko bakearekin.

Eta orduko Munduan, or!! amaitu ziran, Persa`k, Europa ta Ekialderako euki ebezan batzangotasunaren asmoak.

KELTIARRAK, EUSKALERRIA ETA KELTIAR OSTEAN ETRUSKOAK...., ZELAKO BURUTASUNAK IPINI EBEZAN EKINTZAN...., BATZANGOTASUN (GLOBALIZACIÒN) BARRI ORREIK LORTZEKO? ZER ZIRAN ERROMATAR GARAI ORREIK? ETA ZELANGO ONDORIOAK EUKI EBEZAN GAURKO MUNDUAREN JENDEKUNTZARENTZAT?:

KELTIARRAK: Europa`n, Keltiarrak K.a. 2.000 urte inguruan asi ziran euren mugialdiak egiten eta Ekialde ta Europa guztitik zabaldu ziran.

Euren azturan baiña..., nai-ta asko ikusikoak izan, orduko mendekeriaren denboretan ez eben garrantzi aundirik euki. Jendekuntzazko jakiturian be-maillakoak izan... edo eta neurri aundi baten askatasunezkoak izan ziralako, euren oldozmeneko asmakisunetan, ez ziran eltzen besteak morroitasunera menperatzen eta orduko denboratan zalantza orreitan kokatuta egon ezker, erromatarren antzera, mendekerietan azkartasunezkoak diranakaitik bultzatuta, ia aienatu ziran Europa guztian berezko erriarteetan.

EUSKALERRIAN: Euskalerrriaren izkuntzarentzat leen murriztuteko ikutua izango zana: Iparraldetik Britania ta Loira ibaiaren arteko lurraldeetan Frankoak kokatuta eta erdi-ugarte onen Ego-aldera be etorrita, Kelt-Iberoen izatasunean auzotu, antolatu edo errikotuta geratu ziralako.

Euskereak a-ta guzti, luzeroan iraugo eban lurralde orreitan, Kelt-Iberoen idatz-astarnak alan erakusten daualako. Idatz-orrein itzulpenak, Keltiarren izkuntzatik baiño, Euskeratik obeto argitu leikezelako.

ETRUSKO`AK, KELTIARREN OSTEAN..., ZELAKO BURUTASUNAK IPINI EBEZAN EKINTZAN, BATZANGOTASUN BARRI ORREIK LORTZEKO?:

Mundu au on-bideratzeko, Europa`ren orduko jakintsuak (norkerietan edo betiko sasi-jakinkerietan dabizenagaitik?) gogoratzen asi ziran, zeozer egin bear zala erri-gizartearen egokitasunak lortzeko eta Etruskoen gendekuntzatik asi zan asmatutako aurrerakuntzaren bide barri ori, K.a. 753`an Jorrai-lla`ren (Apirilla) 21`ean, Ramnes, Tizio`ak, Luzereak eta abarrean egon ziran leiñuak alkartuta, Palatino, Kapitolino, Zelio (Celio), Eskilino, Biminal, Kirinal eta Abentino mendietan Espartarren guda`ko antolamenduan. Eta geroago inguru ori babesteko, Serbio Tulio`k egin ebazan ormakaz. Jaio zan, Roma-kuadrata izenagaz deituko zan iker-bide edo azterbide barri ori.

Gero Tiber (trastèbere) ibaiaren beste aldeko mendietatik: Janikulo, Batikano, Mario, Sakro, Pinzio, Kanpidoglio eta abarretik, zabaldu ta indartu ziran.

Etruskoen erregetzak, Erromatarren ekonomi ta jakitasunezko aurrerakuntzan, zer ikusi aundia euki eban. Bai, Griego`akin be, biok batera Griego`en izkitegia artuta, Latiñezko izkitegi barria argitu ebelako.

Etrusko ta Griego`en asmakuntz-au Europa ta Ekialdearen erri-gizarteari begira, ezerezetik eta euki eben tresneri onenakaz nortasun barri au eraikitzeke, balekite borondate onenagaz eginda egon zala (?).

Baiña Erromatarrek, berezko erri-giarteak iñoz ez ebezalako kontuan artu, (nai-ta Etruskoak eta Griegoakaz asi, antolamendu demokratikoak ziran orreik?) bakezko eragiñean lortu daitezkan aurrerakuntza orreik eta gaiñera, Latiña agertu, danon izkuntza edo jakituriaren gaillua izan daiten. Ez eben euki iñungo maisutasunik iñori ezer irakasteko eta or! agertu zan leenengo larderialdia (imposición), berezko erri-gizartearen jatorrizko jaurkintz eta izkuntzetan (gobiernos e idiomas genuinos) ainbeste kalte egingo ebena, berezotasun ta latiñezko izkuntz artu-emoneko ulergaitzasunen bidetik, ainbeste izkel-baragarri agertu ziralako.

ZER ZIRAN ERROMATAR GARAI ORREIK?: Antolamendu barri onen jaurpidea lenengo ekitaldian, erregetzan aukeratu zan, Ponpilio`tar Numa`gaz asi-ta 510`ean Tarkino`tar Luzio, arroputz deritsonagaz amaituta.

Erromatarren bigarren ekitaldia, K.a. 510-509`an Junio ta Bruto`tar Luzio eta Tarkino ta Kolatino`tar Luzio`k, erregetzaren ondoriozko jabetza ezereztuteko matxinatu egin ziran eta erromatarrek Errepublikak`ko jaurpidetzan antolatuta geratu ziran.

Errepublikak`gaz, Etruskoen gurasordetasunetik (tutela) askatu ziran, baiña euren jaurkintzarako aldakuntza aundirik euki ez arren, bere erri-gizartearen arteko demokrazizko aztura bidean, atzerako oinkada aundi bat emon eben ostera be, antziñako senitarte-etorbideetik ez zirenak agertzen, baztatu egin ebazelako eta be-maillako erri-xume (plebeyos) edo erritar andiki ta txikietan erromatar gizartea banandu zalako.

Senatore-batzarretan xumearen babeserako, erri-xumearen tribunoak eraiki ebezan.

Maillatan banandutako ekitaldi onegaz, euren artean zalantzazko-borrokak agertu ziran, Errepublikaren denboraldi guztian iraungo ebenak.

Eta jaurkintza guztia aberats`en eskuetan egonda, andi-mandikeria, apainkeria eta kirkilleriak goraldtu ziran ezin beste, arbasoak ekanduaren oituran lortutako goi-maillako neurri aundiak, galduta.

Ekintza onen ondorioa, berezko baseritarren zuntsitzea edo ezeztatzea izan zan, lur-zabalen etxagunak agertu ziralako, menpetasunezko joputasunean (esclavismo).

Etrusko eta Griego`ak, leen asmakuntzatik eraiki ebezan erromatarrek, demokraziaren oiñarrian asi ta zabaldu daitezkan, eurak, Europa ta Ekialdearen berezko erritarren artean egokitasunaren aurrerakuntzazko pakeak lortu daitezkan edo alan sinistu gura neuke beintzat, guztiz naaspilduta agertu ziran eta eritzi-naaspil orren norabideagaz, Persen menperatzailetasunezko eritzi-bidera aokatuta (abogados) geratu ziran.

Italia barruan borrokatuta, 393`an lortu eben Italia`ko indartsuenak izatea.

Gero Kartagotarrakin asi ziran laidogarrizko (sangrientas) guda-punikoak, 264-41`an Sizilia`n garaipena lortuta.

Borroka onen ekitaldi bitartean, Demokraziaren leen-asmotik edo Mundu onentzako, pakezkearen-antolakuntzazko saio barri onen asmotik, beste atzerantzako oinkada aundi bat aipatu bear dogu, K.a. 240`an be-maillako erritar aberats batzuk, erri-gurasoen (patricios) sendiakaz alkartu ziranean, erri-xumeak (vulgo, plebe, populacho, poco importante) jaurkintzatik, baztar-tu egin ebezalako.

Eta 238`an Zerdeña ta Korzega`gaz jabetuta, 229-221`eko urteen artean Iliria (Yugoslavia ta Albania`ren lurraldeak), Alpes`eko-Galia Zisalpinatik (Galia transalpina) eta Akitaniatik erdi-ugarte onetara etorri ziran.

Kartagotarrak ez ziran amaitu borrokak eta bigarrengo guda-puniketan Anibal`en aurka 218-02`ko urte bitartean borrokatu ziran eta K.a. 202`ko urtean Afrika`n Kartago`ko Ego-Mendebalean dagon Zama`ko errian Eszipion Afrikano deritxonak Anibal`eri irabazi eutson, Anibal`ek Europa`n euki ebazan jabetasunak erromatarren eskuetan itzita. Eta irugarren guda-punikoetan 149-146 urteko bitartean iraun ebena, Afrikatar Escipion gazteak Kartago deuseztu edo ezereztu eban. Kartago eta Afrika`ko Iparraldea ortik aurrera Erromatarren Eskualde edo lurraldea (provincia) biurtuta.

Euskaldunak lenengoetan Anibal`eri lagundu geuntson, baiña gure Akitania`ko Euskal-lurraldeetan, Kalagurris`en eta gure Beroia`ren aurka K.a. 133`an Numantzia eta ibili ziran inguru guztietatik zer egin eben ikusita, eurekaz euki genduzan leenengo arremanetan itzarmendu gitzazan eta euren gudalozteetan bakez lerrokatu. Orko bidetik geiago irabasten gendulako, gure izatasunezko Nortasun eta sinismenak galzorian jarri barik.

Erromatarrek or!! jabetu ziran erdi-ugarte onen lurraldeakaz.

Gero, Ekialde-txikerratik mugak aurreratuta, orduko Mundu onen jendekuntzazko erdigune-lez kokatuta geratu ziran.

Euren arteko zalantzak dirala ta, Sila`ren (Kornelio`tar Luzio K.a. 138-78 urte bitartean bizi zana) jauntzargo (dictadura) bildugarrira (terrorifico) eltzen dira, K.a. 60`n urtean Ponpeyo, Kraso eta Zesar`ek euki eben bereiztasun ta bakoiztasunezko nortasun-politikoagaitik bakarrik geratu al egin zana. Eta emen emoten jako agin-zalekeria edo kaisarkeriari asiera.

Edestilari batzuk esaten dabe, erromatarren gainbera III gizaldian asi zala, baiña euren zabalkundeak eta indarrak gero ta aundiagoak izan arren, ekan-duaren eza ta norkeriak gero ta aundiagoak izan ziran eta maldaberaren abiadura eten-bako lasterraldian (en aceleraciòn) asi zan emetik.

Kaizertza iru zatitan banandu ba-eben be: Siria Kraso`ren agindupean, erdi-ugarte au Ponpeyo`ren agindupean eta Galia Zesar`en agindupean, euren aundi-naiagoko bekaizkeriak aundiagotzen asi ziran eta Kraso Ekialdean Partos`en aurkako borrokan il da gero, Ponpeyo ta Zesar`en artean odol-jariozko borroka latzak asi ziran, nor kaizerra izateko alegiñean eta Zesar irabazle agertuta, bere oldozmeneko gogo-barnetik asi zan egozten Mundu onentan eta guztientzako errege-orokar bat bear zala eta bere kideak, berentzako gure ebalakoan, il eben.

Oraindiño, indartzen eta sendotzen joan arren, euren arteko nor-aundiagoren zalantzazko bekaizkeriekin aurrera eginda, erromatarrek Oktabio`gaz euki eben dirdaidun denboretara eltzen gara, eta emen beste atzerantzako oinkada eder-bat ikusten dogu.

Oktabio, inperatore edo kaisar-jauna agostoaren izenakin artu eben orduan eta berak Tiberio ondorengo aukeratzea on-artuta geratu zalako, kaizertza, kaisar-jaunaren eskuetan izten dabe beren ondorengoak aukeratze-ko eta oitura orreitan ezartzen da ortik aurrera.

Baiña, aginterri edo kaizal-erri (paises sometidoas al imperio) erraldoi orren lupetzazko anketan, leen euki ebazan ikus-eziñezko arrakaletan (grietas) mugi-aldiak ikusten dira, euren arteko bekaiztasunetik ilketara aldatu ziran astuntasunak eraginda.

Geratzen dira oraindiño dirdai aundiko denborak, Flabio ta Antonio`tar errege-leiñutatik Trajano`ren erreinua bete-arte, baiña gero ta geiagoko maldaberan, Konstantino`ren kaizertzara eltzen gara.

Onek, erraldoiaren lupetzazko anketan arrakaldu orreik geratzeko, Ekialde ta Mendebaleko kaizertza indartu gurean ibilita (len argitu dogun lez), katolikotasuna aukeratu eban eleiz-gizontarrakaz batera (325`eko Nizea`ren batzar nagusian) eta alkartasun ori siniskizunezko aitorketara (fe sacramental) goratuta, ez ziran izan gai kontuan artzeko, menperatzailetasunaren indarrak bikoiztu egin ebezala.

Bere seme Teodosio`ren (346-395) eriotzean Kaizertza bananduta geratu zan beren seme-bien artean, Ekialdekoa Arkadio`ren eskuetan geratu zana eta Mendebalekoa Onorio`en eskuetan.

Mendebaleko kaizertzan, Alariko godo`ak Roma saskildu eban eta 476`an Odoakro`k kaizertza bera ezereztu eban.

Egin eben guztiagaz, oraindiño ez eben euki bularrik norkerizko arrokerietan esan ta egiñak isti edo atzera egiteko (retractarse) eta Mendebaleko anka orrek ez ebalako indar geiagorik euki, euren norkerien arteko guzur-zalantzazko astuntasunean artzen eban pisutik, birrindu egin zan.

ZELANGO ONDORIOAK EUKI EBAZAN GAURKO MUNDUAREN JENDEKUNTZARENTZAT?: Kaizertza eta katolikotasunaren norkerizko asmakizunak Ekialdean geratu ziran oso-osorik eta beste milla urte iraun ebezan Turkoa`k 1.453`an menperatu arte.

Mendebalean baiña, Godo`ak Kristautasunaren ekanduan eta Arriano`ren irakaspidetzan aginduzko alegiñean ibiltzen zirala, eleiztar katolikuak euren lanakin aurrera egin eben, godoak limurtu arte, katolikotasunaren batzangotasunera aldatu daitezkan.

Eta Rekaredogaz lortu eben, gaurko Munduaren jendekuntzarentzat laido-garrizko (afrentoso, desonroso, indecente) jarkera (situación) dana.

NORTZUK EDO NOR IZAN-DA ERROMAKO KAIZAR-KATOLIKOTASUNAREN MENPERATZAILLE ASMO ORI AUERRERA EROAN DABEZANAK ETA ZERGAIK?:

438`an Ekialdean Balentiniano`k eta Mendebalean Teodosio`k, erromatar legeak bildumatu egin eta kaizertza bietan argitu edo zabaldu ebazan.

Baiña, Mendebaleko kaizertza Godoen eskuetan geratu zalako, Frantzia`ko Ego-aldean Tolosa`ko Urian euren kaizar edo erregetzaren ezar-lekua kokatuta, eurak izan ziran Teodosio`ren erromatar-legeak aurrera eroan ebezanak.

Godo`ak, Arriano lekaidearen irakaspeneoak ziran eta Konstantino`ren katolikotasunakaz eztabaida edo zalantza orren bitartetik, 527-565`eko urte bitartean kaizertza-bietan agindu eban Justiniano`ren denborara eltzen gara.

Justiniano onek, menperatzailearen alde egin eban gauza aundiarena, erromatar-legeak bildumatu egitea zan. Baiña zori-tzarrekoa!! aurrerantzean etorriko giñanentzat, gaurko legeak be bere oiñarren gaiñean jarraipenean etorri diralako.

568-586`ko urte bitartean, Leobijildo izan zan agindu ebana eta Justiniano`ren bildumatutako erromatar legeak berriz berrezkuratu Mendebaleko kaizertza sendotzeko, katolikotasun aria artu ebana. Eta bere seme Rekaredo (516-601) limurtu (persuadir) ebana, beren buruan sartzeko, Arriano`ren irakaspidetzak bastartu dagiazan (587) eta katolikotasuna besarkatuta, 589`an III`n Toledo`ko Eleiz-Batzar Nagusien bidetik erromatar-kaizertza ta katolikotasun alderdikeriak aurrera irauin dagien.

Erdi-ugarte onen Toledo`ko Eleiz-Batzar-Nagusiak, erromatarren denboratik bertan egin ziran eta lenengo biak (400 eta 527) katolikotasunezko ulermenean egin ba-ziran be, Espaina`ren aberkidetasunezko-katolikotasun (nacional-katolicismo-español) maltzurkerizko uler-menperatzaillean ez ziran egin 589`an Rekaredok eginekoa egin-arte. Eleiz-batzar orreik, ortik aurrera artu ebelako gaur daukan menperatzailletasunezko elburu politiko ori.

I Rekaredo`ren ostekoak: Sisebuto (612-621). II`n Rekaredo onek (?-621) ille batzuk baiño besterik ez eben egin. Suintila gudal-nagusia (621-631). Sisenando`ren aginduan (631-636) Toledo`ko IV`n Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziran eta beren erregetza guztia eleiz-gizonaren eragipenean (influencia) egonda, judutarren aurkako lege-gogorak agindu ebazan. Txintila`ren (636-639) erregetzan V`n Eleiz-Batzarrak bete ziran. Tulga (640-642) izan zan urrengo. Txindasbinto`ren (642-653) erregetzan VII`n Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziran. Flabio`tar Rezesbinto`ren (653-672) erregetzan VIII`n (653), IX`n eta X`n Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziran, juduen aurka alegiñ aundiak egin ebazan eta "Liber iudiciorum" argitaratu, legedia (conjunto de leyes) bateratzeko. Wanba (672-680) izan zan urrengo eta bere denboran (675) Toledo ta Braga`ko (Portugal) Eleiz-Batzar Nagusiak egin ziran eta erregetzatik botata beren ostekoa izango zan Erbijio`gaitik, Panpliega`ko (Burgos en ondoan dagoena) lekaideen eleizan sartu zan beren eriotzerarte. Erbijio`ren (680-687) erregetzan XII`n Toledo`ko Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziran eta bertan on artu zan Wanba`ri egin eutsona eta larrialdiak beartuta, judutarrak artu-emon onak euki ebazan. Ejika`ren (687-701) erregetzan XV`n, XVI`n eta XVII`n Eleiz-Batzar Nagusiak bete ziran. Bitiza (edo Witiza, 701-709). Rodrigo jauna izan zan urrengo errege, Bitiza`ren seme Akila`ri, bera geiago izango zalakoan edo erregetza lapurtuta aditsu (nobles) batzuen laguntzarekin, beren seme ta Bitiza`ren semeakaz alkartuta, anai-arteko guda sortu ebala, Mauritarren sarrera erreztu ebana, batzuk diño. Edestiko kondairak baiña: "Erregeak, Zeuta`ko gobernari edo guda-jaurlari Julian kondearen alaba Florinda (la cava) bortxatu egin ebelako, onek gaztelua Mauritarren eskuetan itxi ebala, gero Bitiza`ren semeakin batera Mauritarri lagun-duta erdi-ugarte onetan sartu daitezana.

Rodrigo jaunaren Godo-gudalozteak, 711`n Uztailla`ren 19`an Tarik`en Mauritarrek Gudaleten ezereztu ebazan.

Gaurko edestilari batzuk esaten dabe Barbate`ko ibai inguruan egin zala borroka ori eta kondairak Guadalete`ko ibai inguruan.

Dana dala, Kadiz`eko lurraldean dagoz biak, leenengoa auntz`en mendietatik jaio eta beren urak Atlant-itsasora botaten dabezanak eta bigarrena mugako-Jerez`en (Jerez de la Frontera) ondotik joaten dana eta beren urak Kadiz`eko ur-golkoan botaten dauzana.

Godo`ak, ortik aurrera aienatu ziran, baiña ez ziran aienatu, Mundu au jaurkin eta erlijio baten batzangotzeko, Etruskoak Griegoakaz batera, Erromatarrek eraikitzeko artu ziran erabagiak.

Lege-bilduma orreik Konstantino (325) ta Rekaredo`kin (589) Nizea ta Toledo`tik bideratuta, 711`n Pelayo jaun godoak Asturias`en Erroma-Godo eta Katolikotasunezko sasi-legedi "REX GRATIA DEI" guzti orreikaz kokatu zalako eta mauritarrai Kobadonga`ko guda irabazita, menperatzailetasunezko kaizertzagaz bir-jabetuta 718`ko urtetik aurrera-bidean ipini ebazalako.

Pelayo 737`an il zan eta urrengo errege bere suin I Alfonso katolikua izanda, or! asten da osterabe menperatzaile ari ori indarra artzen.

X`n gizaldian II`n Ordoño`k (914-924) Asturias`eko erregetza Leon`egaz alkartu ta erregetzaren aulkia bertara eroanda, 1.230`ean Gaztelatarraz alkartu ziralako eta 1.388`an gure Bizkaiko jaun I Juan`ek Asturias, Leon eta Gaztelarren errege zala, Asturias printzerria izendatu ebenetik.

Frantzia eta España`k ortik aurrera, euki ebezan aldiko errege eleiztar-katolikuaren aolku-aginduan bideratuta, ez eben iñungo errukirik euki, JAUNGOIKOA`ren bereztasunezko Legeen aurka joanda be, berezkoak eta sinimen aundiko Kristau-Erri zintzoak sarraskitzen, nai-ta erri-iltzailleak (genocidas) izanda be.

Kristautasunaren ekandua eta katolikotasunarena, nondik nora ezkondu leikez?

Mundu onetara gure ARIMA`k ez dira gizatzen morroi izateko, NOR izateko baizik. Eta egunen baten danok batzangotzen ba-gara, danon borondatezko sinisteak alan eskatzen daualako izango da.

EZ!! edonor, beren sasijainkotasunean esan daualako, gauza oiek oraiñarte egin diranean, berezkotasun NORTASUNAK bastartuta eta norkeriaren tentaldiko arriskuan eginda, odol-jariozko sasi-jainkotasunaren oiñarrian egin diralako beti.

Mundu onetan, bereztasunezko (naturaleza) legeak elburu dira eta eurai begira egin bear doguz gauza guztiak. Ekintza orreik baiña, elburu orregaz egiteko borondate onaren arrazoizko argibidean egin bear dira beti, gure buruetan bestela, aberetasunaren arrazoibako edo itsuen bildurak agertzen dira, bizi-zako ekintza guztietan norkerizko sabelak bete ezinik izten gaituenak.

ZELAKO ONDORIOAK EUKI DAUZ EUSKALERRIARENTZAT ETA NON ASTEN DIRA EUSKAL-ASKATASUNAREN EDESTIAN BERRIZ MALDABERAK ETA ZERGAIK?:

Sarrera: Europa eta Euskalerrriaren edestiari buruz, kontu aundia artu bear dogu, erdi-mendearen goi-aldetik oraiñarte kontatu edo esan dauskuezanakaz.

Ez diralako izan berezko erri ta erritarren edestiak, erregeak eta alderdikerizko-erromatar-katolikotasunak (beste erligiñoetan bardin) indarra artu ebenean, euren sasi-jainkotasunezko norkeriak ibili ziralako legeztuten eta ori da gaur agertzen dana, berezko erriak ezertarako kontuan euki gabe.

Tenkortasun edo burugogortasun (terquedad, cabezonada) orreitan dabiz orain be, nai-ta gaur, jakinda okerreko bidean dabizela.

Baten batek esango leuke, erriaren azturak-be adirazi edo adierazten (narrar, explicar) dirala!!. Baiña, Nortasunean ala... Morroi-lez? Nik, zalantzarik gabe esango neuke: "eurak erriaren jabe izan ba-ziren itxuran" adierazten dabela eta ez dabe guzurrik esaten.

Esan leike, apur-apurka doazela arrazoiari lekua emoten, eurak oraiñarte egindakoak ez daitezcan geratu guzurti aundien egindakoak-lez. Baiña apurka ori baldintzatuta, (condicionado) ia bada-ezbadan guzurrezko elburu orreitan sasi-garaille geratzen ba-dira, bizitzeko gizarteak bear dauzan gai-ndar guztiak euren kontrolpean eukiteko.

Ez dago eskubiderik, gaur egunean norkerizko lapurketaren bidetik, aurretiaz (prevenidamente) egiten diran odol-jariozko gudak eta lotsabako guda-keiñuak, Irak en antzera, erriak erailtze (matanza) aundi baten bidetik, errautsi edo ondatu egiten dabezanak.

Berezko erri ta erritarren edestiak gaur, beste argitasun-bat euki bear leuke, adibidez: Europa`ren edesti-aurretik, "gure arbasoak, euren izkuntz-nortasunaren ardurazko bizi-jokuan lortu eben askatasunezko demokrazi ederra eta lurraldeko auzotasunean kokatu ziranetik onantza" euren erri-maillako azturan zelako aurrerakuntzak egin ebezan, JAUNGOIKOA`ren LEGE`ak lotsazko ardura aundian artuta.

Baiña edestiaren adierazpena zoritxarrez, norkerizko aundikerian azaldu ta agertzen jaku eta orren argiak: Baten batzuk gaitik, "EGIA GUZURRA` ren MENDE" dagoela esan nai-dau.

Nik, ulertzen doten bereztasunezko-egian aleginduko naz, gure Euskal-erri maite onen Askatasunezko edestia argitzerakoan.

ONDORIOAK: Euskal-erriaren demokrazizko askatasunaren sinismenerako, betiko artegatasun aundia, beren nortasunezko izkuntza asieratik, latin eta latin-kumearen bitartez ezeztuteko alegiñean ibili ziran ta diralako eta politika maillako ekanduan aurkakoak garan lez, alako urduritasun eta etsitasuna (desesperaciòn).

Izkuntza arloan, eskerrak emon bear doguz oituzko edo oiturazkoak izan giñela eta erri-lez ez gintzazala egon izkitegituta (alfabetizados) beranduar-te, orduko batzangotasunaren-katoliko-zabaltzailleentzat berezko eragozpide (barrera natural) aundi bat zalako. Bestela gure Euskal-izkuntz eder au, eze-reztu egingo eben.

Baiña aurkitu eben gure errege-jauntzatik sartzea, Mendebaleko kaizertza suntsitu edo aienatu zanean.

Mendebaleko kaizertza aienatu ta gero, Erroma`tar eleiztarrak katolikotasunezko asmakuntzan geratu ziran Europa`ren errege guztien gaiñetik, Munduko Kristautasunaren ekanduzko zilbor edo erdi-gune lez geratzea lortu ebelako eta 1.453`an Ekialdeko kaizertza ezereztu zanetik gogortu, ekan-duaren irakaspeneko politikan, Aita-Santua ezarri zalako aolkulari edo maisu-nagusi lez, erregeen artean politikazko baimenak berak bananduta. Ortik agertu ziran Euskal-errientzat eta berezko erri guztientzat ezin-besteko zoritxarrak gero kondatu edo esango dautsuezanakaz.

NON ASTEN DIRA EUSKAL-ASKATASUNAREN EDESTIAN BERRIZ MALDABERAK ETA ZERGAIK?:

Mauritarrak Euskal-erri etorri ziranean, Europa geiena artegatu eta erdi-ugarte onetan godoak bastartuta, Euskaldunak paregabeko aukera euki gendun gure demokraziaren ulermenean antolatzeke.

Alan egin gendun, baiña Kristautasunaren aurrerakuntzan, eleiz-gizonak dan guztia katolikotasunezko ariagaz lotu gura ebelako, Europa guztiaren

berezko errietan Euskalerriai bezela, ortik aurrera agertu jakiezan zalantzak, aundiak izan ziran. Gaur be ainbeste artegatu egiten gaituenak, menperatzailletasunezko elburu orreik gure askatasunezko demokraziagaz ezin leikezelako iñondik iñora ezkondu.

Orregaitik, gure denborako edo oraingo edestiko-askatasunaren gaia ulerzeko, baldinpetzen (condicionar) dabezan eritzizko-atalak aurkeztu bear doguz, jakin daigun, zelako oiñarriakaz jokatu bear dogun, gaurko naspiltasunezko-lupetzartearen egoera onetik urteteko.

GRIEGO`en JAKINTZA, ERROMA`tar KAIZAR SAKRATUA ta LEGEDIA eta KRISTAUTASUNA`ren KATOLIKOTASUNA dira baldintza orreik.

**GRIEGO`en JAKINTZA:** Griego`en jakintza artu zan bai, baiña Griegoak, euren jakintzaren azkuntzazko iker-bidean zarratu eben jakintzazko biribiltasunetik, erromatar kaizar legean ta katolikotasunezko batzangotasunaren asmakuntzan ibili zirenak artu eben guztiagaz, aaztu jakien: Griego`ak euren azturazko bidean lortu eben jakintza zertarako gura eben. Azken baten, erri-jakintza guztiak, gizartearen zor-eskubideko arduraren bidetik jokatuta, elburu bat bakarrik daukielako, erriaren bakezko askatasuna lortu gura danean. Eta egoerazko elburu orreri "DEMOKRAZIA" esaten jako.

Ez eben jakin..., Griego`en jakintzak edo jakintza berak, buruan daukaguzan mugak edo illundutako gelak, argitu edo askatu egiten dauazala eta bere jarraipenean askatasun osora eroaten gaituela?

Eta jakinean egon ba-ziran..., artuko eben erabagi ori?

Maltzurkerizko norkeriaren guzurrak..., zelan konpondu leikez egiazko baldintzen artean?

Nik, oraiñarte ikusi dotena, arrazoizko egi ta guzurraren arteko zalantza orreik, guda-mendekuaren elburuan erabagi dirala beti.

Eta berezko erriak Euskalerria-lez alderantziz, euren DEMOKRAZIAREN arrazoian jokatzeke ez dabelako ikusten guda`ren bearrik, sekula ez dira aleginduko iñor menperatzen eta odolkerizko erailtzeko sarraski orreitan.

Beti!! izan dira norkerizko sasi-jainkotasunaren bizi gurean alegintzen diranak joko orreitan eta ezinean gero-ta indar geiagorekin.

Eta errukari bakarrak, Europa`ko arbasoai Euskalerrigandik asi eta Griego ta Euskal demokrazizko izkuntz ta askatasuna murriztu edo ezereztu gure dauanak, gaiñera..., ASKATASUNAREN IZENEAN?

ERROMATARREN LEGEDIA: Etrusko`en leen asmakuntzak erromatarak eraikitzeke, bakezko edo demokraziaren batzangotasunezko elburuak lortu daitezkan izan ba-ziran be, asieratik okerreko bidea artu eben, euren babeserako, Espartarren gudalozteke antolamenduan ezarri ziralako.

Ez zan orduan..., alango gogo onik!! Griego`en izkitegitik latiña sortuta izkuntz guztien gaiñetik ibiltzeke egin ba-eben, beste izkuntzak menpetzeke edo ezeztatzeko egin zalako.

Geiago, goian esan doten lez, erromatarak asmatu ta argitu ebezan lege guztiak, Teodosio`k bildumatu ebazanek eta Godo`en bidetik gaur arte datozenak, menperatzailletasunezko jokorako eginda dagozan legeak diralako.

Zelan aitu leike... Demokrazi-bat, lege menperatzaillerekin? Goian aipatu doten lez..., borrokan? Gaur egunean, uler-ezinezkoa da ori. A-ta guzti!! aurrera egiten da.

KRISTAUTASUNAREN KATOLIKOTASUNA: Jesus`ek, gu gaitzetik askatzeke edo eta ekanduzko eraman-onaren aolku bidetik, JAINKOA`ren

LEGE`ak ulertu daiguzan eta BERE`n ardurazko jarrai-bidean, bakoitzaren naimen-on edo borondate-onenean arduratu gaitzan bizitzako gauzarekin, irakatsi euskuzan adigai edo gogamen (conceptos) barri-on guztiak, demokrazia-on baterako bideratuta egon ba-ziran be. BERE ostein etorri ziran eleiz`tar batzuk, garai aien batzangotasunezko oikuntzakaz (moda) limurtuta, kaizertzari ez eutson eragozpenik ipini eta erlijiosko zeregiñetan-be, bear-tutako ziñezkintzaren lokatzartera eroan ginduezan.

Katolikotasunaren alderdikeriak, antolatutako gauzakaz artu eben gogor-kerizko bidea, isti edo atzera egiteko ez ziran gai eta elburuak lortzeko gero-ta indar geiagorekin aurrera eginda, estutasunaren astuntasunak eraginda erroma`tar kaizertza eta latiñaren batzangotasunari erri ta izkuntzatan sortu jakien antzera, Kristautasuna milla zati ta eritzietan asi zan banatzen eta gaur aienatutako larritasunean kokatu zan.

Ez eben balio ezer, XXIII`n Joan Aita-Santuak II`n Batikano`ko Eleiz-Batzar-Nagusira deituta artu ziran erabagiak berezkotasunaren bideak artu daiguzan, gaur osterabe lengo bideak artu diralako.

Erroma`tarren burugogorkeri orreik, euren itzaldura edo suntsidura`gaz (desaparición) ordeztu ba-ziran... Eta kontuan artuta BEREZKO LEGEAK JAINKOA`ren BORONDATEAN OIÑARRITUTA DAGOZELA, BERAK AGINDU EBAZALAKO, menperatzailetasunezko Katolikotasun alderdikeriak ez ete dau bardin ordaindu bear?

Edestiko denboretan Mundu onen lurraldeak eta Europa`renak batez-be aundi-zabalak izan ziralako, guzurak leku zabalak euki ebazan, baiña gaurko egunaren aurrerakuntzakaz, nun!! sartzeko lekuri ez eukinda..., ez dira konturatuko... okerreko bidetik gabiltzala?

ZERGATIK, EUSKAL-ASKATASUNAREN EDESTIKO MALDABERA?:

Gaurko edesti aurretik Europa`n, Euskal-jendekuntzaren askatasuna Iparraldeko Britaniatik Egoaldeko Kadiz`eraíño eta Mendebaleko Atlant-itsasotik Ekialdeko Alemania eta Italia`raiño izan zanetik.

Leenengo murriztu aldia, Keltiarrak emoten dabela ikusten dogu, Britania ta Loira ibai artean eta erdi-ugarte onen Ego-aldean (Iberoak Euskaldunak izan ziran) Kelt-Iberoak Toledo`tik berantza kokatu ziranean.

Bigarrena, Erromatarrak euren kaizar batzangotasunagaz etorri ziranean, Euskaldunak Iparraldeko Loira ibaitik eta Frantzi erdiko Ekialdean dagon goizapaldea (meseta-central) zebedes`eko auñamendi kateagaz eta Mendebalean Gazkuña`ko ur-kolkoagaz inguratuta, erdian dagon Akitania deritxon lurraldeetatik, erdi ugarte onen Toledo`raiño, geratu ziranean.

Irugarren eraso aldian, Iparraldetik V`n gizaldian Klodobeo`k (481-511) eta beren ondorengotik Karlomagno (742-814) franko`tarren bidetik Garona ibai`raiño murrizten joan zana eta erdi-ugarte onen Medebalean Pelayo godo`ak Asturias`eko erreíñua sortuta, Gaztela, Errioxa ta Ekialdean Aragoi lurrarteko (mar Mediterraneo) itsasoraiño murriztuta geratu gintzazanetik, asiko dogu gure Euskalerrriaren Askatasunezko edestia.

A-ta guzti ez oldoztu edo gogotu, Euskal izkuntza ta Nortasunak besteakaz bat-egíñarte eta egíñean, bereala aienatu (desaparecer) zirala, gizaldi askotan iraun ebelako. Adibidez: menperatzailetasunaren morroikerizko edestilaritasunean dabizenak, emoten daben zentzutik, esan leike, Aragoi`ko erreíñua

sortu zanean (1.035), ango euskerea amaitu zala eta egitik urriñ dago ori, XVII-XVIII`n gizaldien bitartean Ueskan eta Aragoi`ko baserrietan Euskeraz berba egiten zalako. Eta orain be Zalduba`ko (Zaragoza) ingurutik Basa`ko lebra`n itandu ezkeru, eurak Euskaldunak dirala esaten dabe eta ez da arri-zekoa, Pirineos`eko Auñamendi Katearen Jendekuntzakoak diralako!!.

Errioxan gaurko gazteak itandu egiten dabena: "gure lurraldeko toki-izenak Euskerazkoak ba-dira... ZER GARA GU?".

EUSKALERRIA, ERREGE-JAUNTZAN SARTU ORDUKO, ZELAKO ERREGE KAIZERTZAKAZ EGOAN INGURATUTA eta ZELAN EGON ZIRAN ANTOLATUTA: Euskalerrria gure gaurko edestian sartu zanean, Mauritarrek artean dirala eta denbora areek alan eskatzen ebelako, antolamendu-on baten beartasunean agertu gintzazan.

Gure erregetza sortu orduko baiña, iru erregetza, gero kaizertzak izango ziranak euki genduzan aurretik:

Iparraldean Klodebeo Franko`ak (481-511) V`n gizaldian Merobinjio errege-leiñua sortuta, Karlomagno`ren (742-814) erregetzara 768`an eltzen gara. 800`garren urtean III Leon Aita-Santua`k deituta Erroma`ra joan zan eta bertan Iparraldeko-itsasotik (Mar del Norte) Garellano ta Ebroraiño eta Mendebaleko Atlant-Itsasotik Ekialdeko Boemia`rañoko Erromatar Kaisal-Erri Sakratua`ren Inperator edo Augusto-Kaizar-Jaun Erromako San Pedro`ren Eleizan koroatu eban. Eta Amen emoten jako asiera edo kaizartzazko lengo ariari barriro oratuta Erroma`tar kaisal-Erriaren inperatore edo kaizar agintari izendatuta.

Euskaldunak..., erromatar kaizal-erri orrek esaten dauan lez, Karlomagno`ren menpean egon giñan? III Leon Aita-Santu ta Karlomagno`ren irudimeanean bai, baiña egia non?

Ekialdeko Alemania`n, I Oton aundia (912-973), erregearen aulkira 936`an igon ebana eta 962`an XII`n Juan Aita-Santua`k: Europa`ren erdi-gune, Italia`ko lurralde bi eta Frantzia`ren Ekialdeko lurraldearen Erroma`tar Kaisal-Erri Sakratua`ren inperatore edo kaizar-jaun izendatu ebana eta gero berak 963`an XII Juan Aita-Santua bere jarlekutik kenduta VIII`n Leon Aita-Santua ezarri ebana.

Eta erdi-ugarte onen Ipar-Mendebalean Asturias`en Pelayo`k 718`an sortutako erregetza.

Onen gora beran, batzuk esaten dabe, Rodrigo Jauna`ren (Don Rodrigo) bir-seme edo illobasoa zala (nieto), besteak, Fabila Kantabria`ko dukea`ren semea. Dana-dala, au 718`an kaizartzaren asmakuntzak eskuratzeko asi zan eta onen ondorengoa bere suiñ I Alfonso (693-757) katolikoa 739`ko urtetik aurrera izan da.

882`an III Alfonso Magno (838-912) Asturias eta Leon`eko erregeak beren lurraldeak Mauritarren eskuetatik berrezkuratuta eta erregetzaren mugak Duero ibai ostera eroan ebazan. Au Euskaldun bategaz ezkondu zan (Balpuesta`koa?) eta bere kronikan I Alfonso`ren aldian, Bizkaia aitatzen dau lenengoz eta bere erreiñukoa dala diño.

II Alfonso nasgabeak (el casto) egin eben antzera, Garzia (910-914), III Alfonso`ren semeak, X`n gizaldian errege-aulkia Obiedo`ra aldatu eban eta beren ondorengo II Ordoño (914-924) Galizia`ko errege zanagaz, Leon-Asturias`eko erregetza sortu zan. Gero Nafarroa`ren III Santxo Nagusien (965-1.035) eskuetako antolabidetik eta 1.230`ean III Fernando (1.199-1.252) (onek, Godo-Bisigotiko`en "Fuero-Juzgo" lege-sorta, gero gaztelerazko

izkuntza izango zana eta orduko latin-kumearen erri-izkerara itzuli eban, erriarentzat agintezko izkuntza izendatuta. "Ararte zelako izkuntzan berba egiten eban erriak?) Nastu-gabeak egin eben alkargo bidetik, Gaztela, Asturias-Leon`eko erregetzak Galiziagaz bat eginda geratu ziran.

VII Alfonso (1.105-1.157) Borgoña`ko Ramon eta Andre Urraka`ren (Doña Urraca) semeak 1.111`n urtean artu eban erregetzaren agintaritzza eta bere ama Urraka 1.126`an il zanean, 1.135`an Leon`eko erregetza. Españas`eko kaizertzagaz bereganatu eban.

Erregetzaren ezean Dukeak (del frances "duc" y este del latin "dux", guia, conductor) izan ziran gorengoak printze edo erregekumearen ostetik eta Konde`ak ziran lurraldeen jaurlari edo gobernariak, Markes agintaritzatik be-maillakoa zana eta bizkondearena baiño goi-maillakoa.

Dana-dala, danak Erromatar Kaizar Sakratuaren bedeinkapenagaz buruzagiak ziran orren antolamendutik etorten ziranak, gero erregearen ezean eurak lerrokada (escalafon) orreitatik erregetzara igoten eben.

Zer ziran jaurkintzaren ardurazko aginpide orreik eleiztar bedeinkapen barik? Asieran bai, erri-gizarteak aukeratu ebazalako, baiña ortik aurrera? Erritarrak, jaun-erregeak zergaitik ospatu egiten ebazan, bildurragaitik? Dana dala, errege/erregiñ ta jauntzak: "Euren artean eskontzen asi, ondorengoak eurak aukeratu eta erregetzak euren jabetasunean beraganatzeagaitik, erritarren ardurak ezerezean edo nai eta askatasunezko sustraiakoak izan, morroipetasunean geratu ziran. Nafarroan ez!! gero ikusiko dogun-lez, beti borrokatu ziralako menpekotasunaren aurka.

Euskalerrian ez zan gertatu ekintza orre in bardintasunik, baiña Europa`ren erdian kokatuta eta menperatzail-estukuntzazko (presiones imperialistas) indarkerien bidetik, zentzunezko lparrean naaztuta, erriaren sinismenak eleiztarren aolkuak on-bidetik aldendu egiten ebazalako bereztasunaren aurka jokatzea gaitik, beti borrokan ibili giñan. Menperatzail gogamenakaitik, guzur ta indarkeri buruz, Europa guztia gaur daukaguzan edo bear ez diran indarkerizko-Laterrietan egokitu arte.

Badago beste erabat erregetzaren jaurkintzara igoteko edo erregetza ori beraganatzeko, edozein errege-erregiñ (Nafarroako III Juana erregiñaren erlijiozko zalantza denboretan adibidez, euren indarra baiño besterik ez ebalako euki) Eskomikatu (excomulgar) edo Eleizatik-kanporatu egiten ebezan, erregetza ori Eleiz-debekuan geratuta, edozein printze edo errege katolikoari zabaltzen eutsozan bideak, erregetza ori bere jabetzan geratzeko.

Konturatzen gara orain... nondik-nora, bai!! eta zelago oldozmenagaitik (pensamiento, idea) berezko erriak ezerean kontuan artu gabe... egoan dana lotuta?

Ori da ikusiko doguna orain, Euskalerriko Edestian Askatasunezko maldaberak zeatz argitzen doguzanean.

Franko`k esaten ebana "TODO QUEDA BIEN ATADO", nondik atarako eban esaera ori?

EUSKAL EDESTIAN, ASKATASUNEZKO MALDABERAK:

Euskal errege-jauntzak sortu genduzenean, Europa, goian aipatu doguzan lege osoakaz: "Griego`en jakituria, Erromatarren kaizertza ta Legedia eta Kristautasunaren Katolikotasun Alderdikerizko" baldintzatan egoan oifarriritako aukeran sortu genduzan.

Ba-egoan beste aukerarik? Bai!! baiña... Europa`ren Mendebaleko erdian egonda... zelan aurrera egin danon aurka? Asieratik ezereztuko ginduezan.

Orduko Euskaldunak indartsu egon ba-ziran nai gorputz ta sinismenean be "Euskal Ekanduzko Egia`ren arloan NORTASUN aundia euki ebelako", orain 1.183 urtetik onantza, guzzurren zalantzazko jarkera (situaciòn) baten egokitu bear eben euren askatasunaren babeseta eta orain be or gagoz.

Nafarroa`ko erregetza Iparraldeko ta Egoaldeko lurraldeakaz osotuta, Bizkaiko Jauntza ta batzarrak, Araban Arriaga`ko anaitegi edo auzotegia eta Gipuzkoa`ko batzarrak agintari euki ba-genduzan be, Erromatarren Kai-zar Sakratuaren antolamenduzko asmakuntz fazista edo erioigille (facinerosos) orreik, zoritzarrez gaurko laterrietan geratzen jakuzenak, Europa`ko agintaritzeta artuta euki eben eta gero ikusiko dogun lez, odolkerizko eta lotsagabeko edesti barru baten, gaur-be daukaguzan tresneriekin "ARRIGARRITASUNEZKO GUZUR ORREIK OSTONDU EZINIK" bertan daukaguz.

GURE JAUN-ERREGETZAREN ASKATASUNEZKO EDESTIA ERDI-ARO GUZTIAN ETA XVII`N GIZALDITIK EUROPA`N MENPERATZAILLE JAURKINTZAN IRAGANATZEKO, ZE GARRANTZI EUKI EBAN FRANTZIA`KO IRAULTZAK?:

**BIZKAIA`ko JAUNTZA:** Bizkaia`ren edestia labur adiraziko-dot, bestela luzeegi egingo jakun eta leenego argitu bear dotena: "Gure Lege-Biltzar edo Batzar-Nagusiaaren aginduak, itzarmeneko arauan jaun-errege artekariak aukeratzen ziranean erriaren babeserako, zelako agindu eta ordainketan geratzen ziran jaun-errege orreik euren antolaritzak egin dagiezan, jabetza erriaren Lege-Biltzarrean geratu daiten eta itzarmen orreien bitartez, zelako ondorioak euki genduzan, nai Nafarroan, Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban".

Jaunak eta erregeak, gero Nafarroan ikusiko dogun lez, Euskalerrriaren-tzako eta Europa guztientzat asierako denboretan Laterrien (anfictionia de regiones, que aunque entonces no se comprendiese el término nación, de sentimientos nacionales en el compendio de la lengua, religiòn, usos y costumbres, estaban gobernados por sus juntas regionales con personalidad propia) antolakuntzan egokituta egon ziralako, artekariak baiño besterik ez ziran izan, euren arteko eztaibadetan, antolamendu orreien epaiketaren bidez, arteko ebazkizunetan (problemas a dirimir) bakeak lortzeko. Baiña jabetasuna beti, anfictioni orreien Laterri-batzarrak jaun eta jabe dirala.

Eta erabagi orreik artu ziran denboran, konturatu bear garanagaz: "VIII-IX`n gizaldietan, Iparraldeko Akitaniatik erdi-ugarte onen erdiraiño, oraindiño Euskerazko izkuntzakoak giñela, Demokrazizko Asakatasunaren oitura batekoak eta Erlizjiozko arloetan, sinis batekoak, kristautasunean egokitu arte.

Oraindiño ez eben indarririk euki, gero Europa`ko jaun-erregetzan Pelayo artean dala, godoaren eta eleiztarren ari-bidetik sartu ziran "Erromatar Kai-zar-jaun Sakratuen asmakeriak" leen erromatar zoritzarreko batzangotasunaren asmakerietara eroango ginduzanak, berezko erri-gizarteak ezereen kontuan artu gabe, eta gaurko egunetararte.

Orregaitik ondo ulertu bear doguz gauza bi-orreik: "Gure oiturazko legedia jaun-erregeak euki arte eta ortik aurrera oraiñ arte.

BIZKAIA`ko JAUNTZA:

Bizkaia`ko jauntza`ren ekimenak bakarrik aipatuko doguz, Araba`ko Arriaga`ren Anaitegia (cofradia) eta Gipuzkoa`ren Batzar-Nagusi` en oiturak, bardiñantzekoak ziralako eta luzeegi egingo zalako lan onen azalbide (narraciòn) au.

Erri-Batzar-Nagusiak iru gauzatarako aukeratzen ebazan jaun-errege artekari barri oneik: a) "Gudal-buru izateko; b) Zuzenbidearen buru-nagusia izateko; Eta d) Bizkaia`ren ondorezko lur zabalak zaindu dagiazan".

Eta jauna`ren irudizko buruzagitasuna jarraitasunezko lasaitasunean iraun dagian, ain aalmen ta ondasun aundiakaz jantzi ba eben be, kontu aundian eukinda, berea ez zala ezer!! daukon guztia, Bizkaitarrak emonekua dalako, egin bear eben antolarazia (arbitraje) itzalgarritasunean (respetabilidad) ezarri daiten.

Orregaitik, "Erabakitasunean, Egilletasunean eta Lege-egilletasune`tik" apur-bat baiño bakarrik ez eutsoen emoten, aginduaren eskubide bakarra errian egoala erakusteko.

Bizkaitarrak..., jauna beren jaurkintzatik kendu leiken, ziñ egindako baldintza orreik bete edo lotsakortasunean (respetuosidad) ez ba-ebazan eukiten?

Bai!! eta adibide batzuk argituko dodaz: "1.137`an IV Lope Gaztela`ko VII`n Alfonso erregearen alde egon zalako, Nafarroa`ko VI`n Gartzia`ren aurkako borrokan" bera kendu eta Nafarroa`ko erregeagaz alkartu ziran.

1.454`an Epaila`ren 4`an Gaztela`ko IV`n Enrike errege`ari: "Bere jaurkintzazko leenengo denboretan, Bizkaia`ko jauntza ziñ egin barik artzeko ibili zalako edo gudartean ibilteagaitik mandio-urdiñenak (remoloneando) egiten bai beintzat egon zalako", Batzar-Nagusiaren keiñaduragaz beartuta 1.457`an epaila`ren 2`an (iru urte beranduago), Gernika`ko Antigua`ko Ama`ren Eleizan: Erria`ren Lur-Zelaiko Foruak zindu ebazan eta ille orreita-ko 10`ean Billa`koak Bermio`n.

1.469`an erregeak, Bizkaia`ren billak eta lurra saldu ebazala surrumurrua zabaldua. Bizkaitarrak, surrumuru orrean azalpenak eskatu eutsozan erregeari eta onek: "Guzur aundiak zirala esanda, bakeztu eben urduritasuna".

Bizkaitarrak ez eben ontzat artzen surrumuru ori eta erregeak eskutitz baten bidez Bizkaitarrak ostera guzurtzen dauz, Gaztela`ko erregearen asmo-osea Señorioa zatitu eta alokatzea (de acuerdo al sistema feudal) zalako. Eta Bizkaitarrak batzartuta, erabagi au artu eben: "Jaun-txar ori bereala kentzea eta Isabel (gero katolikoa izango zana) beren ugaz-arreba (hermanastra) izendatu".

IV`n Enrike`k ez eban on-artu erabagi ori eta lenengo maltzurtasunez (con mentiras, engañosamente) jokatuta, larderiaz (bravatas, amenazas) gero eta 1.470`ean Epaila`ren 4`an bere errege-aunditasunean Bizkaitarren aurka galdu eben borrokagaz minduta, on-artu eben: "Bizkaitarren agindua, beren gaiñetik egoala eta euren eskuetan bakarrik jauntzaren aldaketa".

1.581`ean Gatza`ren zergakaz bardiñ: II`n Felipe Lisboa`n egoala, beren ministru edo serbitzariak, Bizkaia`ko gatza zergapetu gura eben eta beren ezaugurera eldu zanean, bereala agindu eban Bizkaia`tik agindu ori kentzeko.

1.590`ean Bizkaia`tarrakin bai erakusten dau beren lotsagizun eta zentzutasuna, Espaina "Servicio de millones"ekin zergapetu gure ebanean: "Zerga orreik Espaina`ko errege-lez ipini ebazala eta ez Bizkaia`ko jaun-lez". II`n Felipe`k ondo jakin ebalako, zelako eskubideak euki ebazan Espaina`ko errege-lez eta Bizkaia`ko jaun-lez.

1.598`an baiña, III`n Felipe errege-aulkira igonda eta beren zeregiñeko jaurkintzak Duke de Lerma`ren eskuetan itzi ebazalako, berak ezer jakin barik eta beren ministruak ezer aldarrikatu barik, Bizkaia`ra etorri ziran “Servicio de millones” zerga orreik eskuratzen eta Bizkaitarrak: “Zerga orreik eurakaz zer ikusirik ez daukiela” esanda, besteak gogorkeriz asi ziran. Eta Bizkaitarrak ikusita, jauna`ri bialdutako mezuak beren lekura ez zirala eltzen, 1.601`ean Loraila`ren 10`ean Gernika`ko zugazpean batzartuta, eskutitz au bialdu eutsoen:

“Muy alto Padre”

Señor:

Visto por Nos esta antigua è honrrada Señoria de Vizcaya lo mal que V.M. està informado, por orden del consejo de Castilla, en querernos agraviar y tratar tan mal al descubierto, en recompensa de los muchos y grandes y leales servicios que esta antigua Señoria de V.M., en mandarnos que pagàsemos ciertos pechos à derechos como los demàs buenos hombres de esos reinos de Castilla pagan; hicimos Junta General de Caballeros è Hijos-dalgo de esta Señoria en nuestra Villa de Gernika, que los reyes antepasados de V.M. nos dieron por nuestros honrrados servicios, hallamos que queriendo usar V.M. de tanta riguridad con nosotros y quebrantar nuestros honrrados Privilegios (Bizkaitarren artean orduko denboretan itz onek ez dau esan gura Espainola`ren artean gaur esaten dauana, beren berezitasunezko erri ta legeak izan zirala baizik) y la autoridad que nuestros honrados padres han tenido: que debiamos de suplicar y pedir humildemente à V.M. sea servido de mandar que se borre, teste y atilde de sus Pragmàticas Reales lo que à nosotros toca, pues es justicia lo que pedimos; y, suplicamos à V.M. no hubiese lugar de hacernos, nosotros quedamos obligados à defender nuestra muy querida y amada Patria, hasta ver quemada y assolada esta Señoria y muertos mujeres è hijos y familia, è buscar quien nos ampare y trate bien.

Esta lleva D. Pedro de Gamboa, Diputado de esta Señoria, gran servidor de V.M.; no sea èl solo culpado por ello, antes V.M. le haga merced, porque fue importunado para ello.

Dado en nuestra Villa de Gernica en 12 de Mayo de 1.601.

Vuestra antigua y leal Señoria de Vizcaya, que al servicio de V.M. queda.

1.601`ean Loraila`ren 24`an III`n Felipe`k, beste eskutitz bategaz atzerakada egiten dau eta Bizkaitarrai esaten dautse: “nire aurreko erregeak zer egiten eben ikusita, zuekaz nik be alan beteko dot”.

1.602`ko urtean, Fueroai ziñezko-itza emon eutsen.

IV Felipe`k errege aulkira igon ebenean, gobernuko zeregiñak Konde-Duke de Olibares`en eskuetan itzi ebazan eta ostera asten dira Foruen aurkako ekintzak, gatzari zergak ipini gurean.

Olibares`ek ez eban jakin, guk gure Foruko-legediaren jabetasuna euki gendula eta bere gogamenean Espaina`ko lurraldearen berdintasuna gura eban lez, Euskaldunaren aurka jokutzen asi zan.

Euskalerriko kaleetan ikaragarritzko borrokak egin ziran eta ez gutxiago Bizkaia`ko Lege-Biltzarrak erregea`ri bialdu eutson eskutitzan guda-zibilla`ren keiñuagaz:

“Que el monarca no tenia ni fuerza ni poder para conquistar Vizcaya, respeto de que, aunque fueran guresos ejèrcitos de mar y tierra, la naturaleza

de ella era tal, que todos habian de perecer, como les habia sucedido a todos los reyes que habian enviado armas contra ella”.

Aberri baten, beti egoten dira baiña, Judas edo saltzailleak eta oraingoa: “Erregeak Ciudad Real`eko Dukea`ren aundiki-izenagaz goraldtu eben Alonso de Idiakoz`tar Juan zalduna izan zan”. Larritasunak bakeztu ondoren, errukarien atzetik asi zana eta 1.634`an Lorailla`ren 24`an borrokaren aintzindariak ziranak espetxean sartuta: Morga eta Sarabia lizentziduna; de la Puente eta Urtusaustegi`tar Juan eta Otxoa ta Ojarabide`tar Martin Señorio`koak, espetxean bertan, garrote-bil`ean il ebazan. Beste irurak: Larrabaster eta Amuñarri`tar Juan, Bizkaigana`tar Juan eta Domingo anaiak, erriko enparantzan gargaillez ito edo urkatu ebazan”.

Lasa eta Apalategi`tar Jose`k bere liburuan esaten dauan lez: “Euren gorputzak eustuta egongo dirala illobian, baiña euren izpirituzko ARIMA`k gure artean bizi-bizirik”.

Eta Olibares`en ezagutzara ain gordiñik eldu ziranean jabetasunezko jakintza orreik, bera izan zan Espaina`ren laterrizko aolkularitzan goi-maillako arrazoiak erabilita, gure jabetasunak babestu ebazana. “Berak egiten ebana sinis-betean egiten ebala aitortuta”. Gure jebetasunezko eskubideak, gureak bakarrik zirala jakin ebanean.

Badagoz beste garrantzi aundiko gertakizunak be aitatzeko, baiña bardiñantzekoak izanda danak eta luzea izango dan lez, goazen Kadiz`eko gortee-tan zer gertatu zan jakitera.

IV`n Karlos Espaina`ko errege zala, 1.808`an Epaila`ren 19`an Asturias`eko printzearen alderdiak beartu edo premiatuta, bere seme VII`n Fernando`ri erregeen ezar aulkia iztea lortu eben, baiña 1.808`an Lorailla`ren 5`ean Napoleon`ek Baiona`ko Balenzai jauregira deituta, aita aurrean dagoe-la, galazo eutson, ostera errege aulki ori aitari emon dagoila, berak bere anai Bonaparte`tar Jose Espaina`ko errege izendatzeko.

1.808`an Uztailla`ren 26`an II`n Fernando`k Baiona`tik oiuzkatu eban, naita bera beren egoeragaitik ez-baiezko agintari izan, Batzar-Nagusietan artutako erabagiak ezereztuta geratzen zirala.

1.809`an Epaila`ren 19`an Espaina`ko Batzar-Nagusiak, Euskalerrriaren lau lurraldeko Batzarrak ezereztutea erabagi eben eta Espaina`ren orduko egoera, guztiz maldaberan egoalako, 1.810`ko Batzar-Nagusietan izendatu zan erregeen-ordezko Gudal-Batzar Nagusiari emon eutson agintaritza eta oneik Espaina`ren leenengo araudi-batzarretarako (cortes constituyentes de España) deitu eben.

Araudi-batzarreko batzar-kide oneik aurrera egin eben eta 1.812`an Epaila`ren 19`rako Kadiz`eko batzarrean Espaina`ren estapena edo iraspenna (constitución) egiteko deitu eben eta Euskalerrria`ren asarraldi aundienean, ara joan ziran Euskal ordezkari saltzailleak, 1.809`an Epaila`ren 19`an orduko batzar-nagusietan, gure Foruen jabetasuna ezereztuteko artuko ziran erabagiak, ziñatzeraz.

1.812`ko Dagonilla`n Mendizabal gudal-buruak Frantzezen gudaloztea kanporatu ebanean, batzarrak batu ebazan, ezar-leku guztietan Euskalerrriko askatasunaren aurkakoak ezarrita, Kadiz`eko batzarretan ziñatu zanari birbaletza emon dagian.

Euskal-etsaiak gauza oneikaz gura ebena: “Euskalerrria, Espaina`ko gudalozteak bir-eskuratua zala eta Espaina`ren iraspenna Euskal-ordezkariak onartua” erakutsi, euren nausigo-menperatzaille agindu-nai orreik, betirako onartuak izan daitezcan.

Ori gura eben eurak, baiña 1.813`an Bonaparte`tar Jose`k beartuta, Espainatik alde egin bear eban eta bere anai Napoleon`ek VII`n Fernando askatuta Espaina`ra itzuli zan.

Euskaldunak, Fuero`en jabetasuna berrezkuratuta, erregeak 1.814`an Uztaila`ren 29`an Fuero`ak zinpetu ta baieztu egin ebazan.

Euskal lurraldeak askatasuna lortu ba eben-be eta zerga-mugak (aduanas) itsasotik ostera Ebro-ibai`ko bere lekuan kokatu, arbuiozko (despectivo) guztiz dan izen baragarri bategaz ortik aurrera deitu euskuen “provincias vas-kongadas”.

Euskalerrriaren eragozpenak ez ziran amaitu or, eztaibada asko euki genduzelako 1.833`an Irailla`ren 29`an VII`n Fernando il zan arte eta ortik aurrera karlistada`ren gudari asiera emonda, 1.836 eta 1.876`an gure Foru`en legeak guztiz ezereztuta, gaur-arte.

ONDORIO-LEZ, ZELAKO ERAGOZPIDEAK IKUSTEN DOGUZ EUSKAL ASKATASUNARENTZAT...JAUNTZAK EZARRI GENDUZENETIK?:

Jabetasunezko edesti onen azalkuntzazko adirazpenean leenengo ikusten doguna: “Gure arbasoen gaiak euren Batzar-Nagusietan, demokraziaren neurri-aundiko arduratan ezartzen zirala, erri-gizartearen eskubideak lotsazko antolakuntzan zuzendu daitezcan”.

Bigarren: “Erregeen artean, ekanduzko izatasun arloetan desberdintza aundiak egon zirala, adibidez: “Alemania`ko gortearen eragipeneko irakaskintzatik etorri ziran Austriarrak I Karlos`etik asi-ta, danak, Euskalerrriagaz itzarmendu ziran antolakuntzaren baldintzak, lotsa ta ardura aundiz zaindu zirala. Nai eta I Karlos`ek, beren aolkularien esanari: “Nafarroako erregeak ostera ezarri dagiazala euren erregetzazko aukietan” uts egin, Zizneros`ek, Erromatar Kaizar-Sakratuaren batzangotasunezko asmakuntza Godo`en arititik etorten zanaren zaintzalea izan zalako eta beren alde, beragaitik ondo irakatsita (aleccionados) egon ziran, adibidez: Aragoi`en Alfonso (Fernando katolikuaaren sasi semea izan zana) Zalduba`ko gongotzain edo artx-apezpikuak I Karlos`eri esaten eutsona “Nafarroa`ko jabetzari eutsi dagiola, euren laterriaren babeserako, bere zainpean, Auñamendiaren igarobide guztien giltzak eukazalako”.

Eta 1.518`ko urtean Gaztela`ren Balladolid`eko gorteak I Karlos`eri esan eutsonakaz: “Nafarroa`ko erregetza menpean euki dagiala, bera zaintzeko gure gizaki edo pertsonak eta etxaldeak ipini bear ba-dira, ipiniko doguzelata. Erregetza-ori gure erregetzaren giltz-nagusia dalako`en aitzakiagaz”.

Zizneros berak!! esaten eutsolako: “Erreiñu ura, berak balio baiño geiago kosta izan jaku eta gutxi gaitik ezin da galzorian jarri, ain sariko gauza ori. Zure Espaina`ren erreñuentzako, atea izan balitz bezala, bideak zabaldu ta zarratu egiten dauana da-ta”.

Ez alderantziz Frantzia`ko gortearen eragipeneko ikaskintzatik etorri ziran Borboi`ak, oneik Franko`en erroma`tar kaizar-sakratuaren iritzekoak oso-osoan izanda, indarraren bidez batzangotasunaren-menperatzaille eritzikoak ziralakoko. Eta sare-arte orreitan gure Nafar eta Frantzia`ko errege XIII`n Borbon`tar Luis jausita Biana`ko printzea izateari, Nafarroa`ko errege izateko bear-bearrezkoa izan zana, yaregin (renunciar) ebana.

Irugarrena: “Jaun-errege`en eskontzak euren artean asi ziranetik eta euren aolkularitza osoa erromatar kaizar-sakratuaren eleiztarren eskuetan

egonda eta Eleiza`ren printze aulkiak euren artean bananduta, Euskalerriarrentzat zoritzarrekoak biurtu ziran jaun-erregeakaz euki genduzan leenengo itzarmenak, euren gudarako eskubideakaz (nai-ta aurretik Jaun-Erregeak diruaren ordaiñiak emon bear) Euskaldunak gure artean beti borrokan agertzen giñalako, Eleiza`ren printze orreik euren dama-joku edo xaxe-jokuan (ajedrez) zorionezko jostaldiak euki dagiezan batzangotasunezko-menperatzail kaizar-sakratu orrein zerbitzura.

Bide orretatik, Europa guztian sortu ziranak, baiña Euskalerrian batez-be zazpi Laterrietako Euskaldunak bananduta geratu gintzazan: "Bizkaian = Oñaz eta Ganboa`tarrak aurkariak zirala; Gipuzkoa`n be = Oñaz eta Ganboa`tarrak; Araba`n = Mendotza`tar eta Gebaratarren artean eta Nafarroa`n = Beaumontes eta Agramontes`en arteko aurkaritzan.

Sinistu eziñezko naaztekuntzan sartu gintzazan Euskaldunak joko orrein bidez eta alderdikierietan gaur-lez ia birrinduta, Karlistada eta Franko`ren aurkako gudatara eldu gintzazanerako.

Gure Euskal arbasoak euren batzarretan lotsa aundiz, berezko Legean edo demokraziaren ekanduzko zeaztasun osoan jokatzen ba eben-be, menpeatzaille erdira naieko oneik, batzangotasunerako indarkerien bidez egiten ebezan gauza guztiak "Egia`ren aurka, guzurraren neurri aundienetarikoan jokatu bear izan eben", eurak goraldtu ziran aunditasunezko sasi-jainko mailatik errez euki ebalako erri-gizartearen sinismen bidetik, alderdikierizko naaztetasun orreik lortzea.

Eta edesti guztian joko bardiña izanda, orduko denboratan erreztasun aundiz jokatzen ebelako: GAURKO EUSKALDUNAK KONTURATU EZ!! ALDERDIKERIZKO JOKO ORTATIK LEN-BAIT LEN ALDENDU BEAR GARELA...., GURE ASKATASUNEZKO ELBURUAK LORTU GURA BADOGUZ?

NAFARROA`KO ERREGETZA:

Mundu onetako Berezko-Legea`k bideratuta, beste gauzarik ezin dogulako egin (aldoguz egin baiña betiko borroka baten), argitasun guztiagaz ikusten dana, gure arbasoak ikusi eben lez, nor-beren gorputzatik asi-ta, gure almenean ez dagoela iñungo gauzaren jabetasunik ez Legerik egitea. Gai`ari eta Giza`ren Nortasunari zor dautzaguzan lotsagisunezko ardurak ordezkatzeta baño!!. Beste gauzarik ez!!.

Ulermen ori izan zan gure arbasoak lortu ebena Mundu au adierazterakoan eta eldu ziran Demokazizko ulermenean kokatuta, senidetasunezko oituren bide-onenetik, altxor aundi bat-lez guri aldatu, bere edertasun guztiagaz.

Baiña, or goian azaldu doten tarteko itz`etan lez, gauzak egin leikez bai!! beste erabateko ulermenakaz, adibidez: "Norkeriz, Lotsa-Gabekeria eta Arduragabea edo Nor-beren arduratik-kanpo geiegi erabil-gurean" eskubidearen ordezkartzan naaztu egiten gaituenak, gaurko egunetan sortzen jakun-lez.

Edesti oneitan oraiñarte azaldu doten lez, antziñatik agertzen jakuz Norkerizko eritzi irabazkoi oneik, K.a. 4.000 urte inguru Ekialdetik Mesopotamia`ko Eufrates ibaiaren ibarretan Sumeria`ko erriak Sargon, erregeak menperatu ebazanak, Babilonia`ren jendekuntzari bidezko zabaldua.

Mundu oneitan, ekintzazko ardurak zentzun-gabeko era orreitan betetan doguzanean, errestasun aundiagoetan betetan doguzela esan leike.

Or dagolako, Berezko-Legea`k makurtuta daukan kakoa, gauzak beren azalkuntzan edo erakuspenaren adierazpenean ez badoguz betetan, samatik oratuta danak naspilduta, zirriborro antza baten kokatzen gaituenak.

Mundu onen gaia erabiltzerakoan ez dauka ezelango ardurarik nai-ta gure gorputzak izanda-be, beren orekak berrezkuratzeko JAUNGOIKOA`ren Lege`tik antolatuta dagoelako. Baiña ez gure bizi denboran, orregaitik gauzak eta gaia ikusten doguzanean euren garbitasun ederrenean, ez doguz lokaztu edo kakaztu bear, gure on-bizitzaren pake ta onurarentzat diralako.

Euskaldunak konturatu gaitезan: “Orregaitik dira gaur arrazoiaren berbak, gaiagaz egiten doguzan ekintzak baiño garrantzi aundiagokoak”. Eurakaz arrazoiaren zentzu aundiz, eraiki bear dogun gizartezko gaztelu aundi ori, arrazoizko arri-eritziak garbitasun osoan euren lekuetan egokitu bear diralako.

“EZ!! IZKILLU ta ALDERDIKERIZKO MALTZURKERIRIK GEIAGO” GURE EUSKALERRIAREN ASKATASUNA LORTU GURA BADOGU.

EUROPA`ko IZAR AUNDIENA DAN EUSKALERRI AU, BEREN NORTASUNEZKO BORONDATEAN SENDOTU BEAR DOGU, IÑORK EZIN DAGIAN ESAN “EZ DAGOELA BIZIRIK”.

Guzti au Bizkaia`ko edestian lez, Nafarroa`ko edestian-be ikusten da argitasun guztiagaz. Orregaitik aleginduko naz al dodan xeetasun guztiagaz, artu dodazan edestiko zeaztasunetatik GURE ESKALERRI MAITE ONEN ASKATASUNEZKO ARRAZOTIAK ADIERAZTEN.

NAFARROA: Euskalerra onen zilbor edo erdi-toki-lez, beti izanda Euskaldunen babeslekurik ederrena, gaurko edestiaren aurretik Añaamendietatik zabaldua, isterbegi edo etsaiaren aurka beti euki gendulako mendien legorpea.

Baiña gaurko edestian sartu gintzanetik, giza`ren erreztasunak soiltzen (simplificar) joanda, bearrezkoa agertu jakun oraintsuko antolakuntza barri baten kokatzea.

Aukera orreik VIII-IX`n gizaldi bitartean agertu jakuzan, 778`an Karlo Magno`-ren gudalosteak, bere zaldun bioztoi (resuelto, valiente) Roland aipagarrien agindutara, Salduba (Zaragoza) Mauritar Soliman Ibn-al-Arabi`ren menpetasunetik askatzera joanda eta eziñean Iruña`tik etxerantza aldatu zanean Napar-Uria erraustu ebenean lenengoz.

778`ko Dagonilla`ren (Agosto) 15`ean Karlo-Magno`ren gudalostea Añaamen-diak aldatzen egon ziranean, Euskaldunak ostonduta Orreaga`n itxaron eutsoen eta ikaragarritzko zarraskintza egin eben gudaloste orreitan, Roland bera be il-da.

Eta 814`an bigarren, Karlo Magno il ostean, bere seme Ludobiko Pio`k 824`an osteria bialtzen dabezalako beren gudalozteak Nafartarren aurka. Euskaldunak ezereztu ebezanak.

Eta emen, 714`an Kalifa`ren zerbitzura aldatu zan Akitania`ko Kasio kondea kontuan artu bear dogu, ortik aurrera Euskal sendi onen izen barria Banu-Qasi`ren izenagaz ezagutu zalako eta euren laguntzagaz 824`an, Nafarroa`ren Jimenez ta Arista`tar Iñigo leenengo errege izendatu zalako, 852`rarte iraun ebana, il zan arte.

Iruña`ko II`n Garzea`tar Iñigez 870-882 urte bitartean errege izan zanaren Ximena alabea, III`n Alfonso Aundia (Magno, 838-912) Asturias eta Leon`eko erregeagaz ezkondu zalako (babesagaitik?), Banu-Qasi`ren senditik urrunduta, euren gana urbildu zan, ortik beste ziri sakon-bat sartuta Nafar-erregetzako Nortasunaren osasunerako. (Kontuan euki bear dogu, erdi-ugarte

onen Iparralde guztian laterritutako erri-gizarteak, Euskeraren senetik berba egiten ebela, nai-ta izkuntzan naastuten asi).

Orregaitik ikusiko dogu, zelako aukeran sortu gendun gure Nafartar erregetza.

Alde-batetik: "800`n urtean III`n Leon Aita-Santuak, Karlo-Magno`ri Gabon-Egunerako Erroma`ko San Pedro Eleizara deituta, Mendebaleko Erroma`tar Kaizar Sakratuaren Augusto-Kaizar Jauna koroatu eban, ortik asiera emonda osterabe, zoritzarreko menpekotasunaren asmakuntza orre-ri". Goian aipatu doten lez.

Beste aldetik: Orduko errege`en nagusitasunaren asmo bidez... edo eta pakearen naikundeak babestearren (Baliteke asmo biak beartuak izatea, Nafarroa`ko erregetzan beintzat) "Errege`en artean ezkontzen asi ziran". Adibidez eta leenengo erregatzatik asi-ta ulerpide batzuk aurkeztuz: "II`n Garzia edo Gartzia Iñigez 870-882`ko urtetan errege izan zanaren Ximena alabea, Asturias-Leon`go errege III`n Alfonso`rekin ezkondu eben eta beste alaba bat, izenez Oneka deitzen zana Aragoi`ko Aznar Galindo`rekin. Eta era berean, Mauritarrek Begi-Bakarra ta Kristauak Monakoa deitzen eutsoen I Fortun 882-905`n urte bitartean errege izango zanaren alaba, Oneka, Abd Alah mauritar`ekin. II`n Santxo Abarka 970-994`ko urte bitartean errege izango zanak, Mauritarrai ezin irabazi eta alaba bat Almanzor`ekin ezkondu eban, bai berabe bigarrenez Urraka Fernandez`ekin, Fernan Gonzalez Gaztela`ko kondearen alabea zanagaz bakearen truke. Bere seme II`n Gartzia Santxez`ek 994-999 urte bitartean errege izango zana eta Dardarti edo Ikaratia deritxon`ak, alaba Asturias-Leon`go V`n Alfonso`gaz (994-1.027) ezkondu eban".

Dana dala, zelan ezkondu... menperatzailetasunezko feudo`an antolatuta egon ziran Franko ta Asturias-Leon`eko erregetzak...kaizar astuntasunezko izen orreik emoten eutsoen punpeziagaz (solemnidad)..., Foru edo Legezarraren ardurazko ordezkartizan eta askatasunezko demokrazian oituratuta sortu zan Euskal-Nafar erregetzarekin? Ba..., antzerki edo eta gertakizunezko lazgarri orreitan iraungo dau Nafartar-erregetzaren edestia 1.512`an Fernando katolikukau Nafar-erregetzaren Ego-aldea menpetu arte.

Europa`n, berez askatasunaren oiturazkoak ziran erregetzak eta Nafarroa`ko erreñua batez-be, etsai asko euki ebezan orduko denboratik asi-ta. Indarkeriz batzangotzeko, Erromatar Sakratuzko kaizar katolikotasunaren aolkularitzazko laguntzan Feudalismo`aren asmakeriak sendotzeko, berezko erri-gizartearen Kristau sinismenak eta sendi-giro-berkuntzak naastuz, lokaztuten asi ziralako, Europa morroikerizko Feudalismo sasi-jainko orreitan garaitu dagian.

Europa`ren "Berezko Erri-gizarteari" ortik aurrera, iñoz!! ez dausielako aukerarik emon, berezitasunezko jarraipenean itzarmen bidetik batzangotu gaitez. Eta gaur Espaina`n indarkeriz laterrituta gagozanai batez-be. Euren sasi-asmakeriak lortzeko, ibiltan dabezan guzur-andi orrean Jarraitasunezko ekimenak beti!!, Izkuntz-Nortasunezkoak zapalduta izan dalako.

Zer esan gura dabe...?: Bizitz oneri...: "GIZA edo eta BEREZKO-ERRI-GIZARTEAK JAINKOA`ren LEGEAN ULERMENTZEKO, IZKUNTZAK AZTURAREN ADIERAZPENEN AZALGARRIAN EMON EUTSEZAN NORTASUNEZKO-IRAKATSIK EZ DIRALA EZER esaten dabenean? ALA..., EZ DIRALAKO GAI-IZAN, NORTASUNAREN IZKUNTZAZKO ADIERAZPEN ESAN-GURA GUZTI ORREIK BATU ta ONDO IKERTUZ...DANON ADIMENEN ULER-ONESPENAKAZ

DEMOKRAZIZKO ERABAGI ON-BATEN OITUTA “JAUNGOIKUA EZKERTZEKO”..., ORDEZKO- ARDURA-ON GUZTI ORREIK PIKUTARA BOTA ZIRALA eta EUREN “SASI-JAINKOAREN” ZENTZUZ INDARKERIAREN ERREZTASUNEZKO OITURAN MUNDU`KO GIZARTE GUZTIA BATZANGOTZEKO EGIN EBELA?

Zer!! ulertzen dabe...ASKATASUNEZKO-DEMOKRAZIAREN ITZA`k ESAN-GURA DABENAGAZ?

Europa`ko erreñuetan eta Nafar-erregetzan batez be, ortik aurrera artu ziran erabagi geienak, kaizartzaren txeberazko sare-naspil orreitan jausten ziran danak, euren artean ainbat aundi-nai`keri, bekaizkeri ta kain`keri sortuta.

Orregaitik, III`n Santxo Garzez “Aundi”tik (999-1.035) asi-ta, askatasunezko-ekubidearen aurka egindako zertzelada batzuk azalduko dodaz, luzeegi ez jakun egin idaz-lan au.

III`n Santxo Garzez “Aundiak” 1.016`an Gaztela`ko kondearen Munia ala-beagaz ezkondu-tako bidetik, bere lurraldeko nagusitasuna edo antolarazia lortuta. 1.035`an Euskalerrria, bere lau semeen artean banandu eban bidetik, Euskaldunak gaur osotzen dogun Iparralde ta Egoaldeko lurraldea bere seme III`n Garzia Santxez`eri emon ba-eutson be, berak “Kaizar” izen-buru ori euki eta dirua ataraten ebala idazpuru orregaz, Nafar`tar lurraldeari, berak!! emon eutson azken murriztasuna.

Nai-gabe? Ala... Euskalerrriko Jaun-Erregeak euken erlijiozko sinismen itsu-bidetik, ez ebalako ulertzen katolikotasunezko alderdikeriak ekarten eban menperatzaille-asmakuntz ori, egin ebazala banakuntza orreik? Batez, Aita-Santuaren maltzurkerizko aolkuagaz Euskalerrria indarra galdu dagian, bere ondoan ez ebalako gura iñungo Askatasunezko Demokrazirik? Aita-Santua itxaroten egoalako!!, indartsuenari kaizar-sari ori emoteko, katolikotasunaren menpean Mundu guztia batzangotu dagian!!. Emen, ez da susmatzen zeozer`en ustel usaiñik?

Dana-dala, ortik aurrera laurak errege-lez izenduta eta kaizartza ori euren-ganatu gurean, bekaizkeriaren bidetik etsai aundiak biurtu zirala, Fernando`ri Gaztelako erregetza emonda, denboraren etorkizunean Asturias-Leon`etik etorten zan kaizartzaren aria oratuta feudalismoaren asmakuntzan biurtuko zana, Aragoi`ko I Ramiro`ren ondorengotik bardin eta Gonzalo`ri emondako Sobrarbe ta Ribagorza, Aragoi eta Gaztela-Leon-Asturias`eko erreñu gaitik iruntzita geratuko zana.

Nafarroako erregetza ortik aurrera, Franko`ak Iparaldetik, Ego-Mendebal-etik Asturias-Leon-Gaztelarren erreñua eta Aragoi Ego-Ekialdetik beti keiñu-ka, beti egon bear izan eban ADI, noz banaka edo irurak batera erasoan etor-ten ba-ziran Nafar erregetza euren artean banatzeko.

Euskeraren arlotik begituta, Nafarroa`ko erregeak Euskal abertzale sutsuak izan arren: Euskal eregeen artean VI`n Santxo Jakintsua lenengoa izango zanak “EUSKERE” “LINGUA NABARRORUN” izen aundian ezarri eban. Baiña, goian aitatu dodazan txeberazko arrazoiaren bidez: “latiñez eta sasi izkuntzetan idazten ziran jaurkintzaren agiri guztiak”.

Erljioaren aldetik begituta, ba-eukan Nafarroa`ko erregetza III`n Zelestino Aita-Santua`gaz beste etsai aundi bat, Aragoi eta Gaztelarrai ez eutsielako laguntzen Mauritarren aurkako gurutz-gudaldietan, naikua euki ebalako eura-kandik zaintzeagaz eta 1.194`an Jorrailla`ren 13`an bialdu eutson bere berun idazki edo bulda`n, errege zala “Rex Gratia Dei” legezko errege guztiari idaz-ten dautsen-lez “Nafartarren DUKE” izenagaz idazten dautsolako.

Bardin egin eutson VI`n semea zan VII`n Santxo "Azkarra edo Indartsua"ri 1.196`an Epaila`ren 27`ko (Martian) eskutitzan. Eta begitu zer gertatu zan Aita-Santua`ri begiratzegaitik, alde-batetik: 1.200`ean, Santxo gurutzeko-gudan kanpotik zala, emen itzi ebazanak eurak gura ebena egiten. Eta bes-tetik: Araba babes barik egonda eta Gaztela`ko VIII`n Alfonso adi alango aukeraren billa, Araba inguratzuz, Giputzak antolaritza on baten billa eta 1.224`an Bizkaia bere antolaritzatik alde eginda, Euskalerrria banandu zala. Bai-ta bere asken-borondatean Nafarroa`ko erregetza, beren loba I Teobaldo bertsolaria begi-onez ez ebalako artzen, Txanpañ errege-leiñua ez zalako erritarren ta buruzagien atsegintasunezkoa, Aragoi`ko I Jaime`n eskuetan iztea zalako. Eta Teobaldo ori Nafarroarentzat ez bazan atsegintasunezkoa, ona erdirazailleentzat eta gurutz-gudatan ibili zalako Aita-Santua`ren esanetan: "Bere baimenik gabe, iñork ezin ebalala Teobaldo Eleizatik kanporatu" agindu eban.

III`n Karlos "Biotz-Aundikoa"k, 1.423`an Urtarrilla`ren 20`an Biana printzerria lez izendatu eban, andik aurrera erregetzara aukeratzen ziranentzat bearezkoa izan dagian izen-buru ori errege izateko. Bere alaba I Blanka 1.420`an bigarrenez Aragoi`ko II`n Juan`egaz (Gaztela`ko Trastamararen sendikoa) ezkondu zanean, ez zalako fidatzen onek zer egingo ebanagaz bera bakarrik geratuta.

Ez eban euki arrazoi gabetasunik, onek 1.441`ean I Blanka erregiña il zanetik, 1.479`rarte berak eroan ebalako erregetza bere IV`n Karlos eta II`n Blanka seme alabari erege-aulkia lapurtu eta biak pozoituta il ebalako. Bai bigarrenez Enrikez`tar Juana`rekin ezkondu (biak antzekuak ziranak) euki eben Fernando Katolikua izangozan semeari, beren guzurrezko-maltzurkeriak ondo erakutsi gero II`n Julio Aita-Santua`ren laguntza osoagaz Nafarroa`ko erreñuarekin geratzeko.

Nafarroa`ko erregeak Frantzia`ko erregetzara igon ebenean eta XIII`n Luis`en erregetzara elduta, batzangotasunaren erdira naierako feudalismoan biurtuta egon ziran eta euren arbaso III`n Karlos "Biotz-Onekua"k 1.423`an Urtarrilla`ren 20`an irasi eban "Biana`ko Printze" izen-buru ori arbiututa geratu zan, nai euren erregetza Frantzia eta Nafarroa`ren izenarekin iraun 1.789`ren Frantzia`ko iraulketararte.

1.789-1.804`KO URTE ARTEAN FRANTZIA`AN IRAULKETA:

Europa guztian, erregetzaren antolaraziak, gauzezean edo ezereza`ren (incapacidad) maldaberazko aipu-txarrean (descredito) egonda, Frantzia`k erregeak kendu ba ebazan be XVI`n Luis 1.793`an Urtarrilla`ren 21`ean "Lepoak-Mozteko"gailluan burua kendu eta bere emazte Mari Antonieta`ri bardin Urria`ren 16`an eta Frantzes`en eskubideak goraldtu "LEGETASUNA-SENIDETASUNA ta BARDINTASUNA" ospe aundiko itz`ekin. Zeozeren "USTEL-USAIÑA" euki eban, berezko erritar-gizartearen eskubideak menperatu egin ziralako: "Frantzia`ko Errege`en Antolarazitik, Frantzetarren-Erregetzara" aldatuta, berezko izkuntzak (Euskerea-lez) ezereztu naian, ortik aurre-ra Europa guztia indarkeriz Laterrituta geratu zalako.

Erromatar Kaizar Sakratuzko Katolikotasun asmokoak (nai-ta Napoleo`negaz lenengo eta Hitler`ekin gero itxaropenduta egon), konturatu ziran, Europa betiko kaizartzaren batzangotasunezko jaurkintz orreitan ezin zala

zuzendu eta nai-ta zati-txikerragoak izan arren, Frantzia`ko saioa ikusita, laterriaren batzangotasunezko autabideagaz (opción) geratu ziran, Kaizerzaren (imperialismo) asmo ori ezereztu edo kenduta.

Eginkizun oneik, ez dabe egiten besterik JAINKOA`ren Berezko LEGE`ak ostondu baiño, sasi-jainkotasunaren asmakeriak bizi-bizi dagozelako oraindiño edo goiko: “Merkataritzazko, Laterrizko Agintaritzan eta Katolikotasun” batzangotasun alderdiaren buruko eritzietan geratzen diralako oraindiño.

Europa lantegi-gintzan sartu zanean, erdira-naiezko laterri-batzangotasunaren agintaritzazko morroikerian gura eben ezarri erritarren ogi-bidea eta menperatzaile- tasunezko ekintza orrein aurka, gizartekeri edo sozialismoa sortu zan.

Erdibitu egin zan au be, Komunismuak aurrera egin ebana desagertu arte eta sozialismo onek, laterri menperatzaile onein agintaritzazko maillan txanda artu gura dauanak.

Zer esan gurako dabe..., “Erriarteko Politika aitatzen dabenean...” Berezko erri ta erritarrak Izkuntzazko-Nortasunak zapaltzen daben ezkerok?

Bigarren Mundu`ko guda-nagusien ostetik billurtuta eta egin zan sarraskiagaz guztiz damu, “Geiago alango borrokarik ez” eta “Erri-gizartearen esku-bide guztiak babestu” egin bear ziralako erabagi gogorak artu ziran.

Baiña damu orreik bere-ala itzali edo alienatu (desaparecer, disiparse) ziran, menperatzailetasunezko antzerkia Komunismo eta Amerikarren norgeiagoko guda-otz`era aldatu zanean, errigizartearen eskubide guztiak lengo-lez, menperatzaile asmo orrein mendean geratuta.

Komunismoa ezereztu egin zan, batzangotasunaren leen asmo orreik aurrera eroanda euslari edo gordetzailleen eta sozialisten eskutik, faziz-ta`tarrai aukera barriak emonda agertu daitezkan. Merkataritzak, laterrizko agintaritzak eta katolikotasunaren batzangotasunezko ameskeriak ez diralako gai aldatzeko. Noz arte?

Gaurko Munduaren antzerkiak, xautzailetasunkerizko ta maltzurkerizko-guzurkeriekin bizitzeko ez dauka lekurik. Orregaitik JAUNGOIKUA`k ipini euskun BEREZKO LEGERA aldatu bearra daukagu. JAUNGOIKUA`k emonda, ekintz-orreitarako egun guztietako aukeraren gaitasunean (posibilidad) gagozelako!! Gaur, biar eta etzi baiño obe.

EUSKALERRIA`REN ASKATASUNEZKO EDESTIAREN ONDORIOA:

Ikusi dogu, zelan Kromañoi (Homo-Sapiens) giza, Afrikatik urtenda izotzurtzean Europa`ren Mendebal ta Ekialdetik zabaldu zan eta milla urte askotako azturaren ikas-ekintza bidetik Demokrazizko-Anfictionia edo lurraldeko auzotasunean laterritutako jendekuntzan geratu ondoren, Ekialdearen Mesopotamiako lurraldetatik egon ziran berezko erriak, Sargon buruzagiak menperatzen asi-ta Babilonia`ko jendekuntza barriari bideak zabaldua, jendekuntza orreri Ziro`k mendekuntzaren asiera emonda, Dario`k ta Jerjes`ek amaitu ondoren, Europa mendetzeko asmoan asi-ta, zelan Grezi`tarak ezereztu edo geratu ebazan.

Gero, Keltiarren jendekuntz-ugariak demokrazizko askatasunaren ulermenekuak izan ziran-ezkerok, euren mugi-aldiak bakezkoak izan zirala, Ekialdetik ikasi ebena Europa`tik zabalduz eta ori azterkatzeko ez daukagu besterik ikustea baiño, zelan ezerezetik sortutako Erromatar Menperatzailetasun

asmakizun orreri, aurre egindako eziñean, gure artean zelan aienatu ziran, Eskozian, Irlandan eta Galizia inguruan geratuta.

Baiña geien eta ondoen ikusten dana, zelan Demokrazizko jakintzan kokatuta egon giñenak, zekula ez gintzazala joan iñori eraso egiten eta Fazizta asmo ori eten-bako ekiñaldean gaur arte, nai-ta jakinda Maltzurkerizko guzurrazko menderatzeko gai dirala, baiña limurtu edo gure buruetan sartu guzurrezko ekimen orreik zekula-ez!! gaur egunean-be, lotsaren bildurragaitik atzera ez egitearren aurrera egiten dabe, oraiñarteko edesti guztian eginda-koak, guzur-lez ez daitezcan agertu.

A-ta guzti, berandu baiño lenago egin bearko dira aldaketa orreik, bestela Mundu onen giza ta berezko erri-gizarteak amiltegira bideratuta dagozelako

EUSKALERRIA`RI BEGIRA:

Euskaldunak gure berezkotasunean konturatu bear gara, Izkuntzeko Nortasun Demokratikoaren Askatasun bereiztasunean menderatuta egote ba-garela, ez dala bakarrik gure arazoa, Munduko erri guztiena baiño eta batez-be Europa`rena, giza eta erri-gizartearen eskubideak mendekuaren eritziakaz lokaztuta dagozelako NORTASUNAK ezereztu naian.

Orregaitik sartu bear da Europa`ren arazoan artean, gure ariñagokoak Agirre, Landaburu, Irujo, Ajuriagerra eta abar`ek egin eben antzera Europa`n, N.E.I (Nouvelles. Equipes. Internationales d`emocratiques d`inspiration chrètieene. (Democracia Cristiana)) orduko denboratan beste biderik ez egoalako egon sortuta. Erri-gizartearen eskubideak ordezkatzeko Laterri onein gauzeza, nabarituta geratu daiten.

Europa`ren arazoa izanda, bakarrik joan ezker, iñork ez dauskulako askatasunik emongo eta erdira-nai edo batzangotasunaren laterri aldekoak gitxiago, Europa`ren arazo oneitan txikerrak izanda bakarrik joan ezker, guzurdu-nak euren ondorio-onak artzen dabezelako, bestien ardura-gabekeria.

Gaiñera, alderdikieretan zatituta egonda "Demokratak" garela esaten badogu, ez dago guzur audiagorik. Demokrasi baten berak agintzen dauan-lez, baktzari berea emon ezker, alderdikeri guztiak geinkerian dagozelako eta geiago gure izaera demokratikoan. Begitu bestela zelako aurrekuntzak egin doguzan gure ardurak egokitzeko eskubide geienak euki ez arren

Ori da!! ikertu bear dogun bidea EUSKALDUNEN BATASUNA lortzeko eta SABINO`k ezan eben antzera "EUSKALDUNEN BIZI-EKINTZAZKO ARLO GUZTIAK EUSKERATU, INDARRAK EUKI DAIGUZAN GURE DEMOKRAZIAREN ASKATASUNEZKOA DAN EUSKALERRI IZAR-MAITE AU ASKATU DAIGUN".

**ATUTXA`tar PAUL
Zornotzan 2.007`an Urrilla`ren 22`an**